

Dekolonisatie, geweld en oorlog **Indonesië 1945 - 1950**

Werkprogramma

Nota Bene:

De onderzoeksvorstellen in dit werkprogramma zijn opgesteld in augustus 2017, voorafgaand aan de start van het onderzoek. Voortschrijdend inzicht heeft ertoe geleid dat van enkele projecten de titel en de onderzoeksoptzet enigszins worden aangepast. In dit werkprogramma zijn deze aanpassingen alleen verwerkt bij Project 2 (*Geweld, bersiap, berdaulat*).

Contents

Woord vooraf	2
1. Synthese Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950	3
2. Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946.....	7
3. De politiek-bestuurlijke context in Nederland en Nederlands-Indië	22
4. Project Internationale Politieke Context.....	39
5. Dekolonisatieoorlogen vergelijken. <i>Counterinsurgency</i> en extreem geweld, 1945-1962.	45
6. Asymmetrische oorlogvoering	47
I. Nederlandse inlichtingendiensten en de contraguerrilla in Indonesië	47
II. De toepassing van “technisch geweld” tijdens de dekolonisatieoorlog	58
III. Het militair-justitiële apparaat tijdens de dekolonisatieoorlog	68
7. Regionale studies.....	80
8. De maatschappelijke nasleep.....	91
9. Getuigen & Tijdgenoten	92

Woord vooraf

Hierbij presenteren wij het werkprogramma van het onderzoek *Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië 1945-1950*, dat uiteenvalt in negen projecten. In deze brochure zijn de uitgewerkte voorstellen van acht projecten gebundeld. Het voorstel voor het project 'De maatschappelijke nasleep' (8) zal pas in een later stadium gereed komen, omdat de hiervoor aangezochte onderzoeker eerst zijn verkennend onderzoek moet afronden.

prof. dr. Gert Oostindie, directeur KITLV
prof. dr. Ben Schoenmaker, directeur NIMH
prof. dr. Frank van Vree, directeur NIOD
dr. Mariëtte Wolf, programmaleider

1. Synthese Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950

Voorlopige inhoudsopgave, Gert Oostindie, 1/8/17

Vanzelfsprekend zullen de definitieve opzet en invulling van de synthese pas kunnen worden vastgesteld wanneer de verschillende onderzoeksprojecten hun voltooiing naderen. Niettemin is begin 2017 een voorlopige inhoudsopgave van de synthese vastgesteld, mede om de uitvoerders van de deelprojecten richting te geven in hun onderzoek, dat immers bouwstenen moet opleveren voor de synthese. De voorlopige inhoudsopgave is als volgt:

Woord vooraf

Deze synthese is het resultaat van, en dus schatplichtig aan, het gehele project KITLV-NIMH-NIOD. Toelichting op achtergrond en resultaten project. Relatie tussen deze synthese en overige onderzoeksresultaten. Brede opzet van het project en dus ook van de synthese: analyse van oorlog en massageweld mede op basis van nieuw onderzoek, in bredere context van kolonialisme en dekolonisatie. Nadruk op het Nederlandse denken en handelen, maar met ruime aandacht voor ontwikkelingen in Indonesië (en waar relevant breder internationaal) en Indonesische (en andere buitenlandse) bronnen en perspectieven. Dankwoorden.

1. Inleiding

Historische tijdlijn: vooroorlogs Indië > Japanse bezetting > Indonesische Revolutie, onderhandelingen & oorlogvoering, soevereiniteitsoverdracht > naoorlogse nasleep, interpretaties en debatten. Samenvatting belangrijkste vragen en conclusies uit eerder historisch onderzoek, uit het hele project en van deze synthese. Evt ook nieuwe of nog onbeantwoorde vragen benoemen.

2. De politieke arena

Vooroorlogs Indonesisch nationalisme en NLse reacties. Ontwikkelingen aan beide kanten tijdens de Japanse bezetting. De facto al einde NLs kolonialisme; massamobilisatie; ontwrichting. 17 augustus: Revolutie zonder program of harde machtsbasis? Gelijktijdig dekolonisatieoorlog en burgeroorlog. Reacties in Indonesië en internationaal. Strijdende partijen (politiek, religieus, geografisch, civiel/militair) in de Indonesische Revolutie: onderlinge relaties, verdeeldheid, betekenis voor het proces en kansen van niet-militaire oplossing. Ontwikkeling en invloed van internationale politiek. Ontwikkeling van NLse en NL-Indische opvattingen over dekolonisatie: al vroeg significante concessies, maar toch onvoldoende en te halfslachtig? Interactie tussen NLs en Indisch bestuur. Leercurves (realisme) van Indische en NLse politici en achterbannen. Opstelling en invloed media, kerken. Verminderde de grootscheepse inzet van NLse (dienstplichtige) militairen de ruimte voor een kritisch publiek debat in NL? Informatievoorziening van militaire top aan politiek; mede hierom sterke invloed van krijgsmacht op de politieke inschatting van, en besluitvorming over, inzet van militaire (itt politieke c.q. diplomatieke) middelen. Wie hadden uiteindelijk aan beide kanten de touwtjes in handen, en was oorlogvoering onvermijdelijk? De internationale politieke arena: de belangrijkste spelers, ontwikkeling van hun standpunten, hun contacten met de strijdende partijen, hun invloed op het proces en de uitkomst.

3. Van de Japanse bezetting naar de *bersiap*

Militarisering en politieke radicalisering tijdens de Japanse bezetting. Onderlinge tegenstellingen en ontbreken van sterk gezag na capitulatie. *Bersiap*: slachtoffers, daders, motieven (etnisch, crimineel, politiek?) en aard (georganiseerd?). Uitloop in 'Republikeinse' kampen. Komst en optreden van de Britse troepen als katalysator maar mogelijk ook als bemiddelaar of pacificator. Vroegere wortels: anti-Chinese en antikoloniale wrok; tradities van extreem expressief geweld? Het directe voortleven van de *bersiap*: impact op verder NLs oorlogsgeweld (incl wraakmotief KNIL'ers en NLse opvattingen over 'Oosterse' wreedheid), maar ook op Indonesisch geweld, tegen NLse krijgsmacht, Europese burgers en onderling.

4. De strijdende partijen

Troepenopbouw en regionale spreiding aan Indonesische kant(en): naast allengs professionelere TNI diverse concurrerende strijdgroepen. Omvang, bewapening, training, inzet; ontwikkeling in de loop van de tijd. De NLse kant: allereerst vraag naar doorwerking van koloniale militaire ideologie en praktijk en van Japans intermezzo op de naoorlogse NLse krijgsmacht. Troepenopbouw en regionale spreiding aan NLse kant. Karakterisering diverse onderdelen krijgsmacht en paramilitaire eenheden, commandanten, soorten militairen (oudere beroepsmilitairen, vooral KNIL), inheemse militairen, OVW'ers, dienstplichtigen. Rangen en kwalificaties. Omvang, bewapening, training, inzet; ontwikkeling in de loop van de tijd. Inlichtingendiensten. Onderlinge relaties. Kwaliteitszorg en moreel. Opvattingen over de politieke aansturing en militaire strategie, kansen en ethiek. Militaire cultuur.

5. Karakter en verloop van de oorlog

Bespreking aard van de oorlog, inzet van (welke) militaire middelen, waar en wanneer en onder welke omstandigheden. Nauwgezet in kaart brengen (ook letterlijk) welke delen van de archipel wanneer in welke handen waren, waar de frontlinies lagen en waar/wanneer het zwaarst werd gevochten. Daarbij ook discussie over wat het betekende dat een regio 'in handen' was: in hoeverre kon dan bestuurlijk gezag worden uitgeoefend? Paradox dat naarmate NL na de twee "Politioenele acties" meer terrein in handen kreeg, het effectieve gezag juist verder onder spanning kwam te staan en de Indonesische contraguerrilla aan kracht won, wat bijdroeg aan een vicieuze cirkel van wederzijds geweld die de legitimiteit van het NLse gezag niet ten goede zal zijn gekomen. Doden en gewonden aan alle kanten: alleen NLse militaire slachtoffers goed bijgehouden, verder wilde schattingen – over slachtoffers maar ook over daders.

6. Massageweld/oorlogsmisdaden: aard en frequentie

Juridische definities, militaire operationalisering en instructies en ethische opvattingen van (on)toelaatbaar militair geweld, toentertijd en later/nu. Veranderende internationale opvattingen en wetgeving sindsdien; in hoeverre is een caveat inzake anachronistische beoordeling relevant? Massageweld en terreur tegen burgerbevolking en gevangen tegenstanders als integraal onderdeel van de oorlogvoering: opvattingen en praktijk aan Indonesische zijde (onderscheid tussen politici, TNI, andere strijdgroepen). Geen begin van mogelijkheid om dit systematisch te kwantificeren, wel een aantal gevallen bespreken ter illustratie. Vervolgens opvattingen aan NLse zijde over massageweld en terreur tegen burgerbevolking en gevangen tegenstanders als integraal onderdeel van de oorlogvoering. Praktijk per categorie van zulk geweld (van mechanisch geweld tot het martelen en doden van individuele gevangenen) beschrijven (aard, daders, slachtoffers), illustreren en (letterlijk) in kaart

brengen. Hard gegeven van onder-registratie illustreren (NLse bronnen over bewuste verdoezeling, Indonesische bronnen die afwijkende informatie geven). Is poging tot tentatieve kwantificering niettemin zinvol? Conclusie over al dan niet structureel/systematisch karakter van massageweld. Ook hier: data letterlijk in kaart brengen.

7. Massageweld/oorlogsmisdaden: verklaringen

Geen schone oorlogen, zeker deze niet, dus onvermijdelijk massageweld/oorlogsmisdaden. De facto op veel grotere schaal dan lang werd erkend. Sterke variaties in frequentie. Weer beginnen met Indonesische kant: welke narratieven daar, toen en nu, omtrent frequentie, preventie en bestraffing van oorlogsmisdaden t/o NLse krijgsmacht en burgers, Indonesische strijdmachten en Chinese en inheemse burgers? Vervolgens, beter gedocumenteerd, idem door NLse krijgsmacht. Motieven van daders, reden om net deze slachtoffers te kiezen. Onvoldoende preventie en bestraffing: rol van propaganda, opleiding/instructies, bevelsketen, discipline c.q. ruimte voor eigen initiatief, werking van het burgerlijk- en militair-juridische apparaat; inclusief zorgen om de reputatie van de krijgsmacht als motief voor verdoezeling. Profielen van de (groepen) daders. (On)bekendheid van dit alles in Indische en NLse bestuurlijke en militaire kring en breder, in politiek en de media en vandaar verder; averechts stilzwijgen?

8. Verdeelde percepties en nasleep

Naoorlogse bilaterale betrekkingen (incl. staartje Nieuw-Guinea) en akkoorden over amnestie en schadevergoeding. Aanvankelijk extreem verdeelde opvattingen en percepties zijn allengs wat dichter bij elkaar gekomen. Vooral NLse gebaren: ‘verkeerde kant van de geschiedenis’, bereidheid structureel geweld onder ogen te zien, de facto erkenning van ‘17 augustus 1945’. Maar bv ook veelvuldige bilaterale verzoening van Indonesische en NLse veteranen. Dit neemt niet weg dat de diepgaande verschillen in opvattingen toen hun sporen hebben achtergelaten. Allereerst in contemporaine bronnen (zowel inhoud/feiten als taal/*framing*) en in de gedocumenteerde mondelinge overlevering. Vervolgens in de vorming (en vernietiging) van archieven, in historisch onderzoek, in de deels van staatswege georganiseerde herinneringscultuur (onderwijs, monumenten, literatuur, media). Wat is de aard en invloed van deze canonisering/herinneringscultuur in Indonesië? Dit vergelijken met NL. Ingebed in het verhaal van de demobilisatie en repatriëring van de NLse krijgsmacht enerzijds, postkoloniale migraties anderzijds. Rol van de ‘Indische generatie’ (inclusief de veteranen), politiek, activisten, media, wetenschap. Opvattingen over de oorlog en oorlogsmisdaden werden geleidelijk meer expliciet onderdeel van bredere kritische bezinning op het koloniale verleden. Dit was kennelijk pas mogelijk met het wisselen van de generaties – de opkomst van jongere generaties die de kennis van en affiniteit met Indië/Indonesië missen, tot blijvende en niet onbegrijpelijke wrok van die Indische generatie.

9. Een vergelijkend perspectief

Dekoloniseren mag dan politiek minder omstrede zijn dan koloniseren, het is zeker niet gemakkelijker. Achteraf is het betrekkelijk gemakkelijk om vast te stellen dat NL in 1945-1950 in Indonesië ‘aan de verkeerde kant van de geschiedenis’ stond, maar het is duidelijk dat het overgrote deel van de NLse bevolking en politiek er in die tijd niet zo over dacht. Aloude argumenten in de sfeer van economie, geopolitiek en missie, aangevuld met opdracht om rust en orde ‘terug te brengen’ en ‘extremisme’ te bestrijden. Die argumenten, gekoppeld aan de ervaringen met een vijandelijke guerrilla, bevorderden

weer een zekere neiging om de ogen te sluiten voor eigen falen, bestuurlijk, militair, ethisch. Was dat elders anders? Wat is te leren van een vergelijking met Franse, Britse, Portugese dekolonisatieoorlogen (en wellicht ook andere ervaringen met contraguerrilla, van Vietnam tot Afghanistan)? En waar liggen de overeenkomsten en verschillen in de maatschappelijke en wetenschappelijke verwerking achteraf? Is er, in bredere vergelijkende zin, ruimte voor consensus voorbij de voor de hand liggende postkoloniale gevoeligheden? Wat betekende amnestie, wat is, een mensenleven later, de zin van publiekelijke erkenning, excuses, van berechting, 'schadevergoeding', een waarheidscommissie?

2. Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946.

1. Introductie

In deze deelstudie staat de periode van geweld direct na de Japanse capitulatie in Nederlands-Indië/Indonesië op 15 augustus 1945 centraal, gezien vanuit de brede context van de politiek-militaire situatie van destijds. Binnen de explosies van geweld in dit tijdvak, richt het onderzoek zich primair op het geweld tijdens de zogenoemde 'bersiap', in de Nederlandse geschiedschrijving doorgaans opgevat als extreme gewelddadigheden van Indonesische zijde tegen (Indische) Nederlanders (Bussemaker 2005). Maar deze deelstudie neemt een breder perspectief in dan tot op heden in de Nederlandse historiografie doorgaans gebruikelijk is.

Onze aandacht zal zoals gezegd in eerste instantie uitgaan naar de gewelddadigheden tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders. Dat de focus aanvankelijk op deze twee hoofdrolspelers in de geschiedenis ligt, vloeit voort uit de koloniale context waarin zij zich tot elkaar hadden te verhouden. De Japanse bezetting (1942-1945) luidde het begin van het einde van het koloniale Nederlands-Indië in en veranderde de verhouding tussen Indonesië en Nederland definitief.

Het geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders dat direct na de Japanse overgave volgde, kan echter niet los worden gezien van de gewelddadigheden tussen diverse andere bevolkingsgroepen en actoren in Indonesië. Conflicten grepen op elkaar in en kunnen voor een goed begrip niet los van elkaar bestudeerd worden. Dit betekent dat de aandacht in deze deelstudie voorts uitgaat naar de escalatie van geweld tegen en door Indonesiërs, Chinezen, Menadonezen, Molukkers, Japanners en Britten en mogelijk andere (bevolkings-)groepen. Het uitgangspunt hierbij is de gelaagdheid en de gelijktijdigheid van het geweld in de chaotische periode direct na de Japanse bezetting, zowel op het structurele (maatschappelijke) als het individuele niveau. Hierbij wordt het hele scala van geweld meegenomen, zowel moord, mishandeling, marteling, vermissing en ontvoering als brandstichting, plundering en verkrachting.

Het brede perspectief dat deze deelstudie hanteert gaat samen met het uitgangspunt dat bovengenoemde groepen tijdens de escalatie van het geweld zowel slachtoffer, dader als omstander kunnen zijn geweest. Situaties en posities konden tijdens de extreme gewelddadigheden meerdere lagen hebben en fluïde zijn, waardoor een slachtoffer ook een dader kon zijn of worden. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze aanpak geenszins een vergoelijking of bagatellisering betekent van het geweld van de ene groep ten opzichte van de andere. Met deze aanpak wil deze deelstudie aansluiten bij recent historisch onderzoek dat streeft naar het met elkaar in dialoog brengen van verschillende perspectieven en daarbij tegelijkertijd een scherp oog houden voor de verantwoordelijkheid van verschillende individuen dan wel instanties (Gerlach 2010).

Ook op een aantal andere punten geldt een breder perspectief dan tot nu toe gebruikelijk is. Zo zal worden onderzocht:

- a. hoe de koloniale Nederlandse geweldstraditie en de Japanse bezetting van invloed zijn geweest op (het uitbreken van) dit extreme geweld;
- b. hoe wat in de Nederlandse historiografie tot nu toe bekend staat als de 'kernperiode van de bersiap' (september 1945-maart 1946) zich verhoudt tot enkele latere perioden van vergelijkbaar geweld in verschillende delen van de Indonesische archipel. Is het mogelijk aan te geven wanneer het extreme geweld voor een bepaalde (bevolkings-)groep eindigde?

Deze deelstudie valt in twee onderdelen uiteen:

1. Een kwantificerend onderzoek, bestaand uit een inventarisatie van slachtoffers in de hele archipel en (indien mogelijk) daders en eventuele omstanders; met waar mogelijk aandacht voor de rol van etnische herkomst, *gender*, leeftijd, klasse en medische gegevens van slachtoffers en daders, datum en locatie van het gebeurde, omstandigheden ter plekke, motieven en organisatiegraad van daders. Omdat schattingen van historici omtrent het aantal slachtoffers aan Nederlandse (variërend van 3.500 (De Jong 1969-1991) tot 30.000 doden (Frederick 2012)) en Indonesische zijde zeer uiteenlopen, is het streven in dit deel van het onderzoek om de inventarisatie zoveel mogelijk uitputtend te doen zijn;
2. Een analyse van de mogelijke structurele en individuele factoren die bijdroegen aan het (uitbreken van het) extreem geweld direct na de Japanse overgave, de gevolgen van dit geweld nog tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië en de latere herinnering eraan in zowel Nederland als Indonesië.

2. Beschrijving opzet van de deelstudie

a. Beschrijving thema en subthema's

Hoofddoel van dit deelproject is een wetenschappelijk verantwoorde beschrijving en in de historische context geplaatste verklaring van het geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders direct na de Japanse overgave. De factoren zullen in kaart worden gebracht die op structureel en op individueel niveau op elkaar hebben ingewerkt waardoor de spiraal van geweld direct na de Japanse capitulatie mogelijk werd. Daarbij heeft deze deelstudie oog voor de dynamiek en mogelijk fluïde posities en situaties van slachtoffers, daders en eventuele omstanders. Ook zal het geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders in de context worden geplaatst van het geweld in dezelfde periode van én tegen andere actoren en bevolkingsgroepen in Indonesië. Tenslotte zal in deze studie aandacht uitgaan naar personen of instanties die gepoogd hebben gewelddadigheden (preventief) tegen te gaan, te stoppen en/of te bestraffen.

Subthema: Geweld in de vooroorlogse, Nederlands koloniale samenleving en tijdens de Japanse bezetting

Voor een beter begrip van het extreme geweld direct na de Japanse capitulatie heeft ook de 'aanloop' hiertoe onze aandacht: de mogelijke invloed van het Nederlandse koloniaal systeem en de daarbij behorende geweldstraditie van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat als continue factor in het proces van koloniale oorlogsvoering is benoemd (Raben 2013). Voorts is de periode van de Japanse bezetting (1942-1945) van belang, waarin Japanners onder andere via de Pembela Tanah Air (PETA) Indonesiërs in korte tijd militair en politiek hebben gevormd (Limpach 2016). De vragen die in dit subthema centraal staan, zijn: heeft het beleid van het Nederlandse koloniale bewind dan wel van de Japanse bezetter een rol gehad in het uitbreken van extreme gewelddadigheden (direct) na de Japanse capitulatie? In hoeverre speelden Japanse militairen een rol in het uitbreken van het geweld vlak na de capitulatie? Daarnaast volgt een uiteenzetting over de definitie van geweld die deze deelstudie zal hanteren (extreem geweld, massaal geweld, et cetera), onder meer aan de hand van eerder door historici gebruikte begrippen ('exces', 'oorlogsmisdaad', 'uitbarsting van geweld'). Ook komt aan de orde van welke specifieke vorm van geweld sprake was, welk doel (provocatie, wraak, etc.) en welk 'publiek' werd beoogd en of de aard van de gewelddadigheden verschilde al naar gelang er sprake was van de ineensstorting van het Nederlandse gezag en de afrekening met het koloniale bewind, de vestiging van de republiek Indonesië en de daaropvolgende dekolonisatie.

Subthema: Conflicterende loyaliteiten

Hiertoe behoren onder meer de ontwikkelingen die een rol speelden bij de vestiging van het Republikeinse gezag. In de chaotische periode na de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 en de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring twee dagen later speelden het Japanse leger, de Republikeinse overheid, lokale militieën, de geallieerde strijdkrachten (Australisch, Brits en Amerikaans) en het vooroorlogse Nederlandse militair-bestuurlijke apparaat een rol. Soms gingen hun belangen samen, vaker botsten ze. De hieruit voortvloeiende spanningen en de op vele plaatsen onduidelijke en omstreden gezagsverhoudingen hebben bijgedragen aan lokale geweldsexplosies. De organisatie, intentie, pogingen tot preventie en bestraffing van dit extreme geweld zullen onderwerp van studie zijn, inclusief de gebeurtenissen en ontwikkelingen na eind 1945-begin 1946, waarin (Indo-)Europeanen in de zogenaamde Republikeinse kampen werden opgesloten, hetzij als gijzelaars, hetzij te hunner bescherming (tot eind 1946).

Subthema: (Bevolkings-)groepen in Indonesië

Het onderzoek naar wat traditioneel in Nederland de *bersiap* wordt genoemd zal meer dan tot nu toe in een bredere historische context worden beschreven en verklaard. Het extreme geweld van de diverse groepen grijpt in elkaar en kan voor een goed begrip niet afzonderlijk van elkaar bestudeerd worden. Kenmerkend voor de explosie van geweld na de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring op 17 augustus 1945 is de gelaagdheid en gelijktijdigheid ervan. Dit betekent dat de aandacht in deze deelstudie weliswaar primair uitgaat naar geweld tussen (Indische) Nederlanders en Indonesiërs, maar in nauwe samenhang wordt bestudeerd met de escalatie van gewelddadigheden tegen en tussen Chinezen, Britten, Japanners, Menadonezen, Molukkers en eventuele andere (bevolkings-) groepen. De focus op deze (bevolkings-)groepen komt voort uit respectievelijk de koloniale, Nederlandse voorgeschiedenis en context, de Japanse bezetting, de periode van geallieerd gezag en het uitroepen van de Indonesische soevereiniteit en de daaropvolgende onafhankelijkheidsstrijd. Andere (bevolkings-)groepen, zoals de Arabische of de diverse etnisch-Indonesische, komen uiteraard aan de orde als dit relevant blijkt te zijn.

Subthema: Propaganda

Verschillende studies benoemen de rol van propaganda in het ontstaan van het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en op de voortzetting van dat geweld in de jaren daarna (Limpach 2016: 173-176, 182, 711-712; Van Delden 1989: 178-179; Zara 2014: 235). Tot op heden is er echter nauwelijks diepgravend onderzoek gedaan dat specifiek ingaat op de propaganda aan Nederlandse en Indonesische kant ten tijde van de zogenoemde *bersiap*-periode. Het onderzoek dat is gedaan is beperkt van opzet, vooral beschrijvend van aard of gaat in het algemeen in op de propaganda in de jaren 1945-1949.¹ Om die reden zal de propaganda door Nederlandse en Indonesische en -voor zover mogelijk- Britse, Australische en Japanse media en voorlichtingsdiensten worden bestudeerd. Hierbij zal onder andere worden gelet op inhoud, vorm en tijdstip. Ook worden de ideologische richtsnoeren in ogenschouw genomen die van de zijde van Republikeinse zijde zijn uitgebracht (Sjahrir 1946, Poeze 2007). Vragen die aan de orde komen zijn: Wie zagen de diverse partijen als vijand? Hoe beschreef men deze groep(-en)?

¹ Van Delden besteedt bijvoorbeeld in haar boek over Bandoeng enkele pagina's aan de rol van de Indonesische propaganda. Een meer beschrijvende studie naar verslaggeving van de media tijdens de *bersiap* is: Zweers, Louis, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus de media in Nederlands-Indië 1945-1949* (Rotterdam 2013). Muhammad Zara beschrijft de propaganda aan Indonesische kant in de jaren 1945-1949 in zijn proefschrift en een eerder verschenen wetenschappelijk artikel zonder specifiek in te gaan op de rol van propaganda in het geweld ten tijde van de *bersiap*.

Hoe beschreef men het extreme geweld? Hoe beschreef men de eigen rol? Welke media werden ingezet voor de propaganda? In hoeverre is er een verband tussen propaganda en bepaalde gebeurtenissen of ontwikkelingen direct na de Japanse bezetting en daarna? Hiermee samenhangend is de rol van geruchten in het extreme geweld vlak na de Japanse capitulatie ook interessant om te bestuderen. Geruchten speelden een belangrijke rol in het normaliseren van geweld tijdens de Indonesische revolutie. In de geruchten werden dreigingen uitvergroot waardoor het gevoel van kwetsbaarheid toenam. Op zijn beurt verlaagde dit weer de drempel tot extreem geweld (Cribb 2007: 31-48, aldaar 45).

Subthema: Bersiap, berdaulat en revolusi sosial

De ontstaansgeschiedenis en betekenis van de term 'bersiap' is onderwerp van deze deelstudie. Dit begrip is in Nederland eind 1945 in gebruik genomen en heeft in de loop der tijd brede ingang gevonden, terwijl deze term in Indonesië nagenoeg onbekend en betekenisloos is. In de Indonesische historiografie komen de termen 'berdaulat' en 'revolusi sosial' (sociale revolutie) voor. Berdaulat, opgevat als 1. 'het eenzijdig uitroepen van de soevereiniteit' en 2. afzetting/afrekening, verwijst naar het geweld van Indonesiërs tegen Indonesiërs, veelal van de adellijke of bestuurlijke elite, die hadden samengewerkt met de Nederlanders tijdens het koloniale bewind en later de Japanse bezetter, of daarvan werden verdacht (Poeze 2013). In de officiële geschiedschrijving van Indonesië, die in tien delen is vastgelegd, is in deel zes aandacht voor de periode van oorlog en revolutie (Zed 2012). Hierin komen 'bersiap'- en 'berdaulat'-geweld in samenhang voor. Het extreme geweld tijdens bersiap en berdaulat was onderdeel van dezelfde maatschappelijke chaos vlak na de Japanse capitulatie. Revolusi sosial past in ditzelfde tijdvak van geweldexplosies en verwijst naar de interne Indonesische machtsstrijd tussen nationalistische, islamitische en communistische strijdgroepen. Extreem geweld na de Japanse capitulatie deed zich in diverse vormen voor en had verschillende motivaties. Hoe bersiap en berdaulat zich tot elkaar verhouden is primair onderwerp van dit onderzoek. Aandacht voor revolusi sosial zal omwille van de reikwijdte van deze deelstudie beperkter zijn. Op conceptueel niveau zullen deze verwante fenomenen zoveel mogelijk op elkaar worden betrokken, om zo de oorzaken en gevolgen van deze geweldsuitbarstingen te kunnen verklaren.

Subthema: Lange en late gevolgen van extreem geweld

Hoewel de nadruk zal liggen op het extreme geweld in de periode september 1945-voorjaar 1946, zal de aandacht ook uitgaan naar de latere betekenis ervan. Enerzijds betreft dit de impact van deze gewelddadige periode op het denken en handelen van de Britse en vervolgens Nederlandse krijgsmacht en de Indonesische overheid en strijdende partijen. Anderzijds zal worden stilgestaan bij de contrasten in de naoorlogse herinnering in Nederland en Indonesië. Tevens komt extreem geweld als een zeer ingrijpende, levensbedreigende en potentieel traumatische ervaring aan de orde, die mogelijk vele jaren en zelfs decennia kan hebben doorgewerkt op zowel het individuele als het structurele (maatschappelijke) niveau. Hierbij spelen ook thema's op het terrein van de psychologie als emoties en verwerking mogelijk een rol.

Subthema: Medische verzorging en andere aspecten van extreem geweld (direct) na de Japanse bezetting

Over de medische verzorging in en buiten de bersiap-kampen is nog weinig bekend. In deze deelstudie staat de geneeskundige verzorging in de periode van de bersiap centraal. Hoe was de medische verzorging voor gewonde strijders van verschillende partijen en wat was hierbij de rol van medische studenten? Wat was de situatie per bersiap-kamp, per ziekenhuis? Hoe vond ziekentransport plaats, ook naar het buitenland? Hadden geïnterneerde artsen in de bersiap-kampen een rol in de geneeskundige verzorging? Zijn er bersiap-gerelateerde verwondingen en ziektebeelden? Waren artsen aanwezig bij

foltering? De forensisch-medische aspecten bij marteling en verkrachting en ook bij de opsporing van vermisten krijgen in deze deelstudie aandacht. Voorts staat de vraag centraal of het verlenen van medische zorg door partijen als middel in de strijd is ingezet om de publieke opinie te beïnvloeden.

Subthema: Internationale vergelijking van extreem geweld en revoluties

Om te komen tot een goed begrip van deze periode van extreem geweld is het zinvol om vergelijkingen te trekken met de gewelddadige dekolonisaties van Brits Maleisië of Frans Indochina en Algerije. Hierin zal nauw worden samengewerkt met het onderzoeksteam van de deelstudie Internationaal vergelijkend onderzoek. Ook de bestudering van vergelijkbare fenomenen die gekenmerkt werden door chaos en veel geweld kan nuttig zijn, zoals de Franse of Russische revoluties of periodes van transitie na jaren van oorlog, bijvoorbeeld de vele uitbarstingen van geweld in Europa direct na de Duitse capitulatie. Zulke vergelijkingen kunnen mede nuttig zijn om in de beschrijving en verklaring van het extreem geweld vlak na de Japanse capitulatie culturalistische verklaringen te vermijden.

Relevante deelstudie binnen onderzoeksprogramma: regionale studies

Het extreme geweld vlak na de Japanse capitulatie zal nader worden toegelicht door middel van de beschrijving en analyse van de gang van zaken in een aantal regio's: het deelproject regionale studies. Tot nog toe is gekozen voor bestudering van de regio's Bali, Oost-Java, Centraal-Java, West-Java, Noord-Sumatra en Sulawesi.

b. Historiografie

De historiografie in Nederland over extreem geweld na de Japanse bezetting -tot op heden vaak aangeduid als het fenomeen van de bersiap - is beperkt. Er zijn twee diepgravende studies (Bussemaker 2005, Van Delden 2007), enkele boeken en diverse kortere bijdragen. De laatste jaren zijn enkele Engelstalige artikelen verschenen waarin op een meer conceptueel niveau over de periode van extreem geweld vlak na de Japanse capitulatie wordt gereflecteerd.,.

c. Hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag luidt: *Welke factoren hebben in de periode direct na de Japanse bezetting op elkaar ingewerkt, waardoor het op structureel en individueel niveau, tot een spiraal van extreem geweld - in het bijzonder tijdens de periode die in Nederland als bersiap bekend staat - tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders kon komen?*

Hieruit volgen verschillende deelvragen:

- a. Wat was de context –zowel op het niveau van de inrichting van de maatschappij als op het niveau van het individu- waarin het extreme geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 kon plaatsvinden?
- b. Wat waren de concrete omstandigheden waarin het extreme geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 kon plaatsvinden?
- c. Wat was de context en wat waren de concrete omstandigheden waarin het extreme geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders in samenhang met het geweld tussen andere (bevolkings-)groepen en actoren heeft plaats gevonden?

- d. Wat zijn de aantallen en nadere kenmerken (etnische afkomst, *gender*, leeftijd, medische gegevens van slachtoffers, datum en locatie van het gebeurde, omstandigheden ter plekke, motieven en organisatiegraad van daders) van dit extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949?
- e. Wie waren betrokken bij het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949, eventueel in verschillende, mogelijk overlappende rollen als slachtoffer, dader en omstander, zowel op institutioneel als individueel niveau?
- f. Welke personen en/of instanties droegen politieke verantwoordelijkheid voor het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949?
- g. Welke personen en/of instanties droegen militaire verantwoordelijkheid voor het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949?
- h. Wat is de betekenis van het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 tijdens deze episode zelf (1945-1949) voor Nederland?
- i. Wat is de herinnering aan het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 tijdens deze episode zelf (1945-1949) voor Indonesië?
- j. Wat is de herinnering aan het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 voor Nederland?
- k. Wat is de betekenis van het extreme geweld direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 voor Indonesië?
- l. Hoe kunnen we het extreme geweld tussen Indonesiërs en (Indische) Nederlanders direct na de Japanse bezetting en vergelijkbare incidenten van extreem geweld in de jaren tot 1949 het beste definiëren?

d. Theoretische benadering

Op conceptueel niveau ligt de uitdaging van dit deelproject primair op het verwerven van een beter begrip van het fenomeen van extreem geweld direct na de Japanse bezetting, geplaatst in de bredere context van geweld en oorlog tijdens de dekolonisatie van Indonesië en in vergelijking met berdaulat en revolusi sosial. Daarbij kan worden aangesloten bij bredere historiografische discussies over de relatie tussen politieke en etnische motieven in gewelddadige conflicten. Concepten en theorieën gerelateerd aan legitimiteit, geweld, guerrilla, *counterinsurgency*, geschiedenis van het dagelijks leven (*Alltagsgeschichte*), narratieven over de vijand, propaganda en grensgebieden en de invloed van geruchten en emoties kunnen hierbij wellicht behulpzaam zijn, alsook inzichten uit de vakgebieden psychologie en traumatologie.

e. Methode van onderzoek

Het vernieuwende van dit onderzoek zal bestaan uit het onderzoeken van niet eerder gebruikte Nederlandse en Indonesische bronnen en de systematische vergelijking van de onderzoeksresultaten met eerdere analyses gebaseerd op louter Nederlandse bronnen, niet alleen ten dienste van 'waarheidsvinding', maar ook om de vaak sterk uiteenlopende toenmalige en hedendaagse perspectieven met elkaar in dialoog te brengen. Ook zullen Britse en zo mogelijk Japanse en andere buitenlandse bronnen in het onderzoek worden betrokken.

f. Bronnen en literatuur

In het kader van dit onderzoek zullen de gebruikelijke bronnen worden bestudeerd en deels gecreëerd: naast archieven, gedrukte primaire bronnen en secundaire literatuur ook kranten, tijdschriften en *oral history* (bestaande alsmede nieuw te vormen collecties). Primair Indonesisch en Nederlands, voorts Australische, Britse en Japanse bronnen.

Archieven

Australië

National Archives, Canberra
Australian War Memorial, Canberra

Engeland

BBC Written Archives Centre
National Archives

Indonesië

Arsip Nasional
Legerarchief Bandoeng

Nederland

Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum
Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen
KITLV collecties, Leiden

- SMGI

Nationaal Archief, Den Haag

- Marine en Leger Inlichtingendienst, de Netherlands Forces Intelligence Service en de Centrale Militaire Inlichtingendienst in Nederlands-Indië (toegangsnummer 2.10.62)
- Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië (toegangsnummer 2.10.17)
- Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde archieven (toegangsnummer 2.10.14)
- Ministerie van Defensie: Strijdkrachten in Nederlands-Indië (toegangsnummer 2.13.132)
- Pelita (toegangsnummer 2.19.219)
- Digitale collectie "Afscheid van Indië" 1940-1962 (toegangsnummer 2.22.21)
- P.J. Platteel en enige verwanten (toegangsnummer 2.21.215)
- E.M. Ramaer Sibinga Mulder (toegangsnummer 2.21.329)
- Prof. dr. S.L. van der Wal (toegangsnummer 2.21.359)

- Losse Aanwinsten Indische Bestuursambtenaren (toegangsnummer 2.22.09)
- NIMH, Den Haag
- De dekolonisatie van Nederlands-Indië, 1945-1950 (toegangsnummer 509)
  - Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (toegangsnummer 545)
  - Losse stukken (toegangsnummer 57)
- NIOD, Amsterdam
- Vereniging Kinderen uit de Japanse Bezetting en Bersiap (toegangsnummer 811)
  - Nederlands-Indische dagboeken en egodocumenten (toegangsnummer 401)
  - Indische Collectie (toegangsnummer 400)
  - Knipselcollectie Nederlands-Indië/Indonesië-Zaken
  - C.A. Gerressen-Dirven (toegangsnummer 899)
  - Collectie correspondentie (toegangsnummer 247)
  - Familie Van Marle (toegangsnummer 866)
- Stichting Pelita
- Sociale rapportages in het kader van aanvragen WUV en WUBO
  - Aanvragen in het kader van eenmalige uitkering van Het Gebaar
- Utrechts Archief
- Generaal Deputaatschap voor de Zending, Zendingsbureau, Zendingscentrum en aanverwante instellingen van de Gereformeerde Kerken in Nederland (toegangsnummer 1133)

Bibliografie

Wetenschappelijk

Anderson, Benedict, *Java in a time of revolution. Occupation and resistance 1944-1946*, Cornell University Press, Ithaca en Londen 1972.

Beekhuis, Henk, Herman Bussemaker, Paula de Haas, Ton Lutter, *Geïllustreerde Atlas van de Bersiapkampen in Nederlands-Indië, 1945-1947*. Bedum: Profiel, 2009.

Berge van den, Tom. 'Indonesisch geweld tegen de burgerbevolking in West-Java, 1945-1949. Een verkenning' in: *Leidschrift*, jaargang 31, nr. 3, pp. 57-77.

Berkel van, M., *Welk verhaal telt? De oorlog in Nederlands-Indië/Indonesië 1942-1949 in het geschiedenisonderwijs*. Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei, 2017.

Broeshart, A.C. e.a., *Soerabaja. Beeld van een stad*, Purmerend 1994.

Bussemaker, Herman, *Bersiap! Opstand in het paradijs. De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946*. Zutphen: Walburg Pers, 2005.

Bijl, P. (2012). Colonial Memory and Forgetting in the Netherlands and Indonesia in: *Journal of Genocide Research*, 14(3-4), 441-461.

Colombijn, Freek, 'A cultural practice of violence in Indonesia: lessons from history', in: Dewi Fortuna Anwar et al, *Violent internal conflicts in Asia Pacific: histories, political economies and policies*, Yayasan Obor Indonesia, LIPI, LASEMA-CNRS and KITLV-Jakarta, Jakarta 2005.

Cribb, Robert, 'Jakarta: Cooperation and Resistance in an Occupied City' in: *Regional Dynamics of the Indonesian Revolution. Unity from Diversity*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1985, 179-205. Cribb, Robert, *Gangsters and revolutionaries*

Cribb, Robert, 'The brief genocide of Eurasians in Indonesia, 1945/46', in: Moses, red., *Empire, colony, genocide*, 2008.

Cribb, Robert, 'Misdaad, geweld en uitsluiting in Indonesië', in: Els Bogaerts en Remco Raben, *Van Indië tot Indonesië*, Boom, Amsterdam 2007, p. 13-30, aldaar p. 31-48.

Delden, Mary C. van, *Bersiap in Bandoeng. Een onderzoek naar geweld in de periode van 17 augustus 1945 tot 24 maart 1946*, z.a. 1989.

- Delden, Mary C. van, *De republikeinse kampen in Nederlands-Indië oktober 1945-mei 1947. Orde in de chaos?* Kockengen: uitgave in eigen beheer, 2007.
- Delden, Mary C. van, 'Orde in de chaos? De internering in en evacuatie van uit de Republikeinse kampen', in: Willems en De Moor (red.), *Het eind van Indië*, p. 188-207.
- Dijk, C. van, *Rebellion under the banner of Islam. The Darul Islam in Indonesia*, Den Haag 1981.
- Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië*, Prometheus, Amsterdam 2000.
- Doorn van, J.A.A en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Over het Nederland/Indisch/Indonesisch conflict*. Rotterdam: Universitaire Pers, 1970.
- Doorn van, J.A.A., *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*. Amsterdam: Bert Bakker, 1995
- Dulm van, J., W.J. Krijgsveld, H.J. Leegemaate, H.A.M. Liesker, G. Wijers, *Geïllustreerde Atlas van de Japanse kampen in Nederlands-Indië, 1945-1947*. Purmerend: Asia Major, 2000.
- Eng van der, Pierre. *Verder opzoeken: Australian National University*
- Fearon, James and David Laitin, 'Ethnicity, insurgency, and civil war' in: *American Political Science Review*, volume 9, nr. 1, 2002/2003.
- Fenton Huie, Shirley 1992 *The Forgotten Ones: women and children under Nippon*. Sydney and Auckland: Angus & Robertson.
- Foray, Jennifer L., 'A Unified Empire of Equal Parts: The Dutch Commonwealth Schemes of the 1920s-1940s' in: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, volume 21, nr. 2, 259-284.
- Ford, Jack 1994 *Allies in a Bind: Australia and Netherlands East Indies relations during the second World War*. Thesis (Ph.D.) University of Queensland, 1995: St Lucia.
- Formichi, Chiara, *Islam and the making of the nation. Kartosuwiryo and the political Islam in 20th century Indonesia*, Brill, Leiden 2012.
- Frakking, Roel. 'Collaboration is a Very Delicate Concept': *Alliance-formation and the Colonial Defence of Indonesia and Malaysia, 1945-1957*. Florence: European University Institute 2017.
- Frakking, Roel. "Who wants to cover everything, covers nothing: the organization of indigenous security forces in Indonesia, 1945-1950' in: *Journal of Genocide Research*, volume 14, nr. 3-4, 337-358.
- Frederick, William, 'The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's National Revolution (1945-1949): a "Brief genocide reconsidered"', *Journal of Genocide Research* 14-3/4 (2012), p. 359-380.
- Frederick, William H., *Visions and heat. The making of the Indonesian revolution*, Athens (Ohio), Ohio University Press 1989.
- Gerlach, Christian, 'Introduction' in: *Extremely Violent Societies. Mass Violence in the Twentieth-Century World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 1-14.
- Giebels, Lambert. *Soekarno, Nederlands onderdaan. Een biografie 1901-1950*. Amsterdam: Bert Bakker, 1999.
- Goor van, J. (ed.), *The Indonesian Revolution*. Conference Papers Utrecht, 17-29 June 1986. Utrecht: Utrechtse Historische Cahiers, 1986, jaargang 7, nr. 2/3.
- Groen, P.M.H, *Marsroutes en dwaalsporen*
- Haan, Ido de, *Politieke reconstructie. Een nieuw begin in de politieke geschiedenis*, Utrecht 2004.
- Hack, Karl, 'Decolonisation and violence in South east Asia. Crises of identity and authority', in: Els Bogaerts and Remco Raben, *Beyond empire and nation. The decolonization of Asian and African societies, 1930s-1970s*, Brill, Leiden 2012, p. 137-166.
- Harinck, Christiaan, Nico van Horn en Bart Luttikhuis, 'Wie telt de Indonesische doden?', in: *De Groene Amsterdammer*, nr. 30 26 juli 2017.
- Heidhues, Mary Somer, 'Anti-Chinese violence in Java during the Indonesian Revolution, 1945-49', in: Bart Luttikhuis and Dirk A. Moses, ed., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch Empire in Indonesia*, Routledge, London and New York 2014, p 155-175.

- Hurst, Doug 2001 *The Fourth Ally: the Dutch forces in Australia in WWII*. Canberra: Doug Hurst.
- Hurst, Doug 2006 'The Pacific War, 1942-1946'. In N. Peters (co-ordinating editor) *The Dutch Down Under 1606-2006*. Wolters Kluwer: Sydney. Pp. 92-111.
- Ibrahim, Julianto, *Bandit dan pejuang di simpang Bengawan: kriminalitas dan kekerasan masa revolusi di Surakarta*, Bina Citra Pustaka, Wonogiri 2004.
- Immerzeel, Bert, 'Bersiap: de werkelijke cijfers', in: *Javapost*, 7 februari 2014.
- Jansen Hendriks, G., *Een voorbeeldige kolonie. Nederlands-Indië in 50 jaar overheidsfilms 1912-1962*, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2014. (Proefschrift).
- Jansen Hendriks, Gerda, "Not a colonial war": Dutch film propaganda in the fight against Indonesia, 1945-1949', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia*, Routledge, Londen en New York, p. 198-213.
- Jong de, J.J.P., *Avondschot. Hoe Nederland zich terugtrok uit zijn Aziatisch imperium*. Amsterdam: Boom, 2011.
- Kaay, Meindert van der, 'De Bersiap: een vergeten golf van etnisch geweld', in: *Trouw*, 18 november 2013.
- Kahin, Audrey R., 'Introduction' in: *Regional Dynamics of the Indonesian Revolution. Unity from Diversity*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1985, 1-21.
- Kalivas, Stathys, *The Logic of Violence in Civil War* (2006)
- Keppy, Peter. *Sporen van vernieling. Oorlogsschade, roof en rechtsherstel in Indonesië 1940-1957*. Amsterdam: Boom, 2006.
- Knight, G. Roger, 'Death in Slawi: The "Sugar Factory Murders"', Ethnicity, Conflicted Loyalties and the Context of Violence in the Early Revolution in Indonesia, October 1945 in: *Itinerario*, volume 41, no. 3, pp. 606-626.
- Krimp, Renske. *De doden tellen. Slachtofferaantallen van de Tweede Wereldoorlog en sindsdien*. Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei, 2016.
- Limpach, Remy, *De brandende kampongs van generaal Spoor*. Amsterdam: Boom, 2016.
- Lucas, Anton, *One soul one struggle. Region and revolution in Indonesia*, Sydney 1991.
- Meelhuisen, W., *Revolutie in Soerabaja. 17 augustus-1 december 1945*, Walburg Pers, Zutphen 2015.
- McGregor, Katherine E., *History in Uniform. Military Ideology and the Construction of Indonesia's Past*. Leiden: KITLV Press, 2007.
- McMillan, Richard, *The British Occupation of Indonesia 1945-1946. Britain, the Netherlands and the Indonesian Revolution*. London and New York: Routledge, 2005.
- Notosusanto, N., *The PETA Army during the Japanese occupation of Indonesia*, Waseda University Press, Tokyo 1979.
- Pierson, P., *Politics in time. History, institutions and social analysis*, Princeton University 2005?.
- Poeze, Harry A., *Verguisd en vergeten. Tan Malaka, de linkse beweging en de Indonesische revolutie, 1945-1949*. Leiden: KITLV Uitgeverij, 2007.
- Poeze, Harry A., 'Walking the tightrope: internal Indonesian conflict, 195-1949', in: Bart Luttikhuis and Dirk A. Moses, ed., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch Empire in Indonesia*, Routledge, London and New York 2014.
- Raben, Remco, 'Epilogue: on genocide and mass violence in colonial Indonesia', in: Bart Luttikhuis en Dirk Moses, *Mass violence and the end of the Dutch colonial empire*, 2012.
- Raben, Remco, 'Het geweld van de Bersiap', in: *Historisch Nieuwsblad*, nr 7 (2011), p. 41-46.
- Raben, Remco, 'Geweld tijdens de onafhankelijkheidsstrijd', in: *Historisch Nieuwsblad* nr 5 (2008), p. 37-41.
- Raben, Remco, 'Hoe wordt men vrij? De lange dekolonisatie van Indonesië', in: Els Bogaerts en Remco Raben, red., *Van Indië tot Indonesië*, Amsterdam 2007, p. 13-25.
- Reed, Anthony, *The Indonesian national revolution, 1945-1950* (1974)

- Reed, Anthony, *The blood of the people: revolution and the end of traditional rule in northern Sumatra* (2014)
- Rommelink, W.G.J., 'The emergence of the new situation: the Japanese army on Java after the surrender' in: *Militaire Spectator*, jaargang 148 (1978), p. 49-66.
- Roeslan Abdulgani, H., 'Een Indonesische versie van de "Bersiapperiode" ', in: *Indonesia-Holland Line*, jrg. 5, nr. 37, 31 januari 1987.
- Scagliola, Stef, 'Cleo's 'unfinished business': coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence' in: *Journal of Genocide Research*, volume 14, nr. 3-4, 419-439.
- Schulte Nordholt, Henk, 'Een staat van geweld', Inaugurele rede gehouden op 22 juni 2000 ESHCC, Rotterdam 2000).
- Shizuo, Miyamoto, 'Army problems in Java after the surrender', in: A.J.S. Reid en Oki Akira (red.), *The Japanese experience in Indonesia. Selected memoirs of 1942-1945*, Athens/Ohio 1986.
- Shizuo, Miyamoto, *Jawa Shusen Shoriki* (An account of post-war affairs on Java), 1973.
- Sjahrir, *Onze strijd*. Amsterdam: Vrij Nederland, 1946.
- Vickers, A., *A history of modern Indonesia*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Westerbeeck, Loes 2006 Indische Identity in Australia. In N. Peters (co-ordinating editor) *The Dutch Down Under 1606-2006*. Wolters Kluwer: Sydney. Pp. 254-275.
- Zara, Muhammad Yuanda, 'Trust me, this news is indeed true': representations of violence in Indonesian newspapers during the Indonesian revolution, 1945-1948', in: in: Bart Luttikhuis and Dirk A. Moses, ed., *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch Empire in Indonesia*, Routledge, London and New York 2014, p. 214-239.
- Zara, Muhammad, Yuanda, *Voluntary participation, state involvement: Indonesian propaganda in the struggle for maintaining independence, 1945-1949*, Amsterdam 2016.
- Zed, Mestika, 'Perjuangan dan diplomasi' in: Taufik Abdullah dan A.B. Lopian, *Indonesia dalam arus sejarah*. Jakarta: Ichtiar Baru van Hoeve, 2012, 194-249.
- Zweers, Louis, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus de media in Nederlands-Indië 1945-1949* (Rotterdam 2013).

Egodocumenten

- Berduri, Tjamboek, *Indonesia dalem Api dan Bara*, Elkasa, Jakarta 2004.
- Berg, Joop van den, Idrus en P.I. Naipospos. 1993. *Bersiap: Nederlands-Indonesische verhalen*. 's-Gravenhage: BZZTôH.
- Bouwman, Rob, *Twee moeders. Twee kampdagboeken en bersiap*, Rotterdam 2000.
- Bouwer, J., *Het vermoorde land*, Van Wijnen, Franeker 1988.
- Brezowsky, Rudy H. *Een flits in de tijd*, uitgeverij Boekenbent
- Broeshart, A.C., *Een dagboek over de bersiaptijd in Soerabaja*, Rijswijk 1987.
- Geus, Wyneke, *Het uur dat de bergen doorzichtig worden, eigen beheer ?*) 2016.
- Jacquet, L.G.M., *Aflossing van de wacht. Bestuurlijke en politieke ervaringen in de nadagen van Nederlands-Indië*. Rotterdam: Ad Donker, 1978.
- K'tut Tantri (Surabaya Sue), *Revolt in paradise*, 1989.
- Saveur, Martje. *Het koffertje van mijn moeder. Herinneringen aan Indië*. Bloemendaal: Schaep14, 2017.
- Wiersema, Bert. *De vergeten strijd van '45-'50*. Barneveld: De Vuurbaak, 1998.

g. Afbakening en beperkingen

Het onderzoek zal conceptueel, naar geografisch bereik en naar de te onderzoeken periode breder zijn dan het onderzoek dat tot op heden, vooral in Nederland, naar dit onderwerp is verricht. De geografische en temporele afbakening van het onderzoek zal moeten worden vastgesteld in gezamenlijk overleg van de Indonesische en Nederlandse onderzoekers; daarbij zal ook overleg met andere onderzoekers van belang zijn, in het bijzonder van het deelproject regionale studies.

3. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

Net als het deelproject 'Regionale studies' is dit een gezamenlijk Indonesisch-Nederlands project. Het thema van de zogenoemde *bersiap* wordt in Nederland en in het bijzonder in de Indische gemeenschap van groot belang geacht, terwijl het in Indonesië vrijwel onbekend is. Voor het eerst zullen in dit deelproject Indonesische en Nederlandse bronnen en perspectieven over de periode van extreem geweld na de Japanse bezetting, in Nederland bekend als *bersiap*, in Indonesië als *berdaulat* en *revolusi sosial* – in een bredere context en – in onderling verband worden gebracht. Daarbij zullen ook vragen kunnen worden gesteld over de bredere betekenis en herinnering aan de periode van extreem geweld na de Japanse bezetting. Dit alles zal ook een plaats krijgen in de synthese.

4. Producten

Het deelproject zal resulteren in een Nederlandstalige monografie, een Indonesischstalig boek, alsmede enkele Engelstalige artikelen voor een wetenschappelijk publiek. Er zullen in het eerste jaar van het project nadere besluiten moeten worden genomen over de Nederlands- en Indonesischstalige publicaties, die uiteraard wetenschappelijk verantwoord dienen te zijn, maar overigens ook gericht op een breder publiek. Een optie is dat de drie onderzoekers gezamenlijk een monografie schrijven die in beide talen wordt gepubliceerd. Een andere optie is dat de twee Nederlandse onderzoekers een monografie in het Nederlands schrijven en een *edited volume* samenstellen waarin onder meer bijdragen van de Nederlandse onderzoekers zijn opgenomen, naast een eigen monografie die de Indonesische onderzoeker(s) schrijft/schrijven.

5. Tijdpad

De Nederlandse onderzoekers zijn op 1 september 2017 gestart en voltooien hun werk per 1 september 2020. De samenstelling van het Indonesische onderzoeksteam (één postdoc voltijds of een combinatie van twee of drie deeltijdspostdocs) is in bijeenkomsten in juli en november 2017 voorbereid. De planning wordt zo ingericht dat ook dit onderzoek en schrijfwerk per 1 september 2020 kan zijn voltooid. De manuscripten voor de onder 5 genoemde producten zullen op die datum voltooid zijn. Gedurende het project zullen er verschillende gezamenlijke workshops van het bilaterale onderzoeksteam worden georganiseerd, zowel in Indonesië als in Nederland. Het ligt voor de hand dit zoveel mogelijk te combineren met de bijeenkomsten van het deelproject 'Regionale studies'. De planning hiervan wordt in nader overleg vastgelegd.

6. Onderzoekers

Aan Nederlandse zijde werken twee postdocs in dit project, te weten dr. Esther Captain (0,5 fte) en dr. Onno Sinke (0,5 fte); de eerste fungeert als inhoudelijk projectleider. Daarnaast zijn Daanjan Wisselink (stagiair, student cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht) en drs. John Soedirman (vrijwilliger, gepensioneerd arts en medisch-historisch onderzoeker) vanaf februari 2018 bij deze deelstudie

betrokken. De onderzoekers aan Indonesische zijde zullen in de loop van 2018 aan het onderzoek worden verbonden. Een centrale rol in de selectie, organisatie en begeleiding van het Indonesische team zal worden vervuld door het Instituut voor Geschiedenis van de Gadjah Mada Universiteit in Yogyakarta. De praktische organisatie en de samenwerking met Indonesië zal bij de deelprojecten 'De bersiap' en 'Regionale studies' worden gecoördineerd door drs. Ireen Hoogenboom. Op het KITLV zijn voorts prof. dr. Gert Oostindie, dr. Harry Poeze en prof. dr. Henk Schulte Nordholt als adviseurs betrokken.

Kort cv en belangrijkste publicaties:

NB: Indonesische onderzoekers (wordt t.z.t. toegevoegd)

Dr. Esther Captain (onderzoeker) is projectleider en senior onderzoeker binnen het onderzoeksprogramma *Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*. Daarnaast is zij hoofd kenniscentrum bij de faculteit onderwijs en opvoeding aan de Hogeschool van Amsterdam. Als historicus was zij eerder verbonden als hoofd onderzoek aan het Nationaal Comité 4 en 5 mei, postdoc onderzoeker aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam en docent aan de Vrije Universiteit. Ook werkte ze als projectleider Indisch Erfgoed bij het programma Erfgoed van de Oorlog van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Captain was *visiting fellow* aan het Rutgers Center for Historical Analysis of Rutgers University (USA) en nam deel aan de workshop 'History and Commemoration: Legacies of the Pacific War' van de (Amerikaanse) National Endowment of the Humanities, georganiseerd door het East-West Center en de Universiteit van Hawaï. Ze heeft uitgebreid gepubliceerd over (Indisch) erfgoed van de Tweede Wereldoorlog, memory en erfgoedstudies, postkoloniale geschiedenis, identiteit en generaties.

Publicaties (selectie):

- Esther Captain and Guno Jones (2017), 'Inversing Dependence. The Dutch Antilles, Surinam and the Desperate Netherlands during World War II' in: Debbie McCollin and Karen Eccles (eds.), *World War II and the West Indies*, Kingston: University of the West Indies Press, 2017, 71-91.
- Esther Captain (2017), 'The Selective Forgetting and Remodeling of the Past. Postcolonial Legacies in the Netherlands' in: Stefan Jonsson and Julia Willén (eds.), *Austere Histories in European Societies: Social Exclusion and the Contest of Colonial Memories*. London: Routledge, 59-73.
- Esther Captain (2016), 'Nationaal en monumentaal, persoonlijk en lokaal. Over de rol van rituelen bij het herdenken van oorlogsslachtoffers' in: Louis van Tongeren (red.): *Feesten in beweging. Religieuze en seculiere trends en tradities*. Heeswijk: Berne Media, 125-142.
- Captain, Esther en Maarten Dallinga (2016), *Het vrijheidsboek. Generaties over vrijheid en onvrijheid in naoorlogs Nederland* (Amsterdam: Amsterdam University Press).
- Esther Captain (2014), 'Harmless Identities. Representations of Racial Consciousness among Three Generations Indo-Europeans' in: Philomena Essed and Isabel Hoving (eds.), *Dutch Racism*. Amsterdam: Rodopi, 53-69.
- Captain, Esther en/and Trudy Mooren (red./eds.) (2014), *Familie, generaties en oorlog. Historische, psychologische en artistieke visies/Family, Generations and War. Historical, Psychological and Artistic views* (Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei/National Committee for 4 and 5 May).
- Captain, Esther en Guno Jones (2010), *Oorlogserfgoed overzee. De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname* (Amsterdam: Bert Bakker).
- Captain, Esther met Hans van den Akker, Ferry Bounin, Paulien van der Geest, Wim Manuhutu (2010), *Reisgids Indonesië. Oorlogsplekken 1942-1949* (Den Haag: Open Kaart).
- Esther Captain (2009), 'Van pelgrimsreis naar erfgoedtoerisme. Sporen van de oorlog in Indonesië en Japan' in: Frank van Vree en Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de*

herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context, Amsterdam: Bert Bakker, 66-84.

- Esther Captain (2004), 'Antara Monyet dan Manusia: Representasi Orang Jepang dan Belanda selama Perang Dunia Kedua di Hindia Belanda' in: Joost Coté en Loes Westerbeek (eds.), *Recalling the Indies. Kebudayaan Kolonial dan Identitas Poskolonial*. Yogyakarta: Syarikat Indonesia, 251-280.
- Captain, Esther (2002), *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995* (Kampen: Kok).

Dr. Onno Sinke (onderzoeker) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij promoveerde in 2009 aan de Rijksuniversiteit Groningen op *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje*. Vervolgens werkte hij als postdoc-onderzoeker bij de Technische Universiteit Delft. Momenteel werkt hij als beleidsonderzoeker/adviseur bij het Arq Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Dit kenniscentrum is gespecialiseerd in de psychosociale impact van oorlog op mens en maatschappij in heden en verleden, in het bijzonder de Tweede Wereldoorlog en haar nasleep. Sinke houdt zich onder andere bezig met onderzoek, beleidsadvies en de ontwikkeling van innovatieve producten.

Publicaties:

- Sinke, Onno (2017), 'Indisch Centrum komt terug naar Den Haag', *Den Haag Centraal* 11.
- Sinke, Onno (2016), 'Het belang van erkenning: Liesbeth Zegveld over Indonesische slachtoffers van de dekolonisatieoorlog', *Cogiscope* 13.
- Sinke, Onno (2016), *In de schaduw van de oorlog: Activiteiten en behoeften van de tweede en derde generatie WOII-getroffenen*. (Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei; Diemen : Arq WOII programma).
- Driever, Jan met medewerking van Onno Sinke (2015), *De onderlinge belofte. Zeventig jaar stichting 1940-1945*, (Amsterdam: Uitgeverij Boom).
- Sinke, Onno (2012), *Loyaliteit in verdrukking : de Technische Hogeschool Delft tijdens de bezetting*. (Amsterdam: Boom).
- Sinke, Onno (2009), *Verzet vanuit de verte: de behoedzame koers van Radio Oranje*. (Uitgeverij Augustus: Antwerpen – Amsterdam).
- Sinke, Onno (2009), 'Strijden voor erkenning. Vergeten verzet in Nederlands-Indië', *De Groene Amsterdammer* 12 augustus.

Ireen Hoogenboom MA (coördinator) studeerde culturele antropologie aan de Universiteit van Amsterdam en talen en culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië aan de Universiteit Leiden. Voorheen werkte ze onder meer als projectmanager bij Azië Studies in Amsterdam en als redacteur voor de KITLV Uitgeverij en de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde. De afgelopen vier jaar was zij projectcoördinator van het KITLV project 'Nederlands militair optreden in Indonesië, 1945-1950', waarbij zij verantwoordelijk was voor organisatie en communicatie en samen met projectleden en stagiairs werkte aan een inventarisatie en onderzoek van bronnen over dit onderwerp. Daarnaast werkte zij mee aan het boek *Soldaat in Indonesië* (Gert Oostindie, 2015) en de Indonesische vertaling daarvan (2016).

Publicaties:

- *Serdadu Belanda di Indonesia 1945-1950: Kesaksian perang pada sisi sejarah yang salah*. Gert Oostindie kerja sama dengan Ireen Hoogenboom dan Jonathan Verwey. Jakarta: Obor, 2016.
- *Soldaat in Indonesië 1945-1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*. Gert Oostindie met medewerking van Ireen Hoogenboom en Jonathan Verwey. Amsterdam: Prometheus, 2015.

- *Bali; Benteng terbuka 1995-2005; Otonomi daerah, demokrasi elektoral, dan identitas-identitas defensif.* Henk Schulte Nordholt. Denpasar: Pustaka Larasan, 2010 [Ireen Hoogenboom (ed.), Arif B. Prasetyo (trans.).]

3. De politiek-bestuurlijke context in Nederland en Nederlands-Indië

1. Introductie:

Project 3 gaat over de manier waarop Nederland in de politieke en bestuurlijke sfeer is omgegaan met het grensoverschrijdend geweld dat in de dekolonisatie- en onafhankelijkheidsoorlog endemisch aanwezig was. De overkoepelende vraag is: waarom kon er een politieke en bestuurlijke cultuur ontstaan waarin grootschalig geweld jegens Indonesiërs werd getolereerd en zelfs gestimuleerd? In hoeverre hebben het informatiemanagement, het afleggen van verantwoording en het zoeken naar politiek draagvlak voor de oorlogvoering de omgang met dit geweld medebepaald? Welke stimulerende en remmende invloed ging er uit van de bestuurlijke structuren en mentaliteiten in Indië? Was er sprake van een 'war culture' waarin een brede tolerantie kon ontstaan ten aanzien van het gegeven dat het grensoverschrijdend geweld structureel onderdeel van de oorlogvoering werd? Welke invloed oefende de koloniale context uit op het geweldsgebruik?

Het onderzoek heeft een Nederlandse – en een Nederlands-Indisch/Indonesische invalshoek, die bij elkaar komen in het koloniale bestuurlijk centrum Batavia. De interactie van Nederlandse actoren en instituties met de Indonesische tegenstanders en de internationale gemeenschap krijgt de nodige aandacht. Ook de manier waarop Nederland zijn positie in de internationale gemeenschap behartigde wordt bestudeerd om de vraag te kunnen beantwoorden hoe en waarom het geweldsspectrum werd gerationaliseerd en verdedigd.

Het onderzoek naar de Nederlandse kant richt zich primair op de overheid en politieke gemeenschap in Nederland. Het onderzoekt in het algemeen hoe politici, bestuurders en vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld zich verhielden tot het gewapend conflict rond de dekolonisatie, hoe ze hun informatie over de aard ervan verwierven, deelden, of monopoliseerden. In het bijzonder gaat het om de vraag waarom en in hoeverre de politieke actoren bereid waren grensoverschrijdend geweld, juist van de eigen troepen, al dan niet stilzwijgend te accepteren.

Om deze specifieke vraag te kunnen beantwoorden wordt ook de interactie tussen Nederland en Nederlands-Indië onderzocht, zowel op de hoogste politiek-ambtelijke niveaus via het knooppunt Batavia als op het meer informele en persoonlijke vlak. De autoriteiten in de koloniale hoofdstad namen de bestuurlijke, militaire en justitiële organisatie van de oorlogvoering voor hun rekening, terwijl ze tegelijkertijd in politieke zin verantwoording moesten afleggen aan de Haagse politieke leiders. De formele scheiding van verantwoordelijkheden en het primaat van de politiek gingen in de praktijk vaak verloren. De rol van Batavia als doorgeefluik, filter, of manipulator van informatie is bepalend geweest voor de kwestie hoe sterk of zwak de 'span of control' vanuit Den Haag is geweest.

Anderzijds zijn Haagse politici contacten en kongsi's met het koloniale bestuur aangegaan die het politieke debat mede hebben bepaald.

De Nederlands-Indische invalshoek draait om de vraag waarom en hoe het koloniale bestuursapparaat de (mede-)verantwoordelijkheid heeft genomen voor het tolereren, aanjagen, dan wel beheersen van het hoge geweldsniveau in het kader van de dekolonisatieoorlog. Hoe gaf het zich rekenschap van zijn taak ten aanzien van de bevolking (en meer bijzonder de verschillende bevolkingsgroepen), hoe verliep de interactie met de militaire en juridische instanties in Nederlands-Indië en hoe liepen de informatiestromen met de verantwoordelijke autoriteiten in Batavia en Den Haag?

Project 3 richt zich primair op de periode 1945-1950. Voor een goed begrip van de geweldsdynamiek is het evenwel van belang om de koloniale context helder in beeld te brengen, inclusief de tradities van repressief geweld en de achterliggende koloniale mentaliteiten. Van betekenis is ook de politiek-bestuurlijke nasleep van het conflict, die het nodig maakt een ruimer chronologisch kader te hanteren. Onderwerp van onderzoek zijn bijvoorbeeld de politiek-juridische erfenis van de onderzoeken naar oorlogsmisdrijven en de vraag naar het bestaan van een doofpot om belastende informatie weg te werken. De onderzoekers stellen zich een publicatie als doel die recht doet aan de samenhang van de politiek-bestuurlijke processen op de verschillende niveaus; daarnaast zal zij recht moeten doen aan de grote geografische, politiek-juridische en mentale afstand die inherent is aan de koloniale verhoudingen.

Nota bene:

- (1) Project 3 richt zich op de politieke en bestuurlijke processen en heeft daarom duidelijke raakvlakken met de meeste andere projecten. Het onderzoek betreft in de eerste plaats de manier waarop informatievoorziening, verantwoording en politiek draagvlak in een institutionele context zijn vorm gegeven. De interactie tussen wat er in Nederlands-Indië/Indonesië in 'het veld' gebeurde en de verantwoordelijke autoriteiten in Batavia en Den Haag verliep voor een belangrijk deel langs ambtelijke lijnen. Deze invalshoek verschilt van die van de op specifieke regio's gerichte deelstudies waarin de oorlog en dekolonisatie meer als een holistisch proces worden benaderd. Het onderzoek naar 'bestuurscultuur in oorlogstijd' kan specifieke procedurele en discursieve benaderingen van de omgang met grootschalig en grensoverschrijdend geweld aan het licht brengen. Dit laat onverlet het belang om nauw samen te werken met de overige projecten en de eigen invalshoek goed te blijven onderscheiden. Het onderzoek naar de juridische aspecten van de problematiek volgt uit de onmiskenbare tendens tot juridisering van het publieke debat en de bestuurlijke pogingen het geweld juridisch te legitimeren, zowel ten tijde van het conflict als ook als onderdeel van de nasleep.
- (2) De keuze van te onderzoeken regio's in de Nederlands-Indische deelstudie is nog tentatief, en zal zodra dit aan de orde komt nauwkeurig met de andere projecten worden afgestemd.

- (3) De eerste onderzoeker gaat in het eerste jaar van start met het onderzoek naar de Nederlandse politieke en bestuurlijke context; na een jaar komt de tweede onderzoeker beschikbaar, die het Nederlands-Indische onderdeel zal analyseren. Ook de connecties tussen het Nederlandse en Nederlands-Indische veld zullen dan aan bod komen.
- (4) In deze projectbeschrijving worden achtereenvolgens de invalshoeken voor het Nederlandse en het Nederlands-Indische/Indonesische deel van het onderzoek behandeld. Dit is nadrukkelijk geen inhoudsopgave. De auteurs streven naar een monografie waarin de samenhang tussen de Nederlandse en Nederlands-Indische/Indonesische sferen tot zijn recht komt.

2. Beschrijving van het algemene thema: mentaliteiten, draagvlak, verantwoording

Vanuit het Nederlands perspectief gezien volgde de inzet van de oorlog uit de historisch gegroeide opvattingen over nut en noodzaak van de koloniale verhoudingen. De inzet van militair geweld werd gerechtvaardigd door de wil om de ontwikkeling van Indonesië naar zelfstandigheid vorm te geven op grond van door Nederland gehanteerde normen en uitgangspunten. De Indonesische revolutie creëerde daarentegen een dynamiek die Nederland dwong tot het herformuleren van doelen en de inzet van middelen, tot keuzes over diplomatie en strijd. Aan Nederlandse kant ontstonden in de loop van dit proces grote tegenstellingen over de te volgen strategie en beleidskeuzes ter behartiging van het Nederlands belang. Voor de politici en bestuurders in Den Haag en Batavia stond de legitimiteit van de koloniale relatie op het spel, die vertaald werd in denkbeelden over de capaciteit van het koloniale gezag om een ordelijke ontwikkeling te bevorderen, zowel in het eigen Nederlands belang als dat van de bevolking van Indonesië. Daarom werd het afleggen van verantwoording over de oorlogvoering permanent beïnvloed door zorgen om het politieke draagvlak en door de achterliggende koloniale mentaliteiten. In deze politiek-bestuurlijke context moesten de verantwoordelijke autoriteiten zich rekenschap geven van de omgang met het grensoverschrijdend geweld. De dekolonisatie- en onafhankelijkheidsoorlog moet dus gezien worden als onderdeel van een langere ontwikkeling van koloniale politieke, bestuurlijke en militaire praktijken en mentaliteiten. Zowel de voorgeschiedenis als de nasleep van deze confrontatie krijgen de nodige aandacht om ook naar de dieperliggende oorzaken van het geweld te kunnen zoeken.

Een belangrijke indicator voor de spanning tussen de bestuurlijke mentaliteit, het politieke en maatschappelijke draagvlak en verantwoording is het informatiemanagement met betrekking tot massageweld. Dit informatiemanagement wordt onderzocht als onderdeel van het handelen van de talrijke instituties en actoren in Nederland/Den Haag en Nederlands-Indië/Batavia, zowel in het intern-ambtelijke en politieke verkeer als naar buiten toe, in de publieke sfeer. Het laat zich analyseren vanuit een procesmatige vraagstelling (wie wist wat en wanneer, hoe werd informatie gedeeld en gebruikt?) en ook vanuit een discursief perspectief (hoe werd beschikbare informatie *geframed*, hoe werden politieke en economische belangen onderscheiden en geformuleerd, en wat waren de onderliggende

mentaliteiten, ideeën en waarden?). Met dit in gedachten houden we de werkzaamheid van de desbetreffende instituties en hun personeel tegen het licht, evenals de rol van de massamedia en organisaties uit het maatschappelijk middenveld. Dit moet antwoord geven op de vraag hoe inzicht en zelfinzicht in het verloop van de dekolonisatie (en in wat er allemaal misging) gestalte kregen. Van belang zijn ook de contacten met de Indonesische kant, zowel Republikeinse - als federalistische kringen, en met de internationale gemeenschap. Specifieke casus van informatieverschaffing of verhulling worden zodoende onderzocht in het licht van bredere patronen, en van discoursen en mentaliteiten van de desbetreffende actoren.

Voor de analyse van de politieke en maatschappelijke tolerantie jegens het geweld in de dekolonisatieoorlog is het essentieel om te onderzoeken: (1) 'wie wist wat wanneer?' en: 'hoe werd informatie al dan niet gedeeld?'; (2) hoe heeft het informatiemanagement gestalte gekregen in de driehoek van bestuurlijke, militaire en justitiële autoriteiten in Nederland en Nederlands-Indië?; (3) hoe hebben de diverse politieke en ambtelijke lijnen tussen moederland en kolonie, tussen Den Haag en Batavia/Jakarta formeel en informeel gewerkt en is de formele scheiding van competenties en machten bepalend geweest voor het proces? In het licht van de centrale onderzoeksvraag voor dit onderdeel van het project leidt dit tot de vragen (4) waarom het hoge geweldsniveau in de politieke en ambtelijke sfeer maar beperkte aandacht kreeg en hoe politieke verantwoording voor het geweld in het publieke debat werd afgelegd en (5) wat de achterliggende (koloniale) attitudes en mentaliteiten waren.

3.1: Onderzoek naar de Nederlandse optiek: informatie, verantwoording, draagvlak

a. Beschrijving

Politici, ambtenaren, magistraten en militairen hebben in Nederland en in Nederlands-Indië ieder in hun eigen functies, van hoog tot laag, hun houding moeten bepalen ten aanzien van het verloop van de oorlog en de dekolonisatie. Als ze met grensoverschrijdende geweldstoepassing en massageweld werden geconfronteerd moesten ze afwegen wat hun op grond van hun verantwoordelijkheid te doen stond, welke informatie ze moesten delen en welke waarschuwingen of aanbevelingen ze moesten laten uitgaan. Beantwoording van deze vragen liet in de praktijk veel ruimte tussen de uitersten van de klok luiden en de doofpot hanteren. Een complicerende factor is dat de politiek-bestuurlijke context van de oorlog in Indië/Indonesië buitengewoon ingewikkeld was. Het geweld vond op grote afstand van Nederland plaats en het koloniaal-bestuurlijke bestel onttrok zich daardoor aan een directe ministeriële en parlementaire controle. Ook het Indische bestuurscentrum Batavia had op zijn beurt weinig greep op acties van zijn vertegenwoordigers verspreid over de Archipel. De aanname is dat de complexe verhoudingen tussen de verschillende gezagsdragers en bestuurlijke gremia zowel het politiek-bestuurlijk opereren in het

algemeen als het informatiemanagement in het bijzonder sterk bepaald hebben en daarmee ook de vraag naar beheersing van het geweldsspectrum. Dit heeft net als de daarmee samenhangende *framing* van de oorlog als een op ontwikkeling gericht herstel van orde en rust een uitwerking gehad op het gepassioneerde publieke debat over de doeleinden van de oorlog en de toekomst van de koloniale verhoudingen. De oorlog trof in de eerste plaats Nederlands-Indië/Indonesië. Toch bleef ook de Nederlandse samenleving na vijf jaar Duitse bezetting nog vijf jaar gemobiliseerd om de dekolonisatieoorlog te voeren en bleef daardoor bepaald door een *war culture*.

b. *Historiografie*

De ampel beschikbare literatuur laat zich onderscheiden in een aantal specialismen. De politieke geschiedschrijving is gericht op het proces van dekolonisatie, in het bijzonder de conflicten omtrent onderhandelen of vechten en over de te volgen exit-strategie (met als meest recente voorbeeld J.J.P. de Jong: *De terugtocht* (2015)). Veel onderzoek is gebaseerd op de bronnenpublicatie over de Nederlands-Indonesische betrekkingen, bezorgd door S.L. van der Wal, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (1971-1996), die het politiek-bestuurlijk proces vanuit een gouvernementeel perspectief documenteert. In de beleidsstudies wordt het informatiemanagement niet als zodanig geanalyseerd. In relatie tot het geweldsspectrum gebeurt dit wel in de militaire geschiedenis van het conflict, inclusief *counterinsurgency* studies. R. Limpach heeft in *De brandende kampongs van generaal Spoor* (2016) wel een begin gemaakt met de analyse van de verhulling van massageweld en oorlogsmisdrijven. De volgende stap moet de systematische verbinding zijn met het politiek-bestuurlijke niveau. Historiografie en mediaonderzoek bieden eveneens nuttige aanzetten voor deze deelstudie (S. Scagliola, *Last van de oorlog* (2002), P. Bijl, *Emerging Memory* (2011), L. Zweers, *De gecensureerde oorlog* (2013), G. Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 2014) en dat geldt ook voor het grote corpus aan herinneringsliteratuur, biografische en autobiografische studies (bv. de recente biografieën van generaal Spoor (J.A. de Moor), gouverneur-generaal Van Mook (T. van den Berge) en diplomaat Van Roijen (R. van der Maar en H. Meijer).

c. *Hoofd- en deelvragen*

De overkoepelende vraag: 'waarom kon er een politieke en bestuurlijke cultuur ontstaan waarin grootschalig geweld jegens Indonesiërs werd getolereerd en ook gestimuleerd?' wordt in het onderzoek naar de politiek-bestuurlijke context in Nederland uitgewerkt in de volgende onderdelen:

- 1) *De inzet van het publieke debat in Nederland*: hoe heeft de politieke strijd om het creëren dan wel afbreken van het maatschappelijk draagvlak voor de oorlogvoering in de publieke sfeer vorm gekregen? Welke rol heeft de reflectie op de aard van de oorlogvoering gespeeld in de *framing* van het conflict en de acceptatie van het massageweld als middel? De aanname is dat het informatiemanagement cruciaal was voor het waarnemen en interpreteren van het geweldsspectrum en hierbij waren zeer uiteenlopende actoren betrokken. In de eerste plaats ging het om de interne informatiekanaalen die de verantwoordelijke bestuurders en politici gebruikten om te weten wat er speelde en om de besluitvorming in een door hen gewenste richting te duwen. Ten tweede omvatte dit proces de manier waarop de oorlogvoering in al haar facetten in de publieke sfeer ter discussie kwam te staan. Het politieke debat werd gevoed door instituties als overheidsvoorlichting, politieke partijen, journalistiek en bioscoopjournaals. Ook niet-gouvernementele organisaties trachtten het beleid in voor hen essentiële richting te beïnvloeden: werkgeversverenigingen en organisaties uit het Nederlandse en Nederlands-Indische bedrijfsleven, het Rode Kruis, de kerken (inclusief geestelijke verzorgers bij de krijgsmacht, missie en zending), vrouwenorganisaties, de Vereniging Nederland-Indonesië, of het Comité Handhaving Rijkseenheid. Een derde cluster omvat de vraag naar de invloed van morele autoriteiten en publieke figuren, waaronder figuren uit het voormalig verzet en kerkelijke leiders) in de debatten. Op de achtergrond speelt de vraag hoe de 'koloniale troika' van ambtenaren, ondernemers en militairen overzee invloed kon uitoefenen op het Nederlandse publieke debat.
- 2) *Het verband tussen het verloop van de oorlog en dat van het publieke debat*: Was er sprake van een verband tussen het verschuivend geweldsspectrum en de polarisatie aan het thuisfront? Waarom was er een vergaande bereidheid om weg te kijken en massageweld te accepteren? Waren fundamentele critici van de oorlog in de minderheid? Een antwoord zou kunnen zijn dat na de Duitse bezetting de 'oorlogscultuur' voortduurde, al werd ze nu vertaald in andere vijandbeelden. De implicatie kan zijn dat deze voortdurende mobilisatie van de samenleving de bereidheid om grootschalig geweld als oplossing van het probleem te zien onverminderd in stand hield. In dit verband is ook de Nederlandse geschiedenis van de rekrutering van de troepen relevant, te beginnen met de voorgeschiedenis van de diverse eenheden (Brigade Prinses Irene, Korps Commandotroepen, Bataljons Oorlogsvrijwilligers, Dienstplichtigen Eerste Divisie Zeven December), vervolgens de opleiding, groepsmentaliteit en verwachtingen omtrent de uitzending, die met elkaar het begin van de mentaliteitsgeschiedenis van de Nederlandse troepen en hun publieke imago bepaalden. Er is misschien ook een meer direct verband te leggen met de dynamiek van de oorlog, de mate van bereidheid om daadwerkelijk de wapens op te nemen en de vraag of de uitzending van steeds meer troepen, 'onze jongens', remmend werkte op de bereidheid om kritiek op de oorlogvoering te uiten. De behoefte om Japan te verslaan en de berichten over het geweld van de *Bersiap* motiveerden tot de eerste troepenverzoeken. Vervolgens bestond de verwachting dat de Republiek Indonesië militair kon worden overwonnen. We weten inmiddels dat het langdurige conflict uitliep op een militaire patstelling en dat het grensoverschrijdend geweld in dat kader ook

onder de eigen strijdkrachten endemisch werd. Heiligde het doel de middelen of had men geen besef van de middelen? De vraag blijft waarom dit zo weinig doordrong, respectievelijk werd geadresseerd.

- 3) *De politieke en bestuurlijke interactie tussen Nederland en Indië*, in het bijzonder het informatiemanagement en de uitwerking daarvan, en de praktijk van de verantwoordingsplicht. Hierbij wordt het samenspel onderzocht tussen de politiek en bestuurlijk verantwoordelijke instellingen en personen in Nederland, waaronder de minister-president en de ministers van Overzeese Gebiedsdelen, Oorlog en Buitenlandse Zaken, en die in Nederlands-Indië, in het bijzonder de informatievoorziening vanuit het koloniaal bestuur, de militaire leiding en het Openbaar Ministerie richting Den Haag. In de literatuur wordt in het bijzonder gewezen op een koloniaal geïnspireerde 'ideologische interpretatieset' die door de militaire inlichtingendienst NEFIS zou zijn gehanteerd in zijn berichtgeving aan het militaire en civiele gezag.² L. de Jong heeft in het slotdeel van zijn geschiedwerk over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog expliciet verondersteld dat er van de NEFIS-rapportage een agressieve impuls uit zou zijn gegaan.³ R.J.J. Stevens heeft dit onderzocht en komt tot de conclusie dat er tijdens de dekolonisatieoorlog inderdaad manipulatie door de inlichtingendiensten heeft plaats gevonden, mede op instigatie van belanghebbende politici.⁴

Dit roept de vraag op naar de organisatie en de impact van het officiële informatiemanagement, juist ook in relatie tot de acceptatie van grensoverschrijdend geweld. Overigens tonen de biografieën van de ambtelijke en politieke hoofdrolspelers ook het belang van de talrijke informele, persoonlijke en niet zelden gepolitiseerde communicatielijnen voor het informatiemanagement en de mede daarop gebaseerde besluitvorming. Welke percepties en reflexen, welke bestuurlijke en politieke overwegingen hebben dit proces (dat onderwerp van onderzoek naar de hele nasleep zal zijn) ingezet? Hoeveel ruimte hebben justitiële en ambtelijke onderzoekers gezocht en gekregen om misstanden te onderzoeken en te melden en hoe heeft het proces van informatiemanagement, of het gebrek daaraan, tot in de jaren 1950 doorgewerkt in pogingen de boeken te sluiten, en uiteindelijk ook in de archiefvorming? Wat is in bredere zin de betekenis geweest van de juridiserende tendensen in het Nederlandse publieke debat? Hierin werden namelijk strafrechtelijke, volkenrechtelijke en constitutionele frames ('politieel optreden', 'excessief geweld', 'de facto krijgsgevangenen', 'rijkseenheid') gehanteerd om de werkelijkheid in politiek hanteerbare termen onder woorden te brengen.

---

² Terminologie van J.J.P. de Jong *De terugtocht. Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam, 2015), 57; refererend aan J.J.A. van Doorn en W.J. Hendrix *Ontsporing van geweld. Het Nederlands-Indonesisch conflict* (Zutphen, 2012- 4^e herziene druk), 105.

³ L. de Jong *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog XII, Epiloog* (Den Haag, 1989), 831.

⁴ R.J.J. Stevens 'Manipulatie van informatie? De rol van de Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesië ten tijde van het Nederlands-Indonesisch conflict, 1945-1949' in: *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945: Politieke Opstellen* delen XI-XII (Nijmegen, 1992) 149-168.

- 4) *Interactie met de buitenwereld*: Dit draait om de Nederlands positie in het internationale krachten spel, gerelateerd aan de driehoeksverhouding tussen binnenlandse, koloniale en buitenlandse politiek. Centraal staat hier de vraag hoe het escalerend geweldsspectrum te rijmen viel met het zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelende internationale systeem van oorlogs- en humanitair recht. Het onderzoek sluit aan bij het project 'Internationale politieke context' om te kunnen onderzoeken hoe de verantwoordelijke bestuurders en politici de internationale dimensies van de oorlogvoering beoordeelden. Het gaat hierbij om contacten en informatie-uitwisseling met niet-Nederlandse en niet-gouvernementele actoren, zoals buitenlandse vertegenwoordigers (zoals de VN, de CGD, Chinese consuls), maatschappelijke organisaties (het Internationale Rode Kruis), pers en vertegenwoordigers van de Indonesische Republiek. Enerzijds vormden deze niet-gouvernementele personen en instituties alternatieve routes van informatie en anderzijds dwongen zulke contacten Nederlandse makers en uitvoerders van het beleid tot positiebepaling jegens nieuws over grootschalig geweld.

d. *Theoretische benadering en methode van dit deel van het onderzoek*

Het historisch bronnenonderzoek wordt theoretisch ingekaderd in: (1) concepties van politiek-bestuurlijk informatiemanagement, Deze term verwijst in de hedendaagse informatietechnologie naar de manier waarop instellingen en bedrijven de informatiestromen waarmee ze werken organiseren om hun doelstellingen te realiseren. Het gaat om interne en externe processen gericht op het verwerven van informatie, het leggen van communicatielijnen als instrumenten voor besluitvorming en voor het afleggen van verantwoording.⁵ Naar deze analogie wordt het informatiemanagement in de dekolonisatieoorlog opgevat als het samenhangende proces in de politieke en bestuurlijke sfeer van voeden, hanteren en controleren van informatie over de oorlogvoering in het algemeen en grensoverschrijdend geweld in het bijzonder; (2) een perspectief op dekolonisatieprocessen vanuit vragen naar de betekenis van massageweld als onderdeel van de spanning tussen herstel van de koloniale verhoudingen en het zoeken naar een exit-strategie, zoals in verband met de Brits-imperiale context onderzocht door John Darwin en Benjamin Grob-Fitzgibbon⁶; en (3) een analyse van het door de diverse betrokkenen gehanteerde koloniale en militaire discours als onderdeel van processen van politieke en culturele mobilisatie dan wel demobilisatie, refererend aan het werk van John Horne.⁷

---

⁵Bruce Rocheleau 'Politics, accountability, and information management' in: George Kelley (red.) *Selected readings on information technology management: Contemporary issues*, Hershey and New York, 2008.

⁶John G. Darwin, 'Exits and colonial administrations' in: R. Caplan (red.), *Exit strategies and state building*. New York: Oxford University Press USA, 2012; Benjamin Grob-Fitzgibbon, *Imperial endgame: Britain's dirty wars and the end of empire*. London: Macmillan, 2011.

⁷John Horne, *State, society and mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

e. Bronnen en literatuur

Het onderzoek zal in de eerste plaats plaatsvinden in de archieven van de desbetreffende ministeries in Nederland (Algemene Oorlogvoering/Algemene Zaken, Overzeese gebiedsdelen, Oorlog/Defensie, Buitenlandse Zaken; verder de Algemene Secretarie in Batavia, de Procureur-Generaal bij het hooggerechtshof van Nederlands-Indië; archieven van kerken, NGO's, ondernemersorganisaties en vakbewegingen; collecties en egodocumenten van individuele actoren in het Nationaal Archief, KITLV, IISG, NIOD en elders; militaire en politieke herinneringsliteratuur; de Nederlandse en Nederlands-Indische pers en culturele reflectie, bv. in romans en beeldende kunst.

f. Afbakening en beperkingen

Dit deel van het onderzoek beoogt, zoals al aangegeven, geen brede institutionele of sociale geschiedenis van de dekolonisatie. Het project is vraag-gedreven en draait om de impact van het grensoverschrijdend geweld en mate van acceptatie daarvan (in het bijzonder het eigen geweld) in de dekolonisatieoorlog.

3.2: Onderzoek naar Geweld, bestuur en samenleving in Nederlands-Indië/Indonesië

a. Beschrijving

Het onderdeel 'Geweld, Bestuur en Samenleving in Nederlands-Indië/Indonesië' onderzoekt de bestuurlijke en politieke dimensies van het geweld in Indonesië tijdens de dekolonisatieoorlog. De leidende vraag is waarom het grensoverschrijdend geweld zo frequent was, ondanks een vroege erkenning van de noodzaak over te gaan tot een vorm van dekolonisatie en ondanks het bestaan van duidelijke civiel-bestuurlijke verantwoordelijkheden jegens de bevolking. Het gaat er daarbij om vast te stellen op welke manieren bestuurlijke actoren, processen en mentaliteiten een rol hebben gespeeld in de stimulering van, tolerantie jegens en beheersing van geweld. In het onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van grensoverschrijdend geweld in Indonesië tijdens de dekolonisatie- en onafhankelijkheidsoorlog staat de militaire geweldpleging centraal. Doch niet alleen de militaire strategieën zijn bepalend voor de frequentie en intensiteit van het geweld. Dat vindt plaats in een bestuurlijke en politieke context. Veel verschillende spelers in het bestuurlijke veld oefenden invloed uit op a) de vorm en intensiteit van het geweld; en b) de processen van informatievoorziening en verantwoording.

In het onderzoeksgedeelte over de bestuurlijk-politieke context in Nederlands-Indië gaat het erom de rol van het bestuur te analyseren in zijn interactie met a) de bevolking; b) de

militairen en militair-juridische instanties; en c) de 'mandaathouders' in Batavia en de Nederlandse politiek. In het onderzoek naar deze interacties draait het niet alleen om de specifieke bestuurlijke handelingen en beleid maar staan – net als in het onderzoek naar de Nederlandse bestuurlijk-politieke context – kwesties van informatiemanagement, verantwoording en draagvlak centraal.

Het bestuurlijk perspectief is onmisbaar voor een begrip van de dynamiek van geweld, omdat het de relatie tot de bevolking centraal stelt; en het geweld jegens de bevolking is immers wat het massageweld van de dekolonisatieoorlog en onafhankelijkheidsoorlog kenmerkt. 'Bestuur' is geen geïsoleerde categorie. Het bestuur bestuurt een samenleving en een bevolking, of beoogt dat tenminste. De concentratie op bestuur vestigt de aandacht op de burgers, onderdanen, slachtoffers van het geweld. Het (civiele en militaire) bestuur was een aanspreekpunt van de bevolking (of zou dat moeten zijn) en pretendeerde in elk geval de belangen van de bevolking te behartigen. Hiermee verdedigde het zijn handelen en legitimeerde het de inzet van de oorlogvoering.

Aangenomen dat de militaire acties, zowel de grote offensieven als patrouillering en kleinschalige ordeherstellende operaties, ten doel hadden de samenleving te 'pacificeren', is het (civiele) bestuur een essentieel onderdeel in de geweldsketen. Een complicerende factor was de – soms tijdelijke – nauwe verweving van militair en civiel bestuur, die mede mogelijk was gemaakt door de Staat van Oorlog en Beleg. Geweld was vaak van korte duur. Bij de aanloop tot en afwikkeling van geweld speelden bestuurders een cruciale rol. Maar het civiele bestuur had vaak belang bij snelle normalisering, hetgeen een ambigue relatie tot de geweldsinstanties teweegbracht.

Dit roept de vraag op naar de omgang met geweld in brede zin van het woord door vooral lokale civiele of civiel-militaire overheden. Het gaat daarbij nadrukkelijk niet om militaire bevelslijnen en concrete strategische en operationele handelingen; die staan centraal in andere projecten. Dit onderzoek zal zich richten op drie soorten thematiek: een analyse van bestuurlijke bemoeienis met geweld; een analyse van het discours van bestuurlijke bronnen en de mentaliteit van bestuurlijke actoren; en een onderzoek naar de informatiestromen waarlangs gegevens over geweld werden ontvangen en doorgegeven en waarlangs verantwoording werd afgelegd.

Meer specifiek gaat het om vraagstukken van:

- 1) instituties: de taakverdeling en samenwerking tussen civiele en militaire bestuurders (en het problematische onderscheid ertussen); de gemengd Indonesisch-Nederlandse bestuursorganisatie; bestuurlijke zwakheden als onder-institutionalisering, onderbezetting, onervarenheid, communicatieproblemen, competentiestrijd;
- 2) mentaliteiten: bestuurlijke houding jegens de samenleving en de politieke doelen; bestuurlijk discoursen over geweld;
- 3) bestuurlijk en juridisch geweld (zoals het optreden van politie en internering);
- 4) verantwoording en draagvlak: contacten tussen slachtoffer- en belangengroepen en Indonesische actoren en Nederlandse bestuurders; dit betreffen zowel pers, belangengroepen en autoriteiten in Yogyakarta als Indonesische bestuurders en prominenten in het door Nederland beheerste gebied;
- 5) informatiemanagement: de relatie van lokale bestuurders met de hogere bestuurslagen en politieke leiding in Batavia (en Den Haag, maar die kan wellicht het beste in de eerste deelstudie een plek krijgen).

In de monografie zullen deze aspecten een plaats krijgen. Het resultaat moet lezen als een coherente studie naar de bestuurlijke context van het geweld, géén geschiedenis van het naoorlogse koloniale bestuur, maar een analyse van vormen van administratief geweld en de rol van civiel(-militaire) bestuurders in het aanjagen en beheersen van het geweld.

b. Historiografie

Rémy Limpach (2016) concentreert zich op de militaire dynamiek en besteedt ook aandacht aan de dynamiek tussen civiel bestuur en militair apparaat. Een brede analyse van de bestuurlijke problematiek in een samenleving onder extreem geweld valt buiten het kader van zijn onderzoek. Ook Van Doorn en Hendrix (1970) richten zich vooral op de militaire actoren, hoewel zij wel wijzen op de achterliggende koloniale mentaliteiten en de (militair-)organisatorische processen. Ze hebben geen specifieke aandacht voor het civiele bestuur, noch voor informatiestromen. Petra Groen (1991) analyseert bovenal de militair-strategische besluitvorming en operaties. J.J.P. de Jong (1988, 2011 en 2015) en H.W. van den Doel (2000) hebben vooral aandacht voor de 'grote' politiek: de onderhandelingen tussen Nederland en de Republiek en de verschillende politieke en militaire kopstukken in het drama. Verreweg de belangrijkste studie naar het bestuursapparaat in de revolutietijd is van G.C. Zijlmans (1985). Zijn studie, hoewel niet erg doorzichtig, ontlast ons van een nieuw

onderzoek naar de bestuurlijke ontwikkeling in naoorlogs Java. Hij heeft echter nauwelijks aandacht voor de rol van het bestuur in het beheersen of initiëren van geweld, en beperkt zich tot Java.

c. Hoofd- en deelvragen

De hoofdkwestie die in dit onderzoek centraal staat, is waarom het grensoverschrijdend geweld zo frequent was, ondanks een vroege erkenning van de noodzaak tot een vorm van dekolonisatie te komen en ondanks het bestaan van duidelijke civiel-bestuurlijke verantwoordelijkheden jegens de bevolking. Het doel van het onderzoek is vast te stellen wat de bijdrage van het civiele en civiel-militaire bestuur is geweest aan de stimulering van, tolerantie jegens en eventueel inperking van militair geweld. Deze vraag omvat niet alleen de aard en effectiviteit van het bestuur, maar ook de mentaliteit van de bestuurders op verschillende niveaus en de wijze waarop zij het besluitvormingsproces over geweldstoepassing beïnvloedden en de informatie daarover beheerden. Deze vraag is relevant in het licht van toenmalige en recente discussies over de verhouding tussen militair optreden en civiel bestuur in asymmetrische oorlogvoering en over de rol van het bestuur in een gewelddadige, dekoloniserende samenleving. Het gaat dus om vraagstukken van (de opvattingen over) goed bestuur en over (de denkbeelden over) effectieve dekolonisatie.

Het onderzoek zal geen brede beschrijving of analyse bieden van het civiele bestuur in de laatste jaren van het koloniale Indonesië, maar zich richten op enkele specifieke vraagstukken:

1. Op welke manier was het civiele bestuur betrokken bij de initiëring van geweld?
2. Zijn er duidelijke civiel-bestuurlijke belangen te onderkennen die op gespannen voet stonden met militaire belangen? Meer in het bijzonder: op welke wijze speelde de bestuurszorg voor de bevolking een rol in de houding van het bestuur jegens grootschalig geweld?
3. Heeft de vroege (de facto) erkenning van de Republiek en van de noodzaak tot dekolonisatie de geweldsdynamiek beïnvloed? Had deze een remmende werking op het geweld?
4. Waarom heeft het bestuurlijk-juridische geweld (politieel geweld; preventieve internering) zo'n grote omvang aangenomen?
5. Welke invloed had de geleidelijke Indonesianisatie van het bestuur op de beheersing van geweld, of creëerde het gemengde bestuur nieuwe gezags- en beheersingsproblemen?
6. Lieten bestuurders zich iets gelegen liggen aan de stemmen uit de bevolking, uit de Republiek, de pers of de buitenlandse reacties?
7. Is er sprake geweest van een bestuurlijke doofpot jegens het grensoverschrijdend geweld? Meer in het algemeen: zijn er patronen te ontdekken in de taal en frequentie van de rapportage over geweld jegens de bevolking? Hoe kunnen we die duiden?

d. *Theoretische benadering*

Deze deelstudie richt zich op de bestuurlijke mentaliteiten en processen in conflictgebieden in Nederlands-Indië/Indonesië, in relatie tot het probleem van grensoverschrijdend geweld. Een eerste benadering betreft die van *governance*. Principes van (goed) bestuur werden in een koloniale context en onder druk van grootschalig en chaotisch geweld op verschillende manieren geformuleerd en geïnterpreteerd. Meer in het bijzonder zal de discussie rond de verhouding tussen militarisering en een snelle normalisering (en dus een herstel van civiel bestuur) een plaats krijgen. Het onderzoek zal aansluiting zoeken bij de studie van *civil-military cooperation* (CIMIC) en *counterinsurgency* (COIN), met name naar de kwestie welke bijdrage het civiele bestuur had bij de bestrijding van geweld als een *counterinsurgency* strategie (COIN). Ook een concept als *securitising*, dat uit de internationale betrekkingen voorkomt en dat aangeeft dat de formulering van bepaalde veiligheidskwesties en -dreigingen een belangrijke sturende werking kan krijgen, zal voor dit onderzoek nuttig zijn.

Een relevant concept dat verdere uitwerking verdient is dat van de *'self-destruct' state* (Darwin 1996). Het geeft aan dat de civiele overheden in Indië/Indonesië in de late jaren veertig van de twintigste eeuw zich voorbereidden op hun eigen vertrek, en dat zij het land zoveel mogelijk klaar moesten maken voor autonoom bestuur. Op welke manieren heeft dat het bestuur en de benadering van (eigen en vijandelijk) geweld beïnvloed?

Discoursanalyse maakt deel uit van het onderzoek. De wijze waarop in verschillende bestuurlijke instituties en communicatie over vraagstukken van veiligheid en grensoverschrijdend geweld werd geschreven is van belang om na te gaan op welke wijze de tolerantie jegens dat geweld vorm kreeg. Het gaat daarbij zowel om de precieze bewoordingen waarin het geweld werd beschreven. Hierbij zal zowel *'along'* als *'against the archival grain'* worden gelezen.

e. *Methode van onderzoek*

Het onderzoek zal op verschillende niveaus en langs verschillende benaderingen plaatsvinden. Het gaat daarbij om de bestuurlijke behandeling van geweldpleging in de departementen en met name de Algemene Secretarie in Batavia. Welke ethische overwegingen speelden daar een rol in de beleidsvoorbereiding en de verslaglegging aan de luitenant-gouverneur-generaal. Daarnaast zal veel nadruk worden gelegd op de lokale bestuursdynamiek vanuit een perspectief dat complementair is aan de projecten 'Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946' en 'Regionale Studies'. Met beide programmaonderdelen zal dit nader worden afgestemd. Voor de keuze van nader te onderzoeken locaties/regio's zijn de volgende criteria van belang: 1) hun ligging aan de frontlinie van het Nederlandse dan wel Republikeinse gezag; 2) het feit dat zij een episode van geweld doormaakten; 3) hybride bestuursvormen werden ingesteld die vraagstukken van beheersing en loyaliteit van bestuur en bevolking acuut maakten. Mogelijke locaties zijn

– onder het nodige voorbehoud – Bogor-Buitenzorg/West-Java; Malang/Oost-Java; Medan/Noord-Sumatra; en Zuid-Sulawesi.

Het onderzoek hanteert drie onderzoeksperspectieven: 1) evenementiële reconstructie: wat gebeurde er onder en door het civiele bestuur; 2) discoursanalyse van bestuurlijke bronnen: welke mentaliteit is te destilleren uit de ambtelijke stukken; 3) traceren van informatiestromen.

f. Bronnen en literatuur

Vorbereidend onderzoek is in het kader van het boek naar dekolonisatie en verscheidene artikelen al verricht en veel bronnen zijn gelokaliseerd.

Een groot deel van de bronnen bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag; daarnaast zijn enkele particuliere collecties van belang, vooral van Nederlandse bestuurders in Indië/Indonesië. De collectie G.C. Zijlmans (Leiden) kan waardevol materiaal over de bestuursdienst bevatten, net als de interviewcollectie van de SMGI (Leiden). In Jakarta zullen archieven van de Algemene Secretarie en departementen centraal staan. Ook lokale archieven in Indonesië kunnen mogelijk relevant materiaal bevatten. Waar mogelijk zullen interviews informatie verschaffen over de toegankelijkheid van het bestuur voor wensen en klachten van de bevolking.

g. Afbakening en beperkingen

Het onderzoek zal zich richten op bestuurlijke processen, informatiestromen en bestuurlijke mentaliteiten. Hiertoe behoren ook contacten en de verhouding met militaire autoriteiten en met bevolkingsgroepen. Op het gebied van militaire strategie, militaire organisatie, concrete operaties en militaire rechtspraak zal deze studie zich niet begeven. Het verdient aanbeveling om de contacten tussen ‘Batavia’ en ‘Den Haag’ in de eerste deelstudie onder te brengen.

3. Relevantie van dit project voor het totale onderzoek en de synthese

In het kader van de politieke en bestuurlijke processen in Nederland en in Indië wordt de vraag gesteld hoe ver de bereidheid onder verantwoordelijke personen en instanties ging om grootschalig geweld in te zetten en te accepteren dat daarbij de grenzen van het oorlogsrecht en internationaal humanitair recht werden overschreden. Welke percepties, ideeën en sentimenten met betrekking tot de koloniale politiek hebben hierbij een rol gespeeld? Deze vraag geldt ook voor de Nederlandse en Nederlands-Indische samenleving in

het algemeen. In hoeverre paste de gewelddadigheid in een continuïteit van nationale zelfbeelden en koloniale mentaliteiten? Was er op grond van de ervaringen in de Tweede Wereldoorlog in Nederland meer bereidheid dan voorheen geweld als middel te accepteren om natie en imperium op de been te houden? Hoe zijn de duiding en de impact van het revolutionaire geweld van Indonesische zijde, inclusief de *Bersiap*, gebruikt om tegengeweld te rechtvaardigen en hoe zijn voorlichting en propaganda gebruikt om de bereidheid te bevorderen om hard op te treden? Draagvlak, informatievoorziening en verantwoording worden geanalyseerd om de dynamiek van de langdurige mobilisatie van de Nederlandse politieke gemeenschap voor een problematisch gewelddadig conflict te kunnen overzien.

Zoals in alle conflicten, geldt ook voor de oorlog om de dekolonisatie en onafhankelijkheid van Indonesië dat militair geweld niet plaats vindt in een isolement of vanuit een puur militaire of militair-strategische motivatie. Het civiele (of civiel-militaire) bestuur in de kolonie was een belangrijke factor in het aanjagen, tolereren, beheersen en verdoezelen van geweld. De rol van bestuur in asymmetrische oorlogvoering krijgt steeds meer aandacht. Het geweld in de dekolonisatieoorlog is slechts te begrijpen als onderdeel van het brede politieke, economische en strategische verlaten om Indonesië weer bestuurbaar te maken. Ook fungeerde het (lokale) bestuur als directe betrokkene bij uitvoering van en reactie op geweld, van Nederlandse, Indonesische en lokale kant. De onderzoekers zullen nauw kunnen samenwerken met de Counterinsurgency-groep en de onderzoekers van regionale casus. Voor de synthese zal dit onderzoek systematisch en gedetailleerd in beeld brengen hoe gedacht werd over besturen van een dekoloniserende samenleving en welke rol dwang en geweld daarin hadden.

4. Producten (deliverables)

*Een monografie of deelstudie, bestaand uit een reeks samenhangende hoofdstukken die verschillende cruciale aspecten van de bestuurlijk-politieke dimensie in Nederland en Nederlands-Indië/Indonesië benadrukken;

*Artikelen;

*Workshop 'Politiek en dekolonisatie' i.s.m. UvA, sectie Nederlandse Geschiedenis en UU, sectie Geschiedenis van Internationale Betrekkingen;

*Werkcolleges.

5. Tijdpad

Start: onderzoeker 1: september 2017; 0,5 fte gedurende 3 jaar;

onderzoeksassistent 1 september 2017, 0,8 fte, 3 jaar;

onderzoeker 2: 1 september 2018, 0,6 fte gedurende 2 jaar

opleveren manuscript september 2020.

6. Onderzoekers

onderzoeker deelstudie 3.1:

Prof. dr. Peter Romijn, senior onderzoeker/hoofd Onderzoek van het NIOD en hoogleraar (in deeltijd) aan de UvA met als leeropdracht 'de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw, in het bijzonder betreffende het openbaar bestuur in tijden van oorlog en crises'. De onderzoeker werkt sinds 2013 aan een onderzoeksproject over Nederland als oorlogvoerende natie in de jaren 1940, waarin de samenhang tussen Tweede Wereldoorlog, nationale wederopbouw en dekolonisatie centraal staat.

Selectie van publicaties:

Peter Romijn, 'Learning on "the job": Dutch war volunteers entering the Indonesian war of Independence, 1945-46', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) afl. 3-4, 317-336.

Remco Raben and Peter Romijn, 'States of transition: Modernisation, performance, and meaning of state and authority in the era of decolonization', *Itinerario. International Journal on the History of European Expansion and Global Interaction* 33 (2009) afl. 2, 83-92.

Martin Conway and Peter Romijn (red.) *The war on legitimacy in politics and culture* (Oxford: Berg, 2008).

Peter Romijn *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans, 2006).

Peter Romijn *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de 'foute' Nederlanders* (2^e druk; Amsterdam: Olympus, 2002).

J.C.H. Blom en P. Romijn (red.) *Srebrenica een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* [Srebrenica, a 'Safe Area', Reconstruction, Backgrounds, Aftermath, and Analyses of the Fall of a UN Safe Area] (Amsterdam: Boom, 2002).

onderzoeker deelstudie 3.2:

Prof. Dr. Remco Raben, universitair hoofddocent bij de afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Selectie van publicaties:

J. Pekelder, R. Raben & M.L.L. Segers (red.), *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief*. Amsterdam: Boom, 2015.

Remco Raben, 'Epilogue: On genocide and mass violence in colonial Indonesia' in: B. Luttkhuis & A.D. Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence: The Dutch empire in Indonesia*, 329-347. London and New York: Routledge, 2014.

Remco Raben, 'A New Dutch Imperial History? Perambulations in a prospective field', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 128 (2013) afl. 1, 5-30.

Remco Raben en Els Bogaerts (red.), *Beyond empire and nation. The decolonization of African and Asian societies, 1930s-1960s* Leiden: KITLV Press, 2012.

Ulbe Bosma, Remco Raben en Wim Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*. Amsterdam: Bert Bakker 2006

Ulbe Bosma en Remco Raben, *Being "Dutch" in the Indies. A history of creolisation and empire, 1500-1920*. Singapore: Singapore University Press/Athens: Ohio University Press, 2007.

onderzoeksassistent

Anne van Mourik, MA, voorheen onderzoeksassistent bij diverse projecten met betrekking tot de politieke geschiedenis van Nederland, de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep, stages bij NIOD en VPRO-radio (programma OVT);

Publicatie:

“Trying to fulfill our destiny”: Ambassadeur Emile Schiff en de Nederlands-Indonesische betrekkingen tussen 1963 en 1968’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016) afl. 3, 373-392.

4. Internationale Politieke Context

1. Introductie

De dekolonisatie, het geweld en de oorlog in Indonesië in de jaren 1945-1950 moeten worden bestudeerd in samenhang met de internationale politieke context. De strijdende partijen in Indonesië hadden van het buitenland geld, wapens, voedsel, medicamenten en politieke erkenning nodig. De grote mogelijkheden op hun beurt probeerden hun 'oorlogstheaters' en invloedssferen te behouden of uit te breiden en de Verenigde Naties leek mede haar bestaansrecht te ontleen aan de Indonesische kwestie.

Het project Internationale Politieke Context ondersteunt de synthese en de andere projecten van het onderzoeksprogramma Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950. Het behelst een systematische inventarisatie van buitenlandse archieven en van relevante publicaties ten behoeve van de andere projecten en de synthese.

2. Opzet van het project

Fasering

Het deelproject Internationale Politieke Context wordt uitgevoerd in twee fases. In dit kader wordt alleen fase 1 uitgewerkt.

In fase 1 inventariseren de onderzoekers materiaal in buitenlandse archiefcollecties, dat in eerdere studies niet of nauwelijks gebruikt is. Tot richtsnoer bij de inventarisatie dient hun de vraag voor welke projecten dit materiaal relevant is. Zij verwachten dat het nieuwe materiaal een nieuw licht werpt op de internationale reacties op revolutie en oorlog in Indonesië en pogingen tot beïnvloeding van de Nederlandse en Indonesische geweldsinzet en -uitoefening. In fase 1 stellen zij tevens een overzicht samen van relevante publicaties.

In overleg met de onderzoekers van de andere projecten worden in fase 2 de thema's van het project Internationale Politieke Context nader vastgesteld en uitgewerkt. Nadat zo een herziene en definitieve projectbeschrijving tot stand gekomen is, staat archiefonderzoek in deze tweede fase centraal.

Leidende vraag

De invulling van het project Internationale Politieke Context wordt mede bepaald door de hoofdvragen van de andere projecten. In fase 1 van het project hebben de werkzaamheden primair een inventariserend karakter.

De leidende vraag bij deze inventarisatie luidt: hoe reageerde de internationale gemeenschap op de revolutie en de oorlog in Indonesië en hoe probeerde zij de Nederlandse en Indonesische geweldsinzet en -uitoefening te beïnvloeden? Voorts worden vragen geformuleerd die een rol kunnen spelen bij het analyseren van het materiaal.

Methode van onderzoek

Het project Internationale Politieke Context is een interactief project. Bij hun inventarisatie van archieven en publicaties voeren de onderzoekers van dit project voortdurend overleg met de onderzoekers van de andere projecten

In deze eerste fase worden de volgende archieven geïnventariseerd:

- *België*: Algemeen Rijksarchief (Brussel).
- *Frankrijk*:
  - Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères (La Courneuve, Parijs);
  - Centre d’histoire de Sciences Po (Parijs);
  - Service historique de la Défense (Vincennes);
  - Archives nationales d’outre-mer (Aix-en-Provence).
- *Verenigd Koninkrijk*:
  - National Archives (Kew);
  - Imperial War Museum (Londen);
- *Zwitserland*:
  - International Committee of the Red Cross (Genève).
- *India*
- *Australië*:
  - National Archives (Canberra);
  - Australian War Memorial (Canberra).
- *Japan*:
  - Nationaal Archief (Tokyo);
  - archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (Tokyo);
  - archief van het Ministerie van Defensie (Tokyo);
  - er is ook belangrijk materiaal in digitale vorm op het online platform JACAR, <https://www.jacar.go.jp/english>.
- *Verenigde Staten*:
  - National Archives and Records Administration (Washington en College Park);
  - United Nations Archives and Records Management Section (New York).

De onderzoekers leggen contact met deze archiefinstellingen. Zij inventariseren welke documenten digitaal en welke documenten ter plekke geraadpleegd moeten worden. Prioriteit zal gegeven worden aan de archieven in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland.

Tevens wordt contact gelegd met de uitvoerders van het project Afscheid van Indië. Dit project is, zoals het op de website www.afscheidvanindie.nl heet, een digitale bron waarin Nederlandse en buitenlandse documenten kunnen worden geraadpleegd over de Japanse bezetting, de bersiap en de dekolonisatie van Indonesië.

Bij hun inventarisatie laten de onderzoekers zich primair leiden door vragen omtrent nieuwe collecties en buitenlandse publicaties: welk tot op heden onbekend of nog weinig onderzocht materiaal is in bovengenoemde archieven te vinden en voor welke projecten is dit materiaal relevant? Daarbij komen in de loop van deze inventarisatie mogelijk ook andere, tot op heden veronachtzaamde archieven in het vizier. Op basis van de resultaten van fase 1 wordt in nauw overleg met de onderzoeksgroep een besluit genomen over de invulling van fase 2.

In samenspraak met de programmaleiding bepalen de onderzoekers welk materiaal eventueel geanalyseerd kan worden door stagiaires.

Relevante publicaties

Bayly, Christopher en Tim Harper (2007), *Forgotten wars: Freedom and revolution in Southeast Asia*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Boden, Ragna (2006), *Die Grenzen der Weltmacht: Sowjetische Indonesienpolitik von Stalin bis Breznev*. Stuttgart: Steiner.

Bouman, B. (2006), *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen: De logistiek achter de Indonesische Revolutie 1945-1950*. Amsterdam: Boom.

Efimova, L.M. (1998), 'Towards the establishment of diplomatic relations between the USSR and the Republic of Indonesia, 1947-48', *Indonesia and the Malay World* 26-76:184-194.

- (2003), 'Who gave instructions to the Indonesian communist leader Musso in 1948', *Indonesia and the Malay World* 31-90:171-189.

Gouda, Frances en Thijs Brocades Zaalberg (2002) *American visions of the Netherlands East Indies/Indonesia: US foreign policy and Indonesian nationalism, 1920-1949*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Poelgeest, L. van (1999), *Japanse besognes: Nederland en Japan 1945-1975*. Den Haag: Sdu.

Taylor, Alistair M. (1960) *Indonesian independence and the United Nations*. London: Stevens.

Zweers, Louis (2001) *De crash van de Franeker: Een Amerikaanse persreis naar Nederlands-Indië in 1949*. Amsterdam: Boom.

Vanzelfsprekend is deze lijst niet uitputtend.

Afbakening en beperkingen

Aangezien onderzoekers wel ruime ervaring hebben met het doen van archiefonderzoek in respectievelijk Engelstalige en Franstalige omgevingen, maar niet in India, Rusland en Japan, zal de hulp van externe deskundigen worden ingeroepen. Via Japanse contacten brengen de onderzoekers in kaart wat er zich aan relevant materiaal in Japanse archieven bevindt. Tevens achterhalen zij via deze contacten of Japanse historici dan wel (Nederlandse) studenten Japans geïnteresseerd zijn met ons samen te werken. Voor het leggen van contacten met Russische en Indiase archiefinstellingen zal, met hulp van de programmaleiding, een vergelijkbare strategie worden gevolgd.

Behalve taal is tijd een probleem. Als elk archief gedurende een week fysiek zou worden bezocht dan zijn daar – exclusief reistijd – dertien weken mee gemoeid. Om dit tijdsprobleem te ondervangen, zal tevoren schriftelijk contact worden gezocht met resp. informatie worden ingewonnen bij de betrokken instellingen, met het doel langs deze weg relevante documenten te vergaren; voorts zal samenwerking worden gezocht met deskundigen ter plaatse, en ten slotte een duidelijke werkverdeling tussen beide onderzoekers.

3. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

Voor het project Internationale Politieke Context zijn de hoofdvragen van de synthese en van de andere projecten leidend. De opsteller van de synthese en de onderzoekers van de andere projecten enerzijds en de onderzoekers van het project Internationale Politieke Context anderzijds voeren hierover intensief overleg.

4. Producten

De onderzoekers maken in deze eerste fase een overzicht van de relevante archieven en collecties in de bovengenoemde lijst van archiefinstellingen. Dit overzicht kan uitmonden in een historiografisch artikel over bronnen over de Indonesische revolutie buiten Nederland.

Voor zover de archiefinstellingen dit toestaan maken de onderzoekers foto's en kopieën van relevante documenten. De bevindingen worden met apparatuur van hoogwaardige kwaliteit vastgelegd.

In fase 2 wordt in overleg met de programmaleiding vastgesteld in welke vorm verslag van de bevindingen wordt gedaan, met als nadrukkelijke optie een of meerdere zelfstandige publicaties, bijvoorbeeld artikelen in tijdschriften of bundels. Hiervoor moet, gedurende dan wel aan het einde van het project, tijd worden vrijgemaakt. Voor deze fase zal dan een aanvullend onderzoeksplan inclusief beoogd eindproduct gemaakt worden.

5. Tijdpad

sept 2017 – feb 2018	Inventariseren buitenlandse archiefcollecties / relevante publicaties
maart 2018 – juli 2020	Vaststelling en uitwerking thema's Archiefonderzoek

6. Onderzoekers

De onderzoekers die het project Internationale Politieke Context uitvoeren zijn Jeroen Kemperman (NIOD) en Tom van den Berge (KITLV). Voor ieder van hen is 0,5 fte formatie gedurende twee jaar beschikbaar. Bovendien beschikken zij over een reisbudget van in totaal 30Ke. Voor assistentie bij hun onderzoek kunnen zij een beroep doen op de ondersteunende organisatie, die ondergebracht is bij het NIOD.

Jeroen Kemperman werkt sinds april 1998 voor het NIOD, waar hij zich vooral bezighoudt met allerlei vormen van vraag-georiënteerd maatschappelijk onderzoek, waaronder, recentelijk, het tweede Srebrenica-onderzoek.

Publicaties:

- Hinke Piersma en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen; De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel 1940-1950* (Amsterdam 2015).
- Jeroen Kemperman, 'Internment of civilians', in: Peter Post et. al. (red.), *The encyclopedia of Indonesia in the Pacific War* (Leiden/Boston 2010) pp. 163-173.

Tom van den Berge werkte van 2001 tot 2012 als redacteur bij KITLV Press. Sinds 2012 is hij verbonden aan de Afdeling Onderzoek van het KITLV. Hij publiceerde:

- *H.J. van Mook 1894-1965: Een vrij en gelukkig Indonesië* (Bussum 2014).
- *Karel Frederik Holle: Theeplanter in Indië 1829-1896* (Amsterdam 1998).

5. Dekolonisatieoorlogen vergelijken. Counterinsurgency en extreem geweld, 1945-1962.

Door Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis

1. Inleiding

Dit deelproject van het onderzoeksprogramma *Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950* neemt als uitgangspunt dat vergelijkend onderzoek naar dekolonisatieoorlogen van essentieel belang is om ons begrip te versterken van het geweldsgebruik tijdens de oorlog in Indonesië. In dit project wordt een team van zorgvuldig geselecteerde buitenlandse experts uitgenodigd om dat doel te bereiken.

In de afgelopen vijftien jaar, sinds het uitbreken van de oorlogen in Afghanistan en Irak, heeft het onderzoek naar *counterinsurgency* een hoge vlucht genomen. Zowel historici als militaire theoretici zijn daarbij begonnen de ervaringen uit de dekolonisatieoorlogen opnieuw te analyseren. De conflicten in Maleisië (1948-1960) en Algerije (1954-1962) hebben in het bijzonder de aandacht getrokken, maar ook andere oorlogen worden regelmatig bij de analyse betrokken. Al met al is de Nederlands-Indonesische ervaring echter sterk ondervertegenwoordigd in deze nieuwe aandacht van onderzoekers voor *counterinsurgency* en dekolonisatie. Pas zeer recent begint de oorlog in Indonesië ook in Engelstalig werk besproken te worden (zie bijv. het werk van Luttikhuis en Moses, De Moor, Brocades Zaalberg, en Scagliola), waarmee een vergelijking beter mogelijk wordt.

Toch kan er nog veel geleerd worden van meer systematische vergelijking waarbij de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in de analyse wordt betrokken. Door dit te doen levert dit project een bijdrage aan ons begrip van de omvang en wijze van het toegepaste extreme geweld, het leert ons meer over de motieven achter dit geweld, en over de omstandigheden waarin en voorwaarden waaronder dergelijk geweld ontstaat. Vergelijkend onderzoek geeft ons ook de kans om los te breken uit historiografisch provincialisme, om zo een in Nederland nog steeds deels courant geloof in koloniaal exceptionalisme te ontcrachten. Dit project zal uiteraard niet resulteren in een uitputtende geschiedenis van koloniale *counterinsurgencies*; het zal gericht zijn op het bijdragen aan het analytische kader voor zowel de synthese als het onderzoek in de andere deelprojecten binnen het onderzoeksprogramma.

Met dit doel wordt de Indonesische casus in detail vergeleken met een aantal andere casussen met vergelijkbare karakteristieken, zoals de zogenaamde *Emergency* in Maleisië (1948-1960), de oorlog in Indochina (1945-1954), de Algerije-oorlog (1954-1962), en de Britse bezetting van Nederlands-Indië (1945-1946). In grote lijnen vergelijken wij ook met andere dekolonisatieoorlogen, en andere burgeroorlogen. Buitenlandse experts laten hun licht schijnen op de Indonesische casus, om zo beter te kunnen beoordelen in welke aspecten het Nederlands-Indonesische conflict al of niet uniek is. Deze experts zijn onder andere geselecteerd op basis van hun empirische expertise in één van de bovengenoemde casussen, gecombineerd met een sterke ervaring met meer generaliserend onderzoek naar (burger)oorlogen, dekolonisatie, en extreem geweld. Hun perspectief wordt verder aangevuld met bijdragen van andere externe experts door middel van seminars en een afsluitende conferentie. De geselecteerde experts wordt in het bijzonder gevraagd om te identificeren welke aspecten van de oorlog

in Indonesië tot op heden mogelijk over het hoofd zijn gezien, om zo het Nederlandse geweldsgebruik te contextualiseren in het bredere kader van de dekolonisatieoorlogen die min of meer gelijktijdig woedden. Dit vergelijkend onderzoek zal uitgevoerd worden door middel van een internationale onderzoeksgroep aan het *Netherlands Institute for Advanced Studies in the Humanities and Social Sciences* (NIAS-KNAW). De onderzoeksgroep wordt gecoördineerd door Thijs Brocades Zaalberg, met medewerking van Bart Luttikhuis, en met intensieve bijdragen van onderzoekers uit de andere deelprojecten van dit onderzoeksprogramma.

6. Asymmetrische oorlogvoering

Deelstudie

6.1 Inlichtingendiensten

Rémy Limpach
17 juni 2017

1. Titel

I. Nederlandse inlichtingendiensten en de contraguerrilla in Indonesië

2. Introductie

In een asymmetrische oorlog tegen een vanuit Nederlands perspectief onzichtbare en ongrijpbare vijand kan de rol van de inlichtingendiensten nauwelijks worden overschat. Vooral de militaire inlichtingeneenheden te velde zoals de Inlichtingen- en Veiligheidsgroepen (IVG's), de Territoriale Inlichtingen- en Veiligheidsgroepen (TIVG's), Militaire Inlichtingendiensten van KNIL-troepencommando's (MID's) en de Veiligheidsdienst van de Mariniersbrigade (VDMB), speelden een cruciale rol in de Nederlandse contraguerrillacampagne. Deze inlichtingeneenheden functioneerden bij wijze van spreken als de ogen en oren van een infanteriebataljon, waaraan zij in organisatorisch opzicht waren toegevoegd. De infanterie opereerde grotendeels op basis van gegevens verkregen via deze inlichtingeneenheden. De inlichtingeneenheden waren toentertijd al berucht om hun extreme verhoormethodes oftewel martelingen.

Een analyse van de Nederlandse geweldtoepassing gedurende de dekolonisatieoorlog in Indonesië kan dan ook niet los worden gezien van de inlichtingeneenheden te velde. Onduidelijk is echter nog onder welke omstandigheden de inlichtingeneenheden de stap naar extreem geweld maakten, welke eenheden dit deden, hoe snel dit proces wel of niet ging en welk arsenaal aan middelen van wortel tot stok ze hanteerden om de voor de gebiedsbeheersing essentiële bevolking naar de Nederlandse kant te lokken of te dwingen. Inzake massageweld beperkt zich de invloed van het inlichtingenwerk voorts niet tot martelingen, er is ook een breder, indirecter verband met extreem infanteriegeweld. Waren de inlichtingenrapporten over de identiteit, locatie en plannen van de vijand actueel en betrouwbaar, dan stegen de kansen op succes voor de infanteristen waarmee de eenheden samenwerkten. Waren de inlichtingen echter verouderd, onvolledig of onbetrouwbaar, dan werd het voor infanterie-eenheden nagenoeg onmogelijk om tijdens patrouilles of grotere acties successen te boeken. Klopten inlichtingen over de aanwezigheid van opstandelingen niet, dan stegen ook de kansen op burgerslachtoffers – als bijvoorbeeld dorpen door infanteristen werden aangevallen of met zware wapens werden bestookt. Patrouilles of grotere acties op basis van gebrekkige inlichtingen die telkens niets opleverden zorgden bij de infanteristen bovendien voor frustraties en een dalend moreel. Deze factoren verlaagden aan de Nederlandse kant de drempel om extreem geweld toe te passen, zoals tot uiting kwam in collectieve

strafacties tegen burgers of tegen ontwapende krijgsgevangenen. Slechte ‘intel’ verhoogde bovendien de kans op eigen slachtoffers.

De commandanten van inlichtingeneenheden beseften waarschijnlijk maar al te goed dat hun rol in de oorlogvoering tegen de Republiek cruciaal was. Zij werden door hun meerderen, brigade- en bataljonscommandanten die op hun beurt door hogerhand werden aangemoedigd successen bij de gebiedsbeheersing te boeken, dan ook onder grote druk gezet om steeds weer ‘actionable intel’ voor de infanterie te leveren. Naast spionnen en dorpschouwen waren voor de inlichtingeneenheden vooral gevangenen een belangrijke inlichtingenbron – met name in de laatste en grimmigste fase van de oorlog. Deze gevangenen, waarvan onduidelijk is of ze door aparte inlichtingenpatrouilles of louter door gevechtspatrouilles in handen van de inlichtingeneenheden kwamen, lieten normaliter echter niet vrijwillig informatie over de vijand los, niet in de laatste plaats uit vrees voor represailles van de opstandelingen. Talrijke inlichtingeneenheden voelden zich daarom geroepen het door de legerleiding gelaste officiële martelverbod te negeren en inlichtingen met dwangmiddelen te vergaren. Het extreem gewelddadige optreden van deze eenheden mondde bij de Indonesische bevolking van sommige regio’s uit in angstpsychosen en droeg tevens bij aan de Nederlands-Indonesische geweldsspiraal. Er zijn vele indicaties aanwezig, zoals ook wordt gesteld in de officiële Excessennota van 1969, dat dit martelen door de inlichtingeneenheden zelfs een systematisch karakter had. Desalniettemin is zowel over de wel of niet geleidelijke stap naar martelingen als over het eigenlijke functioneren van het inlichtingenapparaat tot op heden maar weinig bekend. Reden genoeg om aan dit onderbelichte en belangrijke onderwerp een deelstudie te wijden.

3. Opzet van de deelstudie

a. Beschrijving thema

Het belangrijkste middel om de identiteit, locatie en plannen van de tegenstander te achterhalen – en daarmee de eigen verliezen te beperken en de oorlogsdoelen haalbaarder te maken – was een goed functionerend inlichtingenapparaat. Dit apparaat leunde, althans volgens de literatuur, in personeel opzicht voor een belangrijk deel op autochtoon (inheems) en Indisch KNIL-personeel. Deze militairen golden als kenners van land, taal en cultuur en werden door de legerleiding mede daardoor – onder leiding van blanke of Indische officieren – als geschikte kandidaten beschouwd om de verhoren van arrestanten en gevangenen uit te voeren.

Een analyse van het functioneren van de aan de bataljons (en deels nog kleinere eenheden) toegevoegde inlichtingeneenheden te velde biedt ons de mogelijkheid een beter begrip te krijgen van de rol die deze diensten in de Nederlandse contraguerrilla en gebiedsbeheersing speelden. Tevens kan op deze wijze duidelijk worden gemaakt welke rol de diensten binnen en buiten de verhoorcentra vervulden in de keten van Nederlandse geweldstoepassing.

Historiografie

De stand van onderzoek over de inlichtingeneenheden te velde is nog steeds gebrekkig, ondanks enkele oudere en recentere studies over de Nederlandse geweldpleging en andere aspecten van de dekolonisatieoorlog.⁸ Vooral in *Ontsporing van Geweld* en *Brandende kampongs* maken de auteurs melding van inlichtingendiensten die op grote schaal martelden, maar over andere aspecten van het inlichtingenwerk en zelfs de details van de directe geweldstoepassing blijft nog veel onduidelijk. Van Doorn en Hendrix schetsen een beeld van geroutineerd martelende autochtone of Indische beulen en blanke en Indische commanderende officieren in de verhoorkamers, terwijl Limpach rept over gebrekkig functionerende inlichtingendiensten en slecht opgeleid personeel. Desalniettemin is niet exact bekend hoe groot deze diensten waren, hoe de selectie van het personeel in zijn werk ging, wat de verhoren van gevangenen opleverden, hoe efficiënt en op welke manier andere menselijke inlichtingenbronnen zoals spionnen, gidsen, dorpschoude, planters/ondernemers, bestuurders etc. werden aangeboord, welke impact deze inlichtingen hadden en hoe betrouwbaar ze waren. Daarnaast is nagenoeg onbekend welke rol het vaak aan infanterie-eenheden toegevoegde inlichtingenpersoneel gedurende kleinere en grotere militaire acties speelde. Tevens is onderbelicht welke organisatorische en personele verschillen en raakvlakken er bestonden tussen de IVG's, TIVG's, MID's en de VDMB en hoe de samenwerking van de inlichtingeneenheden te velde met de infanterie, maar ook onderling en met de overkoepelende NEFIS/CMI⁹ verliep. De stand van onderzoek over de in Batavia gezetelde NEFIS/CMI is tot heden overigens eveneens gebrekkig. Expliciete literatuur over de inlichtingendiensten (en de recherche van de politie) in Nederlands-Indië beperkt zich tot voor 1942.¹⁰ Wel zijn er gedegen studies over de inlichtingenvergaring in andere koloniale rijken.¹¹

---

⁸ Te denken valt o.a. aan studies over extreem geweld zoals *Ontsporing van geweld* (1970) van Jacques van Doorn en Wim Hendrix, *Soldaat in Indonesië* (2015) van Gert Oostindie en *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (2016) van Rémy Limpach, studies over het Nederlandse militair-strategische beleid zoals *Marsroutes en Dwaalsporen* (1991) van Petra Groen en andere belangrijke publicaties over bepaalde aspecten van de dekolonisatieoorlog zoals *Westerling's Oorlog* (1999) en *Generaal Spoor* (2011) van Jaap de Moor en *Last van de Oorlog* (2012) van Stef Scagliola.

⁹ De NEFIS (Netherlands Forces Intelligence Service) werd in 1948 gereorganiseerd en tot CMI (Centrale Militaire Inlichtingendienst) omgedoopt.

¹⁰ Harry A. Poeze, 'Political intelligence in the Netherlands Indies', in: Robert Cribb (ed.), *The late colonial state in Indonesia; Political and economic foundations of the Netherlands Indies 1880-1942* (Leiden 1994), 229-245, Marieke Bloembergen, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië. Uit zorg en angst* (Amsterdam 2009).

¹¹ Christopher Bayly, *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870* (Cambridge 1996), Porch, Douglas, *The French Secret Services: From the Dreyfus Affair to the Gulf War*. (Londen 1996), Martin Thomas, *Empires of Intelligence: Security Intelligence and Colonial Disorder after 1914* (Berkeley 2008), Rory Cormac, *Confronting the colonies: British Intelligence and Counterinsurgency* (Londen 2013), Dierk Walter, *Organisierte Gewalt in der europäischen Expansion. Gestalt und Logik des Imperialkrieges* (Hamburg 2014).

b. Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag: in hoeverre zette de krijgsmacht het militaire inlichtingenapparaat in om gebied te veroveren en daarin gezag uit te oefenen en hoe werden de inlichtingen vergaard en te velde ingezet en toegepast?

Het antwoord op deze vraag wordt gezocht door de te kijken naar:

1. De doelstellingen en werkwijzen van de diensten: Hoe gingen de diensten in de praktijk te werk? Wat waren hun taken? In hoeverre waren zij succesvol? Waar lag dit aan? In hoeverre bestonden er gedragsregels? En werden die opgevolgd?
2. De methoden van de diensten: welk instrumentarium hanteerden de inlichtingeneenheden inzake gebiedsbeheersing (overreding, omkopen, intimideren, geweld e.d.)?
3. De middelen: hoe zag de institutionele en personele opbouw (kwalitatief en kwantitatief) van het militaire inlichtingenapparaat te velde eruit?
4. Opleiding, selectie en toebedeling: hoe was de opleiding en selectie van het inlichtingendienstpersoneel georganiseerd? En hun toebedeling aan de gevechtseenheden?
5. De mentale component: welke invloed hadden aspecten als leiderschap, vorming, ethiek, moreel en discipline op het functioneren en de cultuur van de inlichtingendiensten?
6. De mate van samenwerking: hoe functioneerde de (civiel-militaire) samenwerking van de verschillende inlichtingen- en veiligheidsdiensten met de politie, diverse hulptroepen, juridische autoriteiten en het Binnenlands Bestuur op dorps- en regionaal niveau?
7. Welke soort inlichtingen vergaarden de inlichtingeneenheden en op welke manier deden ze dat? Waren dit meer 'gevechtinlichtingen' of voor de gebiedsbeheersing relevante inlichtingen?
8. Op welke menselijke inlichtingenbronnen leunden de diensten? Hoe werden informanten/spionnen gerekruteerd? Hoe kwamen inlichtingeneenheden aan gevangenen, werden die louter door de infanterie overgedragen of waren er ook inlichtingenpatrouilles met het doel gevangenen te maken? Waarom werden personen gearresteerd? Welke rol speelden de aan gevechtseenheden toebedeelde inlichtingeneenheden inzake arrestaties en 'screenings' van burgers?
9. De mate van betrouwbaarheid: Hoe werd de betrouwbaarheid van inlichtingen afkomstig van lokale autochtone hoofden en informanten/spionnen beoordeeld? En inlichtingen van Nederlandse en autochtone bestuursambtenaren en politiefunctionarissen? Bestonden er met oog op de beoordeling van inlichtingen betrouwbaarheidscodes?
10. Extreme geweldpleging door de diensten: Waarom gebeurde dit? Hoe vaak en waar kwam dit voor? Hoe snel ging dit proces? Is er sprake van een automatisme of zijn er ook inlichtingeneenheden die geen extreem geweld toepasten?
11. Welke doelen hadden martelingen: informatie over de vijand verkrijgen, schuldbekentenissen afdwingen (inzake deelname aan een antikoloniale opstand), psychologische effecten zoals afschrikken aan een antikoloniale opstand deel te nemen?
12. Welke martelmethoden bestonden er tijdens verhoren en welke werden het meest toegepast? Werd er door inlichtingendienstpersoneel (tijdens verhoren of te velde) ook seksueel geweld gepleegd (aanrandingen en verkrachtingen)? Namen inlichtingendienstmilitairen buiten de

- verhoorcentra aan executies, brandstichtingen, plunderingen en vernielingen deel? In hoeverre speelde de KNIL-‘traditie’ van gewelddadig optreden tijdens verhoren een rol? Of de ervaringen met inlichtingendiensten tijdens de Duitse en Japanse bezetting? En de ervaringen met extreem geweld van de tegenstanders en bondgenoten? Bestond er kennisoverdracht/inspiratie door militaire, politionele of politieke inlichtingendiensten die voor 1942 actief waren?
13. Analyse van verhoren: welke vragen werden gesteld? Waar vonden de verhoren plaats? Welke personen werden verhoord?
  14. Hoe betrouwbaar waren de met dwangmiddelen verkregen inlichtingen over de vijand in de praktijk? Verschilde deze praktijk met de perceptie over de functionaliteit van met foltering vergaarde inlichtingen?
  15. Mate van kritische reflectie: in welke mate leerden de diensten van goede en slechte ervaringen? Werden ze beter/effectiever?
  16. Interne omgang met door de diensten toegepast extreem geweld: hoe zagen de preventie, oppositie, bestraffing, controle en verhulling eruit? Werd martelen door hogerhand gedoogd en zo ja waarom? Wat dacht/wist Jan Soldaat over de inlichtingendiensten en het door hen toegepaste geweld?
  17. Perspectief van de bevolking: hoe reageerde zij op het optreden van de inlichtingendiensten?
  18. Perspectief van slachtoffers van door inlichtingeneenheden toegepast geweld: wat deed aanraking met de inlichtingeneenheden in psychisch en fysiek opzicht met slachtoffers? Had dit invloed op het Nederlandse draagvlak (afkeer van bevolking, Republikeinse propaganda e.d.)?
  19. Hoe stelden de inlichtingendiensten zich op inzake contra-inlichtingen (tegengaan van spionage en optreden door de vijand)? Welke beschermings- en misleidingsmaatregelen (deceptie) troffen de inlichtingeneenheden?
  20. Internationaal vergelijkend perspectief: wat zijn de belangrijkste overeenkomsten en verschillen inzake inzet van inlichtingeneenheden in internationaal vergelijkend perspectief, met name in Indochina, Maleisië en Algerije?

c. *Theoretische benadering*

Al Charles Callwell (1859-1927), door Douglas Porch de ‘Clausewitz van de koloniale oorlogsvoering’ genoemd, verduidelijkt in zijn klassieker *Small Wars: their principles and practice* (1896) dat een goede inlichtingenvoorziening nergens zo belangrijk is als in een guerrilla.¹² De inzichten van Callwell, die hij baseerde op Britse ervaringen met contraguerrilla, golden ook voor de Nederlandse contraguerrilla gedurende de Atjeh-oorlog (1873-1914). Hoewel menig KNIL-officier het belang van inlichtingen hoog inschatte, het KNIL in Atjeh vanaf het begin gebruik maakte van inlichtingen en er in dit opzicht in verloop van tijd verbeteringen plaatsvonden, bleef de inlichtingenvergaring gebrekkig. Mede daardoor hadden de Nederlanders grote moeilijkheden het verzet in Atjeh de kop in te drukken. Dit lukte pas na het verzamelen van inlichtingen over de aard van het verzet door de antropoloog en islamkenner Snouck

---

¹² Charles E. Callwell, *Small wars: their principles and practice* (Londen 1896), 43-44.

Hurgronje in 1898. Het zou uiteindelijk tot 1913 duren tot bij de Generale Staf het professionele Bureau Inlichtingen werd opgericht, al verzamelde die instantie inlichtingen over een buitenlandse vijand.¹³

Net als de Britse contraguerrilla-school en zijn op de Atjeh-oorlog gebaseerde Nederlandse tegenhanger benadrukt ook de Franse school het belang van inlichtingen. Zo schreef generaal Duchemin in 1894 in Indochina: ‘Kennis van de lokale bevolking is van fundamenteel belang voor het inlichtingenwerk, en moet daarom de voornaamste studie zijn van elke postcommandant die goed toegerust wil zijn.’¹⁴ Commandanten als Duchemin maar ook andere Franse ervaringsdeskundigen in koloniale oorlogvoering als Joseph Gallieni en Hubert Lyautey waren zich maar al te goed bewust dat een van de grootste uitdagingen in de contraguerrilla het zeer moeilijk te maken onderscheid tussen opstandelingen en bevolking was. Gallieni en Lyautey drukten eind 19^e en begin 20^e eeuw hun stempel op de Franse contraguerrilla en de ontwikkeling van een Franse variant van een ‘population-centric counterinsurgency’. Bij deze bevolkingsgerichte aanpak speelden betrouwbare inlichtingen een cruciale rol. Een belangrijk vervolg in de ontwikkeling van theorieën over de koloniale oorlogvoering gaf de Brit Charles Gwynn in 1934 met zijn klassieker *Imperial Policing*. Ook Gwynn benadrukt de centrale rol van capabele (politie) inlichtingennetwerken om een antikoloniale opstand de kop in te drukken.¹⁵

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog had de techniek grote sprongen gemaakt. In vergelijking met de Atjeh-oorlog stonden er gedurende de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog voor Nederland meer middelen ter beschikking om aan dringend benodigde informatie over de vijand te komen, met name verkenningsvluchten en apparatuur voor het afluisteren van radioverbindingen. Maar ondanks deze technische vorderingen bleven mensen, net als ten tijde van de Atjeh-oorlog, nog steeds de met afstand belangrijkste inlichtingenbron voor de Nederlandse contraguerrilla. Deze vorm van inlichtingen wordt tegenwoordig ook wel Human Intelligence (HUMINT) genoemd. Het Nederlandse inlichtingenpersoneel vergaarde HUMINT enerzijds op basis van betaling en overreding (met name door spionnen/informanten en ‘collaborerende’ dorpshoofden of ambtenaren) en anderzijds door middel van dwangmiddelen (arrestanten en gevangenen). Het grootste probleem ten aanzien van inlichtingen afkomstig uit menselijke bron, waarvan het succes van de Nederlandse contraguerrillacampagne grotendeels afhing, betrof de betrouwbaarheid. Observaties van inlichtingenpersoneel zijn altijd gekleurd en vaak hebben bevraagde of verhoorde personen verschillende motieven om te zwijgen, niet de waarheid te spreken of om informatie achter te houden, zoals angst voor represailles. Het Nederlandse inlichtingenpersoneel was zich van deze problematiek maar al te bewust. Het gebruikte daarom – als de menselijke bronnen niet vrijwillig of slechts gedeeltelijk met inlichtingen over de brug kwamen – marteling om aan cruciale informatie over de vijand te komen, die door succesvolle guerrillatactieken nagenoeg onzichtbaar en ongrijpbaar bleef. Maar de betrouwbaarheid van de door marteling verkregen informatie is volgens de hedendaagse theorie gering en botste met het vigerende oorlogsrecht en zelfbeeld.¹⁶

¹³ Azarja Harmanny, ‘Vertrouwbare Berigten’, Inlichtingen tijdens de Atjeh-oorlog 1873-1880 (Masterscriptie Leiden 2009), 23, 92-94.

¹⁴ William Dean III, ‘French colonial intelligence in Africa and Asia’, *Defense Intelligence Journal* (december 2003), 18.

¹⁵ Martijn Kitzen, *The course of Co-option. Co-option of local power-holders as a tool for obtaining control over the population in counterinsurgency campaigns in weblike societies. With case studies on Dutch experiences during the Aceh War (1873-c. 1912) and the Uruzgan campaign (2006-2010)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2016), 109.

¹⁶ Volgens het Amerikaanse Field Manual 34-52 Intelligence Interrogation van 1992 is marteling ‘a poor technique that yields unreliable results, may damage subsequent collection efforts, and can induce the source to say what he thinks the interrogator

Het was Sir Richard Thompson die in 1966 in zijn standaardwerk *Defeating Communist Insurgency* vijf principes van counterinsurgency (COIN) opstelde, primair op basis van de Britse ervaringen gedurende de Malayan Emergency (1948-1960).¹⁷ Hoewel ook Thompson het belang van inlichtingen benadrukt heeft hij er geen apart COIN-principe van gemaakt. Hoofdrede hiervoor is dat inlichtingen als rode draad door de vijf andere principes heenlopen: zonder goede inlichtingen hebben ze immers geen kans van slagen. Met Thompson benadrukken talrijke COIN-deskundigen zoals David Galula in *Counter-Insurgency Warfare* (1964), John McCuen in *The Art of Counter-Revolutionary War* (1964) en Robert Kitson in *Low Intensity Operations* (1971) het belang van een goed functionerend inlichtingenapparaat. Dit belang is zelfs zo groot dat er onder COIN-theoretici een consensus bestaat dat een capabel inlichtingenapparaat als zesde principe aan de vijf basisprincipes van klassieke counterinsurgency moet worden toegevoegd.¹⁸

Het belang van inlichtingen is sinds het einde van het internationale dekolonisatieproces allesbehalve kleiner geworden, zodat inlichtingen ook in de zogeheten neoklassieke COIN van de 21^e eeuw nog steeds een cruciale rol spelen. Het Amerikaanse *Army Field Manual 3-24 Counterinsurgency* (2006) leunt dan ook op acht historische ofwel klassieke COIN principes en beschouwt ‘intelligence’ als de belangrijkste drijvende factor voor succesvolle operaties.¹⁹ Een recente ontwikkeling op theoretisch vlak is verder het in zwang raken van internationale ‘intelligence studies’ en het model van de zogeheten ‘intelligence cycle’, ook wel bekend als ‘intelligence loop’. Deze inlichtingencirkel omvat de zes stappen van doelen formuleren, inlichtingen verzamelen, verwerken, analyseren, doorgeven en feedback. Of deze laatstgenoemde theorieën voor het deelonderzoek een meerwaarde zijn staat nu nog niet vast. Wel is duidelijk dat verschillende interdisciplinaire studies over martelingen en verhoortechnieken zullen worden geanalyseerd.²⁰

---

wants to hear’. Zie ook Mark A. Costanza en Ellen Gerrity, *The Effects and Effectiveness of Using Torture as an Interrogation Device: Using Research to Inform the Policy Debate*, *Social Issues and Policy Review* (2009), Yvonne Ridley, *Does torture work? Interrogation issues and effectiveness in the global War on Terror* (New York 2016).

¹⁷ Deze vijf ‘vertaalde’ COIN-principes van Thompson zijn het primaat van de politieke oplossing, een minimum aan noodzakelijk geweld, een geïntegreerde civiel-militaire aanpak, het scheiden van de opstandelingen van de bevolking en een geleidelijke aanpak en uithoudingsvermogen.

¹⁸ Robert Thompson, *Defeating Communist Insurgency* (St. Petersburg, Florida, 1966), 50-62; Kitzen, *The Course of Co-Option*, 110-111, Ian Beckett, *Modern Insurgencies and Counterinsurgencies, Guerillas and their Opponents since 1750* (Londen 2005), 107; Thijs Brocades Zaalberg, ‘Hearts and minds’ of ‘search and destroy’? Leren van klassieke counter-insurgency’, *Militaire Spectator* 176:7/8 (2007), 295.

¹⁹ Kitzen, *The course of Co-option*, 113.

²⁰ Te denken valt hierbij aan studies als Peter Koch/Reimar Oltmanns: *Die Würde des Menschen – Folter in unserer Zeit* (München 1979), Jeanne Smeulers (red.), ‘Martelingen, Medische en psychosociale aspecten’, *Maatschappij en gezondheid* 6 (1985), Rita Maran, *Torture: The Role of Ideology in the French–Algerian War*. (New York 1989), Raphaëlle Branche, *La Torture et l’Armée pendant la guerre d’Algérie, 1954-1962* (Paris 2001), Horst Herrmann, *Die Folter. Eine Enzyklopädie des Grauens* (Frankfurt am Main 2004), E. Fellner, ‘Torture and Terrorism. Painful lessons from Israel’, K. Roth en M. Worden (red.), *Torture. Does it make us safer? Is it ever ok? A human rights perspective* (New York 2005), Björn Beutler, *Strafbarkeit der Folter zu Vernehmungszwecken. Unter besonderer Berücksichtigung des Verfassungs- und Völkerrechts* (Frankfurt a.M. 2006), Beigbeder, Yves, *Judging War Crimes and Torture. French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940-2005)* (Leiden 2006), Robert Trinquier, *Modern Warfare, A French View of Counterinsurgency* (Westport 2006), Alexander Stein: *Das Verbot der Folter im internationalen und nationalen Recht. Unter Betrachtung seiner Durchsetzungsinstrumente und seines absoluten Charakters* (Hamburg 2007), R. Mausfeld, *Foltern für das Vaterland. Über die Beiträge der Psychologie zur Entwicklung der Techniken der ‘weissen Folter’* (2009), John T. Parry, *Understanding Torture: Law, Violence, and Political Identity* (Ann Arbor, 2010), Ian Cobain, *Cruel Britannia: A Secret History of Torture* (Londen 2012).

d. Methode van onderzoek

Het onderzoek richt zich primair op de Nederlandse inlichtingeneenheden te velde, maar met oog op de eveneens te onderzoeken interactie met andere militaire en civiele instanties ook op verschillende infanterie-eenheden, politie, hulptroepen en het civiele bestuur. Het doel is de genoemde vragen zowel op basis van literatuur- als archiefonderzoek te beantwoorden. Gezien het grote aantal inlichtingeneenheden te velde en beschikbare bronnen (maar ook lacunes in de rapportage) zal niet het functioneren van alle eenheden in kaart kunnen worden gebracht. Wel wordt door middel van analyse van meerdere eenheden in verschillende regio's van de Indonesische archipel en gedurende verschillende fases van de oorlog getracht een algemeen beeld van het functioneren van de inlichtingeneenheden te schetsen. Welke eenheden dat concreet zullen zijn is nu nog niet geheel duidelijk, maar zal in verloop van het onderzoek mede aan de hand van de bronnensituatie nader worden bepaald.

e. Bronnen en literatuur

Voor het opdoen van inzichten zijn internationale 'intelligence studies' en met name academische tijdschriften zoals het *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* relevant. Ook de algemene literatuur over de Nederlandse inlichtingendiensten zal in het onderzoek worden betrokken.²¹ Specifieker op de inlichtingendiensten gedurende de dekolonisatieoorlog in Indonesië 1945-1949 van toepassing zijn naast delen van de al genoemde studies van Van Doorn/Hendrix, Oostindie en Limpach de memoires van Henk van Dalen, *Bij de Inlichtingendienst op Midden-Java* (1995). Voorts zijn er door R.J.J. Stevens en Bart Luttikhuis relevante artikelen gepubliceerd.²² Meer expliciete literatuur over de van 1945 tot 1949 in Indonesië actieve Nederlandse inlichtingendiensten is vooralsnog niet voorhanden, hetgeen de noodzakelijkheid van deze deelstudie nogmaals onderstreept.

Wat het archiefonderzoek betreft ligt de focus van dit deelonderzoek op uiteenlopende, complementaire militaire en civiele ambtelijke rapportages. De voornaamste bronnen voor dit onderzoek worden door het Nationaal Archief (NA) en het NIMH in Den Haag beheerd.²³ Ook het KITLV en het NIOD beheren

²¹ F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse Inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (1993), M.W. Jensen en G. Platje, *De Marid. De Marine Inlichtingendienst van binnenuit belicht* (1997), Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (1998), D. Engelen, *De Militaire Inlichtingendienst 1914-2000* (2000) en Constant W. Hijzen, *Vijandbeelden: de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992* (2016).

²² R.J.J. Stevens, 'Manipulatie van Informatie? De rol van de Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesië ten tijden van het Nederlands-Indisch conflict 1945-1949', *Politieke Opstellen 11-12 1991-1992*, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Nijmegen 1992, 159-168, Bart Luttikhuis, 'Generating distrust through intelligence work: Psychological terror and the Dutch security services in Indonesia, 1945-1949', *War and History* (2017), 1-21.

²³ In het NA zullen de archieven van de NEFIS/CMI (2.10.62), Procureur-Generaal (2.10.17), de Archieven van de Strijdkrachten (2.13.132), Algemene Secretarie (2.10.14), Commandant Zeemacht (2.13.172), Marinestaf (2.12.19), Rapportage Indonesië (2.10.29), Indisch Instructie Bataljon (2.13.106), Ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP) (2.03.01), BuZa/Verre Oosten (2.05.52) en Dienst Legercontacten Indonesië (2.10.53.02) empirische gegevens opleveren. Daarnaast beheert het NA verschillende persoonlijke collecties van militairen, bewindslieden en bestuursambtenaren die voor dit deelonderzoek relevant zijn zoals Abbenhuis (2.21.259), Buurman van Vreeden (2.21.036.02), Drees (2.21.286), Jonkman (2.21.298), Losse Aanwinsten Indische Bestuursambtenaren (2.22.09), Koets (2.21.100), Plateel (2.21.215), Van der Plas (2.21.266), Spoor (2.21.036.01), Warners (2.21.249) en Zwart (2.21.205.77). Bij het NIMH zullen o.a. de collecties Losse Stukken (57), Sas (463), Capel (473), Witlox (501), Dekolonisatie (509), De Kam (510), Spoor (513), Lentz (516), de Jong (524), Van Santen (532) en Sweep, Egodocumenten

relevante collecties. Daarnaast zal met oog op inlichtingen worden gekeken naar verschillende ambtelijke bronnenpublicaties als de Nederlands-Indonesische Betrekkingen en naar stukken uit de Eerste en Tweede Kamer. Ook zullen de bijna 900 brieven oftewel egodocumenten worden nagelopen die de VARA in 1969 ontving naar aanleiding van het optreden van de klokkenluider Joop Hueting. Verder zullen bestaande *oral history* collecties worden geraadpleegd en naar mogelijkheid nieuwe interviews met betrokkenen worden afgenomen. Foto's, films en documentaires zullen eveneens worden bekeken. Tot slot zullen ook Indonesische bronnen worden betrokken.

Nederlands-Indië (545) onder de loep worden genomen. Met name de laatstgenoemde collectie bevat contemporaine niet-ambtelijke militaire stukken zoals ongepubliceerde dagboeken en is zodoende een belangrijke aanvulling op de ambtelijke bronnen.

f. Afbakeningen en beperkingen

Het deelonderzoek beperkt zich tot de van 1945 tot 1949 actieve decentrale inlichtingeneenheden te velde. De overkoepelende, in Batavia gezetelde centrale inlichtingendienst NEFIS/CMI, die meer algemene inlichtingen- en situatierapporten opstelde, blijft grotendeels buiten beschouwing. Dit geschiedt enerzijds uit reden van beperking en anderzijds omdat drs. Martin Glas (Universiteit Utrecht) in de komende jaren een promotieonderzoek aan de NEFIS/CMI besteedt. Vanzelfsprekend zal dit deelonderzoek regelmatig met de heer Glas in contact staan om (overmatige) overlap tussen de twee studies te vermijden en ideeën en ervaringen uit te wisselen. Wel zullen met name in de archieven van de NEFIS/CMI een aantal zogeheten NEFIS buitenkantoren en de regionale rapportage, voor zover van belang voor een specifieke inlichtingendienst te velde, onder ogen worden genomen. Er zal voor dit onderzoek, uitzonderingen daargelaten, voornamelijk uit Nederlandse bronnen worden geput. Het Indonesische perspectief komt wel, zij het door een Nederlands prisma, via verschillende verhoor- en inlichtingenrapporten aan de orde. Hoewel de focus op de Nederlandse inlichtingendiensten ligt zal worden getracht, indien de bronnen dit toelaten, ook enige aandacht aan de Indonesische inlichtingenvergaring te besteden. Dit geldt ook voor het optreden van de Republikeinse strijdkrachten, voor zover bijvoorbeeld de verhoren van gevangenen daaromtrent relevante gegevens bevatten. Wat de (beknopte) internationale vergelijking betreft zal die zich voornamelijk tot de Eerste Indochinese oorlog, de Algerijnse oorlog en de Malayan Emergency beperken. Deze oorlogen hebben per saldo de grootste overeenkomsten met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

4. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

De inlichtingeneenheden te velde waren een cruciale schakel in de Nederlandse contraguerrilla. Het succes van de Nederlandse oorlogsvoering en van de beperking van de eigen verliezen hing grotendeels van de inlichtingendiensten af. Waren de inlichtingen over identiteit, locatie en plannen van de vijand gebrekkig, dan werkte dit indirect extreem geweld in de hand door executies en andere strafacties door gefrustreerde en uitgeputte infanterie-eenheden of door beschietingen van burgerdoelen met zware wapens (artillerie, vliegtuigen, tanks enz.). De inlichtingeneenheden waren daarnaast berucht om hun extreem harde verhoortechnieken. Veel wijst erop dat ze op grote schaal of zelfs systematisch martelden. Maar ondanks hun vermeende centrale rol ook in de Nederlandse keten van geweld is tot dusver over het concrete functioneren van de inlichtingendiensten slechts weinig bekend. Dit deelonderzoek speelt in op deze lacune en zal trachten de onder 3c) genoemde hoofd- en deelvragen te beantwoorden.

5. Producten

Monografie (ca. 250 pagina's) en eventueel een Engelstalig artikel in het kader van het internationaal vergelijkend onderzoek (samen met een buitenlandse coauteur).

6. **Tijdpad** (milestones)

April-mei 2018	Verkennd (literatuur)onderzoek
Juni-november 2018	Archiefonderzoek
December 2018-november 2019	Schrijffase
December 2019-juni 2020	Feedback meelezers verwerken, redactie, foto's, kaarten, registers, druk

7. **Onderzoekers**

De onderzoeker voor deze deelstudie is dr. **Rémy Limpach**. Limpach studeerde aan de Universiteit Bern (Zwitserland) geschiedenis. In 2015 promoveerde hij aldaar op de dissertatie 'Die brennenden Dörfer des General Spoor. Niederländische Massengewalt im Indonesischen Unabhängigkeitskrieg 1945-1949'. In 2016 verscheen de Nederlandse handelseditie van deze dissertatie, *De brandende kampongs van Generaal Spoor*. Sinds medio 2014 werkt Limpach als wetenschappelijk medewerker bij het NIMH in Den Haag.

Publicaties:

- Rémy Limpach, 'Zwarte Bladzijden. In Nederland, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië', *Geschiedenis Magazine*, nr. 4 juni 2017, 52-57.
- Rémy Limpach, 'Extreem Nederlands militair geweld in Indonesië 1945-1949', *Militaire Spectator* 185-10 (2016) 416-429.
- Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016).
- Rémy Limpach, 'Business as usual. Dutch mass violence in the Indonesian War of Independence 1945-1949', Bart Luttikhuis en Dirk Moses (red.), *Colonial Counterinsurgency and Mass Violence, The Dutch Empire in Indonesia* (New York 2014) 64-90.
- Rémy Limpach, 'Das "Unvorstellbare": Die Verfolgung der niederländischen Juden 1940-1945' (Saarbrücken 2008).

Voor dit deelonderzoek zal **Florine van Berne** fungeren als onderzoeksassistent. Medio augustus zal Florine haar Master titel behalen aan de Universiteit Leiden. Tijdens haar studie heeft Florine zich gespecialiseerd in koloniale geschiedenis en liep zij stage bij het KITLV en het NIMH. Zij schreef haar BA- en haar MA-scriptie over de civiele en militaire aspecten van het dekolonisatieconflict. Zij heeft in 2016 en 2017 als onderzoeksassistent gewerkt bij het NIMH.

6. Asymmetrische oorlogvoering

Deelstudie

6.2 Technisch geweld

Azarja Harmanny

6 juli 2017

1. Titel

II. De toepassing van “technisch geweld” tijdens de dekolonisatieoorlog

2. Introductie

De deelstudie over “technisch geweld” maakt onderdeel uit van het project over asymmetrische oorlogvoering. De deelstudies binnen dit project behandelen elk een specifiek aspect van het Nederlandse militaire optreden, met bijzondere aandacht voor extreem geweld, te weten (1) het functioneren van het inlichtingenapparaat, (2) de toepassing van “technisch geweld” en (3) het functioneren van het militair-justitiële apparaat. In deze deelstudies worden niet alleen organisatie, middelen, optreden, resultaten en effecten in beeld gebracht (het ‘wat’ en ‘hoe’), maar ook de bredere context van en diverse verklaringen voor dit optreden geanalyseerd (het ‘waarom’ en ‘waardoor’).

3. Beschrijving opzet van de deelstudie

a. Beschrijving thema en eventuele subthema's

Deze deelstudie richt zich op de toepassing, de omvang, de uitwerking en de beoordeling van “technisch geweld” van Nederlandse en Indonesische troepen tijdens de dekolonisatieoorlog, als onderdeel van de geweldstoepassing in brede zin.²⁴ Daarbij worden allereerst militair-technische aspecten behandeld, zoals de toepassing van verschillende wapensystemen, en de technische mogelijkheden en beperkingen (gebrek aan precisie). Hierbij is het van belang om vast te stellen wat in verschillende periodes en op verschillende plaatsen de aard van het conflict was dat werd uitgevochten en welke gevolgen dat had voor de toepassing en mogelijkheden van de beschikbare inzetmiddelen. De toenmalige analyse daarvan werd sterk bepaald door bestaande militaire tradities en denkbeelden van de eenheden die werden ingezet en beïnvloed door het optreden van de tegenstander. Ook speelden opleiding, doctrinevorming en het lerend vermogen een grote rol in de beslissingen over hoe op welk moment op welke plaats werd

---

²⁴ Onder “technisch geweld” wordt in dit onderzoek verstaan de inzet van in ieder geval artillerie, mortieren, zware mitrailleurs, boordgeschut van pantserwagens en tanks, het luchtwapen (met alle middelen die dat ter beschikking stond) en scheepsgeschut. Enkele vormen van infanteriegeweld, zoals het gebruik van vlammenwerpers, handgranaten en lichte mitrailleurs vormen daarnaast een grijs gebied.

opgetreden. Deze laatstgenoemde aspecten worden door een geaffilieerd onderzoek (Christiaan Harinck) grotendeels afgedekt, maar zullen in de analyse wel betrokken worden.

Andere subthema's die aan bod komen zijn de uitwerking en de beoordeling van het technisch geweld. Met uitwerking worden enerzijds de militaire en politieke resultaten van het geweldgebruik bedoeld en anderzijds de effecten van het geweld op de tegenstander en zijn middelen en de gevolgen voor de bevolking. Daarbij ligt de focus op de nauwe samenhang tussen de inzet van technisch geweld en het risico op burgerslachtoffers, mede in het licht van toen geldende juridische normen. Bij beoordeling wordt gedoeld op de vraag in hoeverre het gebruik van technisch geweld door de toenmalige actoren in theorie en praktijk als proportioneel werd beschouwd. Hoewel de directe tactische en strategische effecten van het gebruik van technisch geweld gunstig konden zijn, kon anderzijds, door de mogelijk negatieve weerslag daarvan in de publieke opinievorming en de internationale arena, het effect op lange termijn ongunstig zijn. Theorieën over het al dan niet gerechtvaardigd gebruik van technisch geweld in conflictsituaties met een hoog risico op burgerslachtoffers worden behandeld om licht te kunnen schijnen op de mate waarin het geweldgebruik van de verschillende partijen al dan niet buitensporig was.

b. Historiografie

De term "technisch geweld" werd door Van Doorn en Hendrix in 1970 gemunt in hun klassieke studie *Ontsporing van geweld* en slaat op geweld dat geproduceerd wordt door "technische wapens". In de historisch-sociologische benadering van Van Doorn en Hendrix gaat het hierbij om wapens die primair een zekere mate van vakkundigheid vereisen en pas secundair een gerichtheid op de vijand. Voor een militair-operationele analyse is dit onderscheid echter minder van belang dan de toepassing, het nut en de uitwerking van een bepaald wapensysteem. In die zin kan ook worden gesproken van "zware wapens", "grof geschut" of "moderne wapensystemen". Een andere variant (zie het werk van Oostindie) is "mechanisch geweld", wat zowel refereert aan technisch geweld als aan "gemechaniseerde oorlogvoering". Petra Groen spreekt voorts, wat artillerie- en luchtbeschietingen betreft, over "non-discriminerend vuur".²⁵ Voor het overzicht wordt in deze onderzoeksopzet de term "technisch geweld" gehanteerd. Gedurende het onderzoek zullen nadere keuzes worden gemaakt aangaande de terminologie.

Een ander aspect dat karakteristiek is voor technisch geweld is dat het doel waarop vuur wordt uitgebracht vaak onzichtbaar is, of dit nu militaire stellingen, tegenstanders of burgers betreft. Dit heeft als gevolg dat de effecten van technisch geweld grotendeels (letterlijk) buiten beeld blijven.²⁶ De Excessennota bevat niet één geval van technisch geweld, zo constateert ook Limpach, die daarbij vermeldt dat er ook nauwelijks ambtelijke bronnen over deze vorm van

²⁵ P.M.H. Groen, *Marsroutes en dwaalsporen: het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag, 1991), 212.

²⁶ Van Doorn en Hendrix, *Het Nederlands-Indonesisch conflict* (vierde herziene druk, Zutphen, 2012), 207; Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam, 2015), 187.

geweld bewaard zijn gebleven. Evenwel concludeert hij dat zware wapens ‘waarschijnlijk meer doden en gewonden’ eisten dan infanteriegeweld.²⁷

Dit is overigens niet uniek voor de Nederlandse casus in Indonesië. Joanna Bourke wijst in haar bekende werk over de tegenovergestelde vorm van geweld (*face-to-face killing*, of “contactgeweld”), op de ‘statistical insignificance’ daarvan en stelt dat in WO I en II twee derde van het aantal doden door vliegtuigbommen, artillerie en mortieren werd veroorzaakt.²⁸ Hoewel dat conventionele oorlogen betreft, was ook tijdens de Vietnamoorlog “contactgeweld” hoogstwaarschijnlijk slechts verantwoordelijk voor een fractie van de enorme aantallen (burger)doden in Zuid-Vietnam.²⁹ Hoe het gebruik van technisch geweld in relatie tot burgerslachtoffers tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië zich verhoudt tot vergelijkbare conflicten in Maleisië en Indochina, zal nader moeten worden onderzocht. Ook de rol van de Britten in de Indonesische archipel in 1945-1946, die zich veelvuldig van dergelijk geweld bedienden, is daarbij vergelijkenderwijs interessant.

Hoewel er enkele deelstudies bestaan over de geschiedenis van specifieke krijgsmachtdelen of wapensystemen die tijdens de dekolonisatieoorlog technisch geweld produceerden, ligt de focus in die studies niet op het geweldgebruik of wordt dat geweldgebruik niet of nauwelijks geproblematiseerd.³⁰ Kort gezegd vertoont, deels door de aard ervan, het onderzoek naar technisch geweld tijdens de dekolonisatieoorlog grote lacunes.³¹ Hoewel recent enkele aanzetten zijn gedaan³², ontbreekt tot op heden een integrale studie naar de rol van dit type geweldgebruik. Dat is dan ook het vertrekpunt voor een deelonderzoek op dit thema. Gezien de gesignaleerde gebrekkige archiefvorming zullen nieuwe typen bronnen moeten worden aangeboord om een beeld te kunnen krijgen van de omvang en de effecten van het gebruik van technisch geweld. Dit wordt nader toegelicht bij de paragrafen over methodologie en bronnen.

c. Hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag van dit deelonderzoek kan als volgt worden geformuleerd:

- *Wat was het aandeel van technisch geweld in de geweldstoepassing tijdens de dekolonisatieoorlog en in hoeverre paste de inzet hiervan binnen de toenmalige politieke en militaire doelstellingen enerzijds en de juridische en ethische kaders anderzijds?*

²⁷ Rémy Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016), 30, 389.

²⁸ Joanna Bourke, *An intimate history of killing: Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare* (New York 1999), 4-6.

²⁹ Turse, *Kill anything that moves. The real American War in Vietnam* (New York, 2013), 22.

³⁰ Zie bijvoorbeeld voor het luchtwapen O.G. Ward, *De militaire luchtvaart van het KNIL in de na-oorlogse jaren 1945-1950* (Houten, 1988); voor de artillerie J.Hoffenaar, J.P.C.M. van Hoof, J.A. de Moor en C.P.M. Klep, *Vuur in beweging: 325 jaar veldartillerie, 1677-2002* (Amsterdam, 2002); voor de cavalerie C.A. Heshusius, *KNIL cavalerie 1814-1950: geschiedenis van de cavalerie en pantsertroepen van het Koninklijk Nederlands-Indische leger* (Den Haag, 1978) en voor de marine R.E. van Holst Pellekaan en I.C. de Regt, *Operaties in de Oost: de Koninklijke Marine in de Indische archipel (1945-1951)* (Amsterdam, 2003). Daarnaast bestaan er talrijke gedenkboeken en korpsgeschiedenissen van specifieke eenheden.

³¹ O.a. Limpach, *brandende kampongs*, 389, 780.

³² Limpach, *brandende kampongs*; Judith Lizé, *De lucht boven de sawa's* (MA thesis Universiteit Utrecht, 2015); Oostindie, *Soldaat in Indonesië*.

Om die vraag te kunnen beantwoorden komen in ieder geval de volgende deelvragen aan bod:

1. Wat moet onder technisch geweld worden verstaan? Wat is de toepassing van verschillende wapensystemen? Wat zijn de technische mogelijkheden en beperkingen (precisie)? Welke rol wordt door counterinsurgency-theoretici en historici toebedacht aan technisch geweld binnen een irregulier conflict?
2. Tactische analyse: waarom werd in bepaalde situaties wel of niet tot technisch geweld overgegaan? Wie gaven opdracht daartoe en wie waren daartoe bevoegd? Is er een patroon te ontdekken in specifieke omstandigheden waaronder tot gebruik ervan werd besloten? Wat was de frequentie en locatie van de inzet van dit type van geweld? Welke rol speelde eigenmachtig optreden door commandanten te velde?
3. Strategische analyse: hoe paste het gebruik van technisch geweld binnen de Nederlandse politieke en militaire hoofddoelen, zoals gebiedsverovering en -beheersing? Was het militair doelmatig en effectief? Wat waren de gevolgen op langere termijn (afkeer bevolking, Republikeinse propaganda e.a.)?
4. Militaire cultuur: In welke mate beïnvloedden KNIL- en Britse 'tradities' en doctrines en de Indonesische manier van oorlogvoering de besluitvorming tot en praktijk van de inzet van technisch geweld door de Nederlandse strijdkrachten? Bestonden er verschillen tussen verschillende legeronderdelen? Hoe waren de betrokken militairen opgeleid? Welke invloed hadden aspecten als discipline en leiderschap?
5. Juridische kaders: Wat waren de juridische kaders voor het gebruik van zware wapens en hoe werden deze in de praktijk geïnterpreteerd en gerespecteerd door betrokkenen destijds? Hoe beoordelen we dit gebruik met een hedendaagse blik? Waarom had de militaire justitie een 'blinde vlek' voor technisch geweld?
6. Hoe werd technisch geweld ingezet door de Indonesische strijdkrachten en –groepen? Welke middelen stonden de Republiek ter beschikking? Hoe werd aan Indonesische zijde gedacht over de rol van technisch geweld in het conflict? Welke gevolgen had de Nederlandse inzet van technisch geweld op de Indonesische gevechtstactiek (en omgekeerd)?
7. Effecten: Wat waren de resultaten van de inzet van technisch geweld? Hoe groot waren, voor zover te achterhalen, de aantallen burgerslachtoffers? Hoe verhield zich dat tot andere vormen van geweld? Wat waren de gevolgen voor de burgerbevolking?
8. Proportionaliteit: In hoeverre was er bij de inzet van technisch geweld sprake van disproportioneel geweld? Wat is de plaats van technisch geweld binnen het debat over structureel extreem geweldgebruik door de Nederlandse en Indonesische strijdkrachten? Welke verklaringen zijn er te geven voor situaties van disproportioneel gebruik van technisch geweld?
9. Evaluatie van de inzet van technisch geweld: Leerden militaire leiding en commandanten ter plaatse van eerdere inzet? Hoe werd de inzet door de toenmalige actoren beoordeeld? Hoe werd over de ethische kant van het risico op burgerslachtoffers gesproken?

10. Wat was de weerslag van het gebruik van technisch geweld in de (inter)nationale politieke arena? Wat werd er in Nederlandse, Indonesische en andere buitenlandse media over gezegd en geschreven? Welke invloed had dat op het strategisch beleid en het tactisch handelen van de troepen?
11. Waar moet de inzet van technisch geweld tijdens dekolonisatieoorlog in Indonesië worden geplaatst in verhouding tot vergelijkbare conflicten uit dezelfde periode?

N.B. Bij enkele deelvragen is sprake van overlap of raakvlakken met synchroon lopend onderzoek, zoals het promotieonderzoek van Christiaan Harinck (4,9) en het deelonderzoek van Esther Zwinkels (5,8). Hier zal onderlinge afbakening en uitwisseling moeten plaatsvinden.

d. *Theoretische benadering*

Allereerst wordt bij dit onderzoek gekeken naar de plaats die technisch geweld in de literatuur wordt toebedacht in irreguliere oorlogen en counterinsurgency-situaties.

Een bekend probleem van westerse gemechaniseerde legers die in een irregulier conflict optreden, is dat het voordeel van superieure technologische mogelijkheden ten opzichte van de vaak onzichtbare en ongrijpbare tegenstander grotendeels wegvalt. Toch zien we dat veel westerse krijgsmachten veelvuldig gebruik blijven maken van inzetmiddelen als artillerie en het luchtwapen, ondanks erkende negatieve effecten zoals grote aantallen burgerslachtoffers en als gevolg daarvan een vervreemding van de burgerbevolking en negatieve internationale beeldvorming.³³ De redenen hiervoor zijn divers. Enerzijds speelt de onwil of het onvermogen van conventionele legers om zich aan te passen een rol (waarbij “technisch geweld” vaak als *last resort* wordt ingezet tegen een ongrijpbare tegenstander). Anderzijds trachten conventionele legers het eigen risico te minimaliseren en dit door middel van technisch geweld te verleggen naar de tegenstander en de burgerbevolking waartussen die zich begeeft. Dit patroon, dat zich in de loop van de twintigste eeuw steeds duidelijker begon af te tekenen onder invloed van technologische vooruitgang, wordt door militair-socioloog Martin Shaw ook wel *risk-transfer war* genoemd. De groeiende populariteit van deze manier van oorlogvoering bij westerse legers is volgens Shaw te verklaren doordat democratische samenlevingen eerder geneigd zijn geweld te accepteren wanneer het indirect, onzichtbaar en moeilijk kwantificeerbaar is, en wanneer de eigen verliezen relatief beperkt blijven.³⁴

Hoewel de analyse van Shaw betrekking heeft op de wijze van oorlogvoering na de val van de Muur, is het principe ook toepasbaar op eerdere conflicten, zoals de dekolonisatieoorlog in Indonesië. Al eerder werd gewezen op de blinde vlek die de militaire justitie in Indië had voor technisch geweld. Maar ook iemand als kapitein Westerling, die zich voornamelijk van de door hem genoemde “directe methodes” bediende (recht op het doel af en het gevecht aangaan,

³³ Zie bijvoorbeeld James S. Corum en Wray R. Johnson, *Airpower in small wars: fighting insurgents and terrorists* (Lawrence, Kansas, 2003); Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 211-212;

³⁴ Martin Shaw, *The new Western way of war: risk-transfer war and its crisis in Iraq* (Cambridge, 2005), 88.

maar ook executies), beklagde zich over de discrepantie in de mate van acceptatie van executies enerzijds en het bombarderen of platbranden van een dorp anderzijds (“indirecte methodes”). Laatstgenoemde wijze van ageren werden volgens Westerling ‘als normaal beschouwd’, terwijl het aantal onschuldige slachtoffers daarbij doorgaans vele malen hoger zou zijn dan bij de directe methodes.³⁵ In hoeverre dit spanningsveld (tussen de relatief grote mate van acceptatie van technisch geweld en de vaak hoge aantallen burgerslachtoffers) te velde en door de legerleiding werd onderkend en overwogen, vormt een van de rode lijnen door dit onderzoek, tezamen met de daarmee samenhangende vraag naar hoe de strijdende partijen dachten over de aard van het conflict en de toepassing en het tactisch nut van gewelddmiddelen als het luchtwapen en artillerie daarin, ook met het oog op het eigen risico en dat van de tegenstander en de burgerbevolking.

Ten grondslag aan de vraag naar de mate van acceptatie van het gebruik van technisch geweld, ligt de vraag naar de legitimiteit daarvan. De theoretische benadering daarvan geschiedt aan de hand van de principes van militaire noodzakelijkheid en het daaruit voortvloeiende principe van proportionaliteit of evenredigheid. Deze begrippen zijn in het humanitair oorlogsrecht na de Tweede Wereldoorlog een centrale rol gaan vervullen. Proportionaliteit is, anders dan weleens wordt voorgesteld, geen determinant van situaties waarin staten gerechtvaardigd geweld mogen gebruiken (*ius ad bellum*), maar is juist bedoeld om het gebruik van geweld zelf te monitoren, ongeacht de legitimiteit daarvan (*ius in bello*).³⁶ Zodoende kan proportionaliteit een meetinstrument zijn bij de analyse van het legitieme gebruik van technisch geweld op tactisch niveau. Hoewel het de vraag is in hoeverre Nederlandse militairen de daadwerkelijke inzet toetsten aan de hand van dergelijke concepten, moest te velde wel degelijk bij elke actie een afweging gemaakt worden over de keuze van de inzetmiddelen en de doelen waartegen die werden aangewend. Daarbij speelden ook andere argumenten dan veronderstelde doelmatigheid een rol. Zoals Limpach laat zien, konden ook motieven als wraak of eigenrichting een bepalende factor zijn. Ook hingen dergelijke beslissingen in sterke mate samen met beschikbare inlichtingen. Dit onderzoek wil de afweging van de inzet van technisch geweld problematiseren door in kaart te brengen op basis van welke argumenten beslissingen werden genomen. Ook de toenmalige opvattingen over militaire ethiek worden daarbij betrokken.

Hoewel de focus in dit onderzoek met name ligt op de vraag hoe de Nederlandse krijgsmacht technisch geweld inzette, zal ook worden gekeken naar de mate waarin de Indonesische strijdkrachten over deze middelen beschikten en op welke manieren zij daarvan gebruik maakten. Ook Indonesische theorieën over de aard van de strijd en hoe die het best kon worden gevoerd worden daarbij betrokken, vooral waar deze gericht zijn op de rol die technisch geweld daarin werd toebedacht en vervulde (en wat de Nederlanders daarvan wisten).

---

³⁵ Raymond Westerling, *Mijn mémoires* (Antwerpen, 1952), 89, aangehaald in Oostindie, *Soldaat in Indonesië*, 147, zie ook brief Westerling aan Buurman van Vreeden, dd. 19 juni 1948, geciteerd in *Excessennota*, 29, aangehaald door Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002), 56 en Limpach, *Brandende kampongs*, 390-391, die Westerling niet ongelijk geven.

³⁶ Judith Gardam, *Necessity, proportionality and the use of force by states* (Cambridge, 2004), 20.

e. Methode van onderzoek

Om op de geformuleerde deelvragen (en daarmee op de hoofdvraag) een antwoord te kunnen formuleren, richt dit onderzoek zich in eerste instantie op de verschillende soorten militaire eenheden die met technisch geweld te maken hadden. Deze eenheden worden gedurende hun aanwezigheid in Indonesië gevolgd en geanalyseerd op de genoemde subthema's toepassing, omvang, uitwerking en beoordeling van dat geweld. In de selectie van de eenheden wordt gestreefd naar representativiteit op meerdere vlakken: ten eerste komen alle onderdelen die een centrale rol spelen bij technisch geweld aan bod, te weten artillerie, cavalerie (tanks, pantserwagens), het luchtwapen (bommenwerpers, jachtvliegtuigen, artillerieverkenningsvliegtuigen), infanterie-eenheden die zich van zware wapens bedienen (ondersteunings- en mitrailleurcompagnieën, mortierpelotons) en scheepsgeschut (artillerieschepen, patrouillevaartuigen); ten tweede dienen alle ingezette krijgsmachtonderdelen (KL, KNIL, KM, Mariniersbrigade, Gouvernementsmarine, militaire luchtvaartonderdelen) deel uit te maken van de analyse; ten derde wordt gestreefd naar geografische dekking van de belangrijkste strijdtonelen (te denken valt aan West-Java, Midden-Java, Oost-Java, West-Sumatra, Noord-Sumatra en een of meer buitengebieden zoals Celebes, Bali en Borneo); tot slot is ook een spreiding in tijd van belang: de twee "Politionele acties" liggen voor de hand vanwege de prominente plaats die technisch geweld daarin had, maar ook tijdens de hevige guerrilla die in de maanden daarna oplaaide werd veelvuldig een beroep gedaan op technische inzetmiddelen, alsmede tijdens de opbouwfase in 1946.³⁷ Los van deze min of meer afgebakende periodes zullen onvermijdelijk ook enkele meer losstaande gevallen van technisch geweld tegen het licht worden gehouden, naast enkele grotere militaire operaties die buiten het bestek van de twee "Politionele acties" vielen.

Voor de analyse van de Indonesische inzet van technisch geweld is een dergelijk brede opzet minder op zijn plaats, gezien de verhoudingsgewijs geringere (maar zeker niet te verwaarlozen) omvang van dit type geweld en de (vermoedelijk) beperktere beschikbaarheid van bronnen. Voor de Indonesische strijdkrachten geldt dan ook dat het onderzoek naar technisch geweld daarvan zich enigszins zal moeten laten leiden door de beschikbaarheid van het bronnenmateriaal.

f. Bronnen en literatuur

Aangezien gevallen van technisch geweld volgens diverse auteurs weinig sporen in de militair-justitiële archieven hebben achtergelaten, is een voor de hand liggend startpunt voor het onderzoek de korpsgeschiedenissen van de eenheden die in Indië hebben gediend (zowel de gepubliceerde als die in de archieven van het NIMH en de Strijdkrachten in Nederlands-Indië in het NA). Deze zijn vooral nuttig in het bieden van overzicht van inzet in de breedte, het in kaart

---

³⁷ Hoffenaar e.a., *Vuur in beweging*, 120.

brengen van omvangrijke acties waarbij technisch geweld een grote rol speelde en het kwantificeren van gegevens zoals verschoten munitie (artillerie, mortieren, bommen, etc.), *sorties* (voor wat betreft het luchtwapen) en verliezen – voor zover mogelijk en voor zover binnen het bereik van dit onderzoek past (zie ook afbakening). Ook de militaire rapportages (situatierapporten, periodieke overzichten, rapporten van de Generale Staf, politieke verslagen e.d.) zullen hierbij behulpzaam zijn. Maar ook andere ambtelijke bronnen, zoals Tweede Kamerstukken, notulen van de ministerraad en bronnenpublicaties zoals de *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen* worden bij het onderzoek betrokken.

Om het beeld van het optreden te completeren dienen echter diverse andere niet-ambtelijke bronnen te worden aangesproken, zoals soldatenbrieven, correspondentie, (on)gepubliceerde dagboeken, bestaande *oral history* projecten, eigen interviews met betrokkenen, krantenartikelen, foto's, films en documentaires. Hoewel van dergelijke bronnen de betrouwbaarheid niet altijd eenvoudig is vast te stellen, vormen zij een waardevolle aanvulling op de officiële rapportage, die immers grote lacunes vertoont. Zoals uit het werk van Limpach blijkt zijn getuigenissen van een veteraan soms het enige spoor dat naar een specifiek geval van technisch geweld leidt, zoals in het geval van de beschieting van de markt van Bandar Buat in januari 1947.³⁸

Als derde poot van het bronnenmateriaal wordt bij dit onderzoek ook (zoveel mogelijk) Indonesisch bronnenmateriaal betrokken. Niet alleen hebben Indonesische bronnen tot nu toe onvoldoende een plaats gekregen in de Nederlandse geschiedschrijving, zij bieden ook de mogelijkheid om licht te schijnen op gebeurtenissen die in de Nederlandse bronnen buiten beeld blijven. Te denken valt aan Indonesische literatuur en egodocumenten (voor een groot deel beschikbaar in de collectie van het KITLV in de Universiteitsbibliotheek Leiden, voor een ander deel in Indonesische bibliotheken en instellingen), maar ook bronnen in Indonesische archiefinstellingen zoals het Arsip Nasional in Jakarta, en wellicht ook het archief van de TNI in Bandung. Te denken valt daarbij ook aan Indonesische krantenartikelen. Daarnaast zal contact worden gezocht met Indonesische onderzoekers en veteranenorganisaties om aanvullende informatie te verkrijgen, alsmede interviews worden gehouden met betrokkenen waar mogelijk en relevant. Om dit gedeelte van het bronnenonderzoek mogelijk te kunnen maken is kennis van de Indonesische taal onontbeerlijk. Om die reden is in het tijdspad (punt 6) een intensieve taal cursus in Indonesië opgenomen (ter aanvulling op eerdere scholing), die tevens wordt gebruikt om de mogelijkheden en de haalbaarheid van bronnenonderzoek ter plaatse te verkennen.

Voorts zal, indien van meerwaarde, ook onderzoek in andere buitenlandse instellingen plaatsvinden. Tot slot geldt dat voor de beantwoording van een aantal van de deelvragen (o.a. 4 en 11) kan worden voortgebouwd op wat uit bestaande literatuur en synchroon lopend onderzoek naar voren komt.

---

³⁸ Limpach, *brandende kampongs*, 401 e.v.

g. Afbakening en beperkingen

Het onderzoek is op twee manieren afgebakend. Ten eerste is door de keuze van de analyse van eenheden bewust niet gekozen voor een integrale geografische benadering of een chronologische benadering. Beide alternatieven zouden namelijk de bandbreedte van het onderzoeksveld aanzienlijk vergroten doordat daar ook bijvoorbeeld lokale bestuursverhoudingen (bij een geografische benadering) of minder relevante periodes (bij een chronologische benadering) bij betrokken zouden moeten worden. Ten tweede is, om dezelfde redenen, voor een *selectie* van eenheden in tijd, plaats en aard en onderdeel gekozen. Dat betekent *in concreto* dat noch de hele archipel, noch alle inzet of de effecten daarvan onderzocht worden. Door een beredeneerde selectie van eenheden zal evenwel gestreefd worden naar een representatieve weergave van het gebruik van technisch geweld in de dekolonisatieoorlog.

Wellicht ten overvloede zij benadrukt dat, los van de beperking door omvang van het bronnenmateriaal, er juist ook beperkingen door *gebrek* aan materiaal zijn. Een groot deel van de inzet van technisch geweld, maar vooral van de effecten daarvan, zoals mogelijke burgerslachtoffers, zullen immers onzichtbaar blijven doordat er simpelweg niets meer van terug te vinden is in de beschikbare bronnen.

4. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

Een onderzoek naar de toepassing van technisch geweld draagt als zodanig bij aan de beantwoording van een van de centrale vragen van het onderzoeksproject als geheel, namelijk de vraag naar de Nederlandse en Indonesische geweldstoepassing tijdens de dekolonisatieoorlog, ingebed in de relevante sociale context (burgerbevolking) en de militaire situatie (aard van het conflict), alsmede de vraag in welke mate deze geweldtoepassing disproportioneel of extreem genoemd moet worden. Daarnaast komt het onderzoek naar de slachtoffers van technisch geweld, alsmede het onderzoek in Indonesische bronnen tegemoet aan de wens binnen het onderzoek om het conflict van verschillende kanten te benaderen.

Deze deelstudie vertoont, naast de reeds genoemde studies over militaire justitie en militaire cultuur (studie Harinck), deels overlap met de regionaal georiënteerde dieptestudies. Een vorm van overleg die leidt tot wederzijdse bevruchting van het onderzoek is daarom gewenst.

5. Producten (deliverables)

Dissertatie van max. 300 pagina's en eventueel één of meerdere (Engelstalige) artikelen.

6. Tijdpad (milestones)

Maart-juli 2017	Verkennd (literatuur)onderzoek
Juli-augustus 2017	Intensieve taalcursus en verkennd onderzoek Indonesië
September 2017-september 2018	Archiefonderzoek Nederland / schrijven eerste hoofdstukken
September-december 2018	Eventueel aanvullend onderzoek Indonesië
2019-2020	Schrijffase
Maart 2021	Afronding dissertatie
September 2021	Publicatie deelstudie

7. Onderzoekers

Dit deelonderzoek wordt uitgevoerd door Azarja Harmanny MA, die sinds 2012 als onderzoeker is verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Hij publiceerde onder meer over de Atjeh-oorlog (1873-ca.1913) en deed de afgelopen jaren onderzoek naar extreem geweld tijdens de dekolonisatieoorlog, met name tijdens de zogeheten “Zuid-Celebesaffaire” (december 1946- februari 1947).

Voor dit deelonderzoek zal Florine van Berne fungeren als onderzoeksassistent. Medio juli zal Florine haar mastertitel behalen aan de Universiteit Leiden. Tijdens haar studie heeft Florine zich gespecialiseerd in koloniale geschiedenis en liep zij stage bij het KITLV en het NIMH. Zij schreef haar bachelor- en masterscriptie over de civiele en militaire aspecten van het dekolonisatieconflict en heeft in 2016 en 2017 als onderzoeksassistent gewerkt bij het NIMH.

6. Asymmetrische oorlogvoering

Deelstudie

6.3 Militaire justitie

Esther Zwinkels

17 juli 2017

1. Titel

III. Het militair-justitiële apparaat tijdens de dekolonisatieoorlog

2. Introductie

Deze deelstudie naar het militair-justitiële apparaat is onderdeel van het deelprogramma over asymmetrische oorlogvoering. De deelonderzoeken binnen dit programma behandelen elk een specifiek aspect van het Nederlandse militaire optreden, met bijzondere aandacht voor grensoverschrijdend geweld, te weten (1) het functioneren van de het inlichtingenapparaat, (2) de toepassing van “technisch geweld” en (3) het functioneren van het militair-justitiële apparaat.

Het staat niet ter discussie dat tijdens de dekolonisatieoorlog aan beide zijden extreem geweld is toegepast. Verklaringen voor het ontstaan en escaleren van het geweld zijn echter minder eenduidig. De rol van de rechtspraak in de ontwikkeling van het geweld staat centraal in deze deelstudie.

In de woelige periode na de Japanse capitulatie en het uitroepen van de Republiek Indonesia wilde Nederland de koloniale orde en zijn prestige in de archipel met verschillende middelen herstellen. De autoriteiten trachtten middels de rechtspraak enerzijds de samenleving te ‘zuiveren’ van gewelddadige en ‘anti-Nederlandse elementen’. Anderzijds trachtten zij Indonesiërs zo min mogelijk van zich te vervreemden door geen gehoor te geven aan de roep om vergelding voor gepleegde misdaden tijdens de Japanse bezetting, en bijvoorbeeld af te zien van vervolging wegens politieke overtuiging.

Het toenemende geweld in de onafhankelijkheidsstrijd stelde het koloniale bestuur voor nieuwe uitdagingen. Het bestuur gebruikte geweld om zijn macht te herstellen, maar tegelijkertijd diende het de escalatie van het geweld tegen te gaan, of in ieder geval zodanig onder controle te krijgen dat de militaire, politieke en economische belangen niet werden geschaad en de internationale gemeenschap zich niet tegen Nederland zou keren. Een belangrijk instrument om dit doel te bereiken was wederom de militaire justitie. De staat van oorlog en de staat van beleg was gedurende de periode tot de soevereiniteitsoverdracht in verschillende gebieden van kracht, wat ook gevolgen had voor de wijze waarop recht werd gesproken. Daarnaast verlangden de nieuwe omstandigheden aanpassingen van de organisatie van en de voorschriften ten aanzien van de militaire rechtspraak.

Het belang van de rechtspraak kan dan ook nauwelijks worden overschat. Bestrafing van misdrijven kan genoegdoening geven, het zuiverend vermogen en discipline van de betrokken partijen stimuleren en een afschrikwekkende werking hebben. Omgekeerd kan het nalaten ervan eigenrichting in de hand werken en bepaalde remmingen wegnemen. Dit gold voor zowel voor de 'eigen' militairen, als voor de tegenstander. De militair-rechtelijke organisatie kampte echter met tenminste twee ingebakken problemen. Allereerst is de krijgsmacht sterk afhankelijk van militaire rechtspraak voor het handhaven van discipline, maar tegelijkertijd wilde zij geen mensen missen door veroordelingen. Ten tweede maakten leden van het militair-justitiële apparaat tevens deel uit van hetzelfde militaire apparaat en werd van hen dus het keuren van eigen vlees verlangd wat de onafhankelijkheid van de militaire justitie ter discussie stelde.

In deze studie wordt gekeken hoe het Nederlandse, en waar mogelijk Indonesische, militair-justitiële apparaat is omgegaan met ernstige misdaden begaan aan zowel Nederlandse als Indonesische zijde. De focus zal hierbij liggen op 'grensoverschrijdend geweld' of 'extreem geweld' en andere overtredingen van het oorlogsrecht, zoals brandstichting, verkrachting, plundering, maar ook andere misdrijven en overtredingen, zoals desertie en bevelsweigering, zullen in ogenschouw worden genomen. De bestudering van Nederlandse zijde zal primair gericht zijn op personeel van de krijgsmacht en andere ordehandhavers zoals de politie, omdat zij van staatswege opereerden en vrijwel het monopolie op het Nederlandse geweld hadden. Voor de Indonesische zijde zal een ruimer begrip gehanteerd worden omdat niet alle strijdgroepen officieel onderdeel uitmaakten van het Republikeinse leger.

Om te bepalen welke factoren van invloed zijn geweest op het handelen van het militair-justitiële apparaat wordt onderzocht hoe het was georganiseerd en bemenst, wat de heersende normen en opvattingen waren over grensoverschrijdend geweld aan Nederlandse en Indonesische zijde en in hoeverre die normen en opvattingen werden gehanteerd in de praktijk. Vervolgens wordt bezien welke uitwerking het handelen van het apparaat heeft gehad op de toepassing en mogelijke toename van (extreem) geweld in de dekolonisatieoorlog.

3. Beschrijving opzet van de deelstudie:

a. Beschrijving thema en eventuele subthema's

Voor een begrip van de werking van het militair-justitiële apparaat wordt allereerst gekeken naar de organisatie. Hiervoor zullen de organisatiestructuur, de personele opbouw en de verhoudingen tussen militaire, (civiele) juridische en bestuurlijke autoriteiten uiteen worden gezet. Bepalend voor de toepassing van het recht zijn de kennis en opvattingen van het (oorlogs)recht en (oorlogs)misdaden. De achtergrond, opleiding, vorming en ervaring van de betrokkenen binnen de militaire justitie zullen dan ook tegen het licht worden gehouden.

Het juridisch kader waarbinnen het militair-justitiële apparaat moest opereren was een lappendeken van oude en nieuwe bepalingen. Hoewel dit onderzoek primair een verdiepende studie van het Nederlandse militair-juridische apparaat is, zal dan ook naar de rechtspraak in Indonesië in brede zin gekeken worden. Het geldende koloniale recht had niet alleen ingrijpende aanpassingen ondergaan na afloop van de Tweede Wereldoorlog, ook veranderde onder invloed

van de staat van oorlog en de staat van beleg in delen van de archipel de verhoudingen tussen militair en civiel gezag, en daarmee ook de rechtspraak. Ook werden in de loop der tijd juridische taken en bevoegdheden overgedragen aan de destijds gevormde deelstaten. Naast deze nationale en lokale wetten en regels diende de regering ook rekening te houden met de destijds geldende bepalingen en opvattingen ten aanzien van het internationale recht en het humanitair oorlogsrecht. Er zal dan ook aandacht worden besteed aan de vraag welke wetten en bepalingen van toepassing waren en aan de verhoudingen tussen de verschillende vormen van rechtspraak.

De werking van het Nederlandse militair-justitiële apparaat zal apart worden geanalyseerd ten aanzien van misdaden gepleegd aan zowel Nederlandse als Indonesische zijde. Hierbij zal de nodige aandacht worden besteed aan de praktijk van arrestatie, (voor)onderzoek, vervolging en bestraffing (of het ontbreken daarvan). Er wordt gekeken wat voor misdrijven er wel of niet vervolgd werden, op basis waarvan de betrokkenen tot een oordeel kwamen, in hoeverre dat in overeenstemming was met de voorgeschreven normen en wetten en hoe deze besluiten werden gerechtvaardigd. Tevens zal de vraag opgeworpen worden hoe deze besluiten zich verhielden tot de (gelijktijdige) berechting van (oorlogs)misdrijven die waren gepleegd tijdens de Japanse bezetting.

Het berechten van verdachten voor misdrijven was echter niet de enige maatregel die genomen werd om grip te krijgen op buitensporig geweld. Bij de Nederlandse strijdkrachten behoorden ook disciplinaire en tuchtmaatregelen tot de mogelijkheden. Om Indonesische strijdgroepen te beteugelen werden verdachten (criminelen, politieke gevangenen, 'de facto' krijgsgevangenen) ook (preventief) gevangen genomen, geïnterneerd of zelfs ingelijfd bij hulptroepen onder Nederlandse vlag.³⁹ Daarnaast werd het toepassen van het 'stand-' of 'noodrecht' gesanctioneerd. In hoeverre hebben deze maatregelen gestalte gekregen en is dit van invloed geweest op de beheersing of escalatie van het geweld?

Om vast te kunnen stellen in hoeverre het handelen van het militair-justitiële apparaat van invloed was op het geweld tijdens de dekolonisatieoorlog is het van belang de wisselwerking tussen de strijdende partijen en de context van een guerrillaoorlog in het oog te houden. Daarom zal er gekeken worden hoe aan Indonesische zijde werd gereageerd op het al of niet overgaan tot vervolging, gratieverlening of andere maatregelen door de Nederlandse militaire justitie. Daarnaast zal ook getracht worden meer te weten te komen over de werking van de rechtspraak in Republikeinse gebieden en eventuele repercussies naar aanleiding van Nederlands en geweld. Mede op basis van die reacties zal worden geanalyseerd of een verband is tussen het nemen van maatregelen als vervolging en internering en een gerapporteerde af- of toename van het geweld in bepaalde regio's.

Daarnaast spreekt de wisselwerking tussen Nederland en de Republiek uit de pogingen tot afspraken te komen ten aanzien van de behandeling en vervolging van gevangenen aan beide

---

³⁹ Robert Cribb, *Gangsters and Revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991) 143.

zijden. Met name de amnestieregeling en de afspraken voor de uitwisseling van gevangenen in het laatste half jaar voor de soevereiniteitsoverdracht zullen aan de orde komen.⁴⁰

Tot slot is er aandacht voor de evaluatie van het optreden van het militair-justitiële apparaat toentertijd door onder anderen Indische bestuurders, juristen, rechtsgeleerden en in de publieke opinie. Hierbij zal gekeken worden hoe het handelen werd gerechtvaardigd, of, in geval van afkeuring, welke maatregelen er werden genomen om herhaling te voorkomen. Ook wordt aandacht besteed aan de beoordeling van de misdaden volgens de huidige rechtsnormen.

b. Historiografie

Tot het verschijnen van de studie van Rémy Limpach was de Excessennota vrijwel de enige publicatie die (indirect) enig inzicht gaf in de werking van de militaire justitie en de behandeling van geweldsexcessen in Indonesië tijdens de dekolonisatie.⁴¹

De Excessennota bevat overzichten van het aantal vonnissen door de krijgswaarden geweest, maar licht slechts een selectie daarvan toe, waarbij de werking van de verschillende krijgswaarden zeer summier uiteen wordt gezet.⁴² Slechts een globaal overzicht van geanonimiseerde zaken en ontwikkelingen wordt gegeven, waarbij grote stappen in de tijd worden gezet, waardoor er nauwelijks iets te zeggen valt over het beleid of ontwikkelingen in de onderzochte periode.⁴³ De bijlagen 5 en 7 zijn verre van compleet en er is ook geconstateerd dat er slordigheden in zijn geslopen.⁴⁴

Een andere belangrijke bron vormen de militair-juridische tijdschriften.⁴⁵ Diverse artikelen die deels ten tijde van de dekolonisationoorlog verschenen, bevatten reflecties en discussies over voorschriften en voorbeelden uit de praktijk met betrekking tot de militaire rechtspraak. Hoewel deze artikelen veelal zijn geschreven door juristen en militairen met praktijkervaring, geven zij geen alomvattend beeld van de organisatie en de praktijk. Bovendien kunnen zij juist door hun betrokkenheid bij de militaire justitie een gekleurde blik hebben op de werking van het justitiële apparaat.

De brandende kampongs van Generaal Spoor is de eerste studie waarin zowel de werking van het militair-justitiële apparaat als de praktijk van de militaire rechtspraak ten aanzien van de

⁴⁰ *De excessennota: nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*. Ingeleid door Jan Bank (1e druk 1969; herdruk Den Haag 1995), 25-27; Bijlage 9: voorschriften inzake de behandeling en berechting van Indonesische gevangenen, die in de loop van het gewapend conflict tussen het Koninkrijk en de Republiek Indonesië aangehouden werden; Bijlage 10: de amnestie-ordonnantie van de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon d.d. 3 november 1949.

⁴¹ Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016); *De excessennota: nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*. Ingeleid door Jan Bank (1e druk 1969; herdruk Den Haag 1995).

⁴² *Ibid.*, Bijlage 7: Overzicht van vonnissen door militaire rechters in Indonesië in het tijdvak 1946-1949 geweest, betreffende geweldsmisdrijven gepleegd door militairen in Nederlandse krijgswaarden; Bijlage 8: Militaire rechtspraak in Indonesië.

⁴³ Bijlage 5: Overzicht van de in de onderzochte overheidsarchieven aangetroffen gegevens met betrekking tot militaire excessen.

⁴⁴ *Trouw*, 'Fasseur: Onderzoek zaak Rawagede bevat fouten', 4 dec. 2008; *De Groene Amsterdammer*, 'Oorlogsmisdaden in Indonesië: De Excessennota moet opnieuw', 5 dec. 2008.

⁴⁵ Onder andere: *Militair-Rechtelijk Tijdschrift*, *Tijdschrift van het Recht* en *Tijdschrift voor Strafrecht*. Zowel de Excessennota als het werk van Limpach maken ook gebruik van bijdragen uit deze tijdschriften.

Nederlandse militairen uiteen wordt gezet. Op basis van een groot aantal voorbeelden toont Limpach aan dat een cultuur van wetteloosheid bestond onder de troepen en dat door het bestaan van een doofpotcultuur slechts een klein aantal ernstige misdrijven voor de krijgsraad werd gebracht. Deze zaken, veelal tegen militairen met lage rang, eindigden vaak in vrijspraak of lage straffen. Op verschillende niveaus in de justitiële, militaire en politieke organisatie werd bewust informatie achtergehouden, besloten de zaak intern op te lossen ofwel niet tot vervolging over te gaan vanwege veelal pragmatische overwegingen, het rekbare opportunitiebeginsel of omdat het primaat van de oorlog zwaarder woog dan morele en juridische principes. Limpach concludeert dan ook dat de militaire justitie in dit opzicht dus tandeloos was en faalde in de uitvoering van haar taken.

Limpach heeft belangrijk werk verricht met zijn analyse van het militair-justitiële apparaat. Deze deelstudie zal dan ook voortbouwen op zijn bevindingen en zal onvermijdelijk enige overlap vertonen met de onderwerpen die in zijn boek aan de orde komen. Desondanks blijven er meer dan voldoende aspecten die nader onderzoek verdienen. Zoals Limpach ook aangeeft is er meer onderzoek nodig naar de berechting van Indonesiërs voor geweldsdelicten en de behandeling van gevangenen en geïnterneerden.⁴⁶

Een ander aspect dat nader onderzocht zal worden zijn de verschillen tussen de achtergronden en het functioneren van de typen krijgsraden te velde (KL, KM en KNIL) en met name de bijzondere krijgsraden en de temporaire krijgsraden.⁴⁷ Aan laatstgenoemde rechtbanken hebben de Excessennota en Limpach slechts summier aandacht besteed. Bestudering van deze krijgsraden kan echter veel relevante informatie opleveren. Uit een inventarisatie is gebleken dat een substantieel aantal geweldszaken van Indonesiërs door deze krijgsraden is behandeld. In aanvulling op de vonnissen bieden gratieverzoeken van Indonesische veroordeelden deels inzicht in de reacties van Indonesische zijde op de rechtspraak. Daarnaast verlangt het misdrijf van verkrachting extra aandacht.⁴⁸

Wat ook nieuwe inzichten op kan leveren is een nadere studie van de achtergronden van het personeel. In de temporaire krijgsraden waren voornamelijk gemilitariseerde burgerjuristen opgenomen, die veelal opgeleid waren in het Indisch recht of de indologie, en een andere benadering in de rechtspraak hadden dan de officieren zonder juridische scholing die veelal in de krijgsraden te velde zitting hadden.⁴⁹ De leden van de temporaire krijgsraden oordeelden niet alleen over zwaardere misdrijven door Indonesiërs gepleegd, maar ook over dergelijke misdrijven gepleegd door Japanse oorlogsmisdadigers en collaborateurs van alle landaarden.

Een aantal van deze burgerjuristen die benoemd waren in de temporaire krijgsraad was echter tevens aangesteld bij de krijgsraden te velde en de bijzondere krijgsraden waarbij zij de

⁴⁶ Zie ook Remco Raben, 'Zonder vorm van proces', *Historisch Nieuwsblad* nr. 10 (2014) 33-39.

⁴⁷ L.A.E.Suermondt, 'Vergeeten rechtspleging. De bijzondere krijgsgerechten in het voormalige Nederlands Oost-Indië 1948-1949', *Militair-Rechtelijk Tijdschrift* 93 (2000) 115-132; L.F. de Groot, *Berechting Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands Indië 1946-1949: Temporaire Krijgsraad Batavia* (Den Bosch 1990).

⁴⁸ Jonathan Verwey, 'Hoeveel wreekt de bruidegom de bruid'. Seksueel geweld en de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië, 1945-1950., *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129-4 (2016) 569-592.

⁴⁹ C. Fasseur, *De indologen : ambtenaren voor de Oost 1825-1950* (Amsterdam 1993); Upik Djalins, Re-examining Subject Making in the Netherlands East Indies Legal Education: Pedagogy, Curriculum, and Colonial State Formation, *Itinerario* 37-2 (2013) 121-146.

bestrafning van soortgelijke misdrijven moesten behandelen, maar dan gepleegd door Nederlandse militairen.⁵⁰ Deze burgerjuristen spelen een sleutelrol in het begrijpen hoe er in civiele en militaire kringen over oorlogsmisdaden werd gedacht, hoe daarnaar werd gehandeld en hoe dat handelen werd gerechtvaardigd. Het militaire perspectief zal onderzocht worden aan de hand van bestuurlijke, juridische en militaire correspondentie, proces-verbalen en daarnaast zoveel mogelijk egodocumenten van betrokkenen.⁵¹ Deze combinatie van ambtelijke en niet-ambtelijke bronnen van civiele en militaire kant kan ook inzicht geven in de mogelijke spanningen tussen de verschillende krijgsmachtonderdelen onderling en tussen de krijgsmacht en de civiele autoriteiten.

Over de opzet en werking van het Republikeinse (militair-)justitiële apparaat in deze roerige periode is niet veel gepubliceerd. Afgezien van het overzichtswerk van Dekker en Van Katwijk en een aantal artikelen, beslaan de meeste publicaties over de Indonesische rechtspraak de periode tot 1945 en vanaf 1950.⁵² Het zijn daarom ook vooral studies waarin de interactie met juridische autoriteiten wordt beschreven die waardevolle inzichten opleveren.⁵³

Zoals reeds aangegeven zal ook getracht worden de ontwikkeling van grensoverschrijdend geweld te koppelen aan het optreden van de militaire justitie. Hiervoor zal gekeken worden naar de houding van het militair-justitiële apparaat op verschillende momenten ten aanzien van bepaalde typen misdrijven. Werd er bijvoorbeeld na de Bersiap anders opgetreden tegen moord en brandstichting dan na de “Tweede Politionele Actie”? Mede door de werking van het Nederlandse militair-justitiële apparaat te vergelijken met het optreden van andere koloniale mogendheden in dekolonisatieoorlogen worden mogelijk verklaringen gevonden voor het Nederlandse militaire optreden en de invloed van het militair-justitiële apparaat op de ontwikkeling van het geweld.⁵⁴

c. Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag:

- In welke mate verhinderden, beperkten of bevorderden militair-justitiële autoriteiten het gebruik van grensoverschrijdend geweld tijdens de dekolonisatieoorlog?

⁵⁰ E. Bonn, ‘Het Openbaar Ministerie in Indonesië van 15.8.1945 tot 27.12.1949’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 60 (1951) 111-124.

⁵¹ O.a. op basis van ongepubliceerde memoires en dagboeken in de collectie van het NIMH en het gepubliceerde corpus dat gebruikt is in Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië Soldaat in Indonesië, 1945-1950: getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).

⁵² Albert Dekker en Hanneke van Katwijk, *Recht en rechtspraak in Nederlands-Indië* (Leiden 1993); Daniel S. Lev, ‘Judicial unification in post-colonial Indonesia’, *Indonesia* 16 (1973), 1-37; Bas Pompe, ‘The effects of the Japanese administration on the judiciary in Indonesia’, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 152-4 (Leiden 1996) 573-585; Han Bing Siong, ‘The Japanese Occupation of Indonesia and the Administration of Justice Today’, *Myths and Realities, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 154-3 (1998) 416-456;

⁵³ De werking van de Mahkamah Tentara Agung (Hoog Militair Gerechtshof) van de Republiek komt naar voren in: Harry A. Poeze, *Verguisd en vergeten: Tan Malaka, de linkse beweging en de Indonesische revolutie, 1945-1949*, Dl. 2. (Leiden 2007) 873-944.

⁵⁴ Yves Beigbeder, *Judging War Crimes and Torture French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940-2005)* (Leiden 2006); David M. Anderson, ‘British abuse and torture in Kenya’s counter-insurgency, 1952–1960’, *Small Wars & Insurgencies* 23-4/5 (2012) 700-719.

Deelvragen:

- Hoe was het militair-justitiële apparaat georganiseerd en hoe verhiel de organisatie zich tot de militaire en politieke leiding? Hoe verhiel de militaire rechtspraak zich tot de civiele rechtspraak?
- Hoe zag de personele opbouw eruit en in hoeverre speelden achtergrond, opleiding, vorming, ervaring en krijgsmachtonderdeel een rol in de positie die betrokkenen innamen ten aanzien van gepleegde misdrijven?
- Wat waren de formele juridische kaders o.a. voor de beoordeling van grensoverschrijdend geweld waarbinnen het apparaat opereerde, zowel koloniaal, nationaal, als internationaal?
- Wat waren de historische, culturele en juridische achtergronden van de normen en regels? In hoeverre werden de formele kaders gehanteerd in de praktijk?
- Welke opvattingen over en kennis van het oorlogsrecht en oorlogsmisdrijven bestonden er bij de staf van het militair-justitiële apparaat en de leden van de krijgsmacht en welke factoren hebben dat denken beïnvloed?
- In hoeverre werden de normen en regels gehanteerd in de behandeling van misdaden? Was er sprake van verschuivende grenzen? Zo ja, hoe werd dat gerechtvaardigd?

Bij de bestudering van de praktijk worden de onderstaande vragen gesteld ten aanzien van zowel **1) Nederlands geweld als 2) Indonesisch geweld:**

- Hoe functioneerde de militair-justitiële organisatie in de praktijk m.b.t. opsporing, onderzoek en informatievoorziening?
- Welke typen (ernstige) misdaden kwamen voor? Welke factoren waren van invloed op het besluit tot vervolging, het vonnis of de (straf)maatregelen? In hoeverre verschilde dat per krijgsmachtdeel? Zijn hier ontwikkelingen in te ontdekken?
- Welke alternatieve maatregelen voor vervolging (zoals internering) werden genomen om het geweld in te perken, waarom werd daartoe besloten en door wie, en welke gevolgen had dat voor het functioneren van het militair-justitiële apparaat?
- Valt er een patroon te ontdekken in de mate van geweld onder de strijdgroepen en het leger in relatie tot de uitkomsten van de krijgsraden en de genomen juridische maatregelen?
- Hoe werd het militair-justitiële handelen gerechtvaardigd door de betrokken staf van het militair-justitiële apparaat?
- Hoe werd er aan Republikeinse zijde op het Nederlandse geweld en het handelen van het militair-justitiële apparaat gereageerd? Waren er repercussies? Hoe was het Republikeinse justitiële apparaat georganiseerd? Hoe reageerde het Republikeinse justitiële apparaat op Indonesische misdrijven?
- Hoe verhoudt het Nederlandse militair-justitiële handelen zich ten aanzien van misdaden door Nederlanders gepleegd ten opzichte van soortgelijke misdrijven gepleegd door Duitse of Japanse militairen?

- Hoe werd het handelen van het Nederlandse militair-justitiële apparaat geëvalueerd door de legerleiding, de Indische bestuurders, juristen en rechtsgeleerden en hoe werd erover gedacht in de publieke opinie?
- Hoe verhoudt de werking van het Nederlandse militair-justitiële apparaat zich tot dat van andere koloniale machten in dekolonisatieoorlogen?

d. *Theoretische benadering*

De dekolonisatieoorlog was niet alleen een koloniaal conflict en een revolutie, maar tevens een burgeroorlog. Bovendien bevond Indonesië zich na de Japanse overgave in een transitieperiode waarin niet alleen een machtsvacuüm bestond, maar waarin de koloniale regering met verschillende middelen trachtte het gezag te herstellen. Naast de krijgsmacht vormde ook justitie een wapen in de strijd tegen de Indonesische groeperingen. Theorieën over *transitional justice*, die de verschillende middelen om rechtsherstel ten tijde van gewelddadige regimewisselingen beschrijven, kunnen daarom als handvat dienen om dit proces te verklaren.⁵⁵

Theorieën over het ontstaan, bevorderen en beteugelen van (extreem) geweld zullen ook geraadpleegd worden om mogelijke verbanden tussen de juridische maatregelen en de ontwikkeling van het oorlogsgeweld te verklaren.⁵⁶

Daarnaast zal gebruik worden gemaakt van de theorieën uit de dader- en slachtofferstudies (*perpetrator studies*) om het plegen en rechtvaardigen van grensoverschrijdend geweld op individueel niveau te duiden.⁵⁷

e. *Methode van onderzoek*

Naast het verrichten van literatuuronderzoek en het raadplegen van gepubliceerde bronnen, zal er uitgebreid archiefonderzoek gedaan worden in de collecties van het NA, het NIMH, het NIOD en de Universiteit Leiden. In de collecties van het KITLV (ondergebracht in de UBL), NIMH en NIOD bevinden zich ook honderden gepubliceerde en ongepubliceerde memoires en dagboeken die mogelijk interessant materiaal bevatten over de rechtspraak en werking van het militaire apparaat.

Voor deze deelstudie zal ook onderzoek verricht worden in Indonesië. De collectie van het Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI) in Jakarta en met name het deel van het archief van de Algemene Secretarie dat in Jakarta is achtergebleven bevat veel bruikbaar materiaal, zoals stukken m.b.t. de Temporaire Krijgsraden en de gratieverzoeken. Daarnaast zullen ook diverse collecties van de Republik Indonesia worden nagelopen op relevante stukken. Nadere informatie zal nog worden ingewonnen om te bepalen of er relevant materiaal in Pusjarah TNI te vinden is.

⁵⁵ E.g. Ruti Teitel, *Transitional Justice* (New York 2000).

⁵⁶ Christian Gerlach, *Extremely Violent Societies: Mass Violence in the Twentieth-Century World* (Cambridge 2010); R.P Budding, *Beheersing van geweld; het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996).

⁵⁷ Christopher Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York 1992); Abram de Swaan, *Compartimenten van vernietiging : over genocidale regimes en hun daders* (Amsterdam 2014).

Ter aanvulling op het archiefmateriaal en de literatuur zal ook gebruik worden gemaakt van Nederlands-Indische en Indonesische kranten, die beschikbaar zijn via Delpher, de NIOD-portal voor Indonesische kranten, en raadpleegbaar zijn in de Indonesische nationale bibliotheek (Perpusnas) in Jakarta.

Bestaande interviewcollecties (SMGI, VI, Dans database) en televisie- en radio-uitzendingen zullen worden nagelopen en indien relevant zullen ook interviews worden afgenomen.

De seminars die de projectgroep zal organiseren bieden gelegenheid extra kennis op te doen en uit te wisselen met experts van buiten het project. Tevens zullen deze bijeenkomsten gebruikt worden om de invulling van de deelprojecten die overlappen met deze deelstudie nader af te stemmen.

f. Bronnen en literatuur

Primaire bronnen

NA (o.a. archieven Alg. Secretarie, Procureur-Generaal, NEFIS/CMI, Krijgsraden te velde, Justitie/Excessen, Defensie/wandaden, Strijdkrachten, Commissie gedragingen en onderscheidingen, Marine, Koloniën, BiZa, BuZa, persoonlijke archieven)

NIMH (collectie dekolonisatie, diverse persoonlijke archieven)

NIOD (Indische collectie, correspondentiearchief)

KITLV/UBL (div. persoonlijke archieven)

ANRI (Alg. Secretarie, Kabinet Presiden RIS (Kabinet President RIS), Kejaksaan Agung (kantoor Procureur-Generaal), Mahkamah Agung dan Mahkamah Agung Tentara (1945-1949) (Hooggerechtshof en Hoog Militair Gerechtshof) Kementerian Pertahanan (Ministry of Defense) Kementerian Dalam Negeri (ministerie van Binnenlandse Zaken), Kepolisian Negara RI (Politie) Perpusnas RI (kranten en literatuur)

Pusjarah TNI

Memoires /dagboeken

Kranten via Delpher.nl, collectie UBL

Diverse (militair-) juridische tijdschriften

Oral history/interviews/documentaires

Literatuur

Naast de standaardliteratuur over de dekolonisatie van Indonesië zal literatuur worden geraadpleegd over:

- Dekolonisatie
- Militaire justitie in Nederlands-Indië
- Koloniaal recht
- Militair recht
- International recht
- Humanitair recht
- Gevangenschap en internering

- Koloniale oorlogvoering
- Geweld
- Daderschap

g. Afbakening en beperkingen

Deze deelstudie concentreert zich op de periode 1945 tot 1949. De einddatum valt samen met de soevereiniteitsoverdracht, waarbij in ogenschouw genomen wordt wat er met lopende zaken werd gedaan en welke afspraken er werden gemaakt ten aanzien van gevangenen en geïnterneerden.

In overleg met de deelstudie over de nasleep kan besloten worden of latere oproepen tot en discussies over vervolging van gepleegde misdaden in Indonesië ook in deze deelstudie aan de orde komen. De claims en schikkingen met betrekking tot gepleegde oorlogsmisdaden die na 1950 ingediend of gevoerd werden worden echter niet behandeld. Deze onderwerpen zullen in de deelstudie over de nasleep aan bod moeten komen.

Het archiefonderzoek kan tijdrovend zijn aangezien het archiefmateriaal grotendeels beperkt openbaar is, verspreid ligt over een groot aantal collecties en niet altijd helder of correct is beschreven.

4. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

Deze deelstudie zal inzicht geven in de werking van het militair-justitiële apparaat en de invloed op het toegepaste geweld in de dekolonisatieoorlog. Hierbij zullen zowel de verhoudingen tussen civiele, militaire en politieke autoriteiten en hun verantwoordelijkheden in dit proces als de rol van de betrokkenen in het veld aan bod komen. De studie zal inzicht geven in het denken over de toepassing van geweld en het al dan niet overschrijden van de geldende normen, zowel nationaal als internationaal. Deze analyse zal op dat vlak nauw aansluiten bij de deelstudie naar de politiek-bestuurlijke context. De juridische begrippen en beginselen met betrekking tot de rechtvaardiging van het handelen zullen ook bij de deelstudie over technisch geweld aan de orde komen. Het thema ‘behandeling van gevangenen en geïnterneerden’ zal enige overlap vertonen met de deelstudie over het inlichtingenapparaat. Daarnaast zal de analyse van het denken over en de rechtvaardiging van grensoverschrijdend geweld een aanzet geven voor de nasleepstudie over de omgang met de gewelddadige dekolonisatie.

5. Producten (deliverables)

Monografie (ca 250 pagina's)

6. Tijdpad (milestones)

Juli 2017-juli 2020

juli-dec 2017	Uitwerken en afbakenen onderzoeksplan, inlezen literatuur oriënteren archiefonderzoek
jan 2018-dec 2018	Archiefonderzoek Nederland Verwerken materiaal /schrijven Vorbereiden verblijf Indonesië
jan-maart 2019	Bronnenonderzoek Indonesië
april 2019-feb 2020	Schrijven en evt aanvullend bronnenonderzoek
feb 2020	Conceptversie gereed
juli 2020	Definitieve versie gereed

7. Onderzoekers

Esther Zwinkels MA voltooit momenteel aan Universiteit Leiden haar proefschrift over de berechting door Nederlandse rechtbanken van collaborateurs en Japanse oorlogsmisdadigers voor daden gepleegd tijdens de Japanse bezetting van Indonesië. Zij behaalde (cum laude) haar MA Geschiedenis aan Universiteit Leiden. Haar masterscriptie is bekroond met de Fruinprijs 2009 en de Erik Hazelhoff Aanmoedigingsprijs 2010. Tussen 2014 en 2016 werkte zij als docent en coördinator van het Cosmopolis-programma van Colonial & Global History aan Universiteit Leiden. Sinds 2017 is zij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

- Zwinkels, Esther (2017), "Puppets, profiteers and traitors. Defining wartime collaboration in the Netherlands Indies, 1945-1949" in: Kerstin von Lingen (red.), *Debating Collaboration and Complicity in War Crimes Trials in Asia, 1945-1956* (-te verschijnen).
- Zwinkels, Esther (2016), 'Containing "potentially subversive" subjects: The internment of supporters of the National Socialist Movement in the Netherlands Indies, 1940–1946", Christian G. De Vito, Ralf Futselaar, and Helen Grevers, red., *Incarceration and Regime Change. European Prisons during and after the Second World War* (New York: ?) 80-109.
- Zwinkels, Esther (2011), 'Verzet tegen de Japanse bezetter op Sumatra. Een vergeten hoofdstuk', *Militaire Spectator* 180 (5): 224-235.
- Zwinkels, Esther (2011), *Het Overakker-complot. Indisch verzet tegen de Japanse bezetter op Sumatra 1942-1945* (Houten: Spectrum).

Voor dit deelonderzoek zal **Florine van Berne** fungeren als onderzoeksassistent. Medio juli zal Florine haar Master titel behalen aan de Universiteit Leiden. Tijdens haar studie heeft Florine zich gespecialiseerd in koloniale geschiedenis en liep zij stage bij het KITLV en het NIMH. Zij schreef haar BA- en haar MA-scriptie over de civiele en militaire aspecten van het dekolonisatieconflict. Zij heeft in 2016 en 2017 als onderzoeksassistent gewerkt bij het NIMH.

7. Regionale studies

1. Introductie

NB: De beschrijving van dit project is nog een voorlopige. De huidige omschrijving zal verder worden uitgewerkt zodra het inmiddels samengestelde onderzoeksteam in Nederland aan het werk gaat (1 september) en ook het onderzoeksteam in Indonesië is aangesteld en aan het werk gaat. De definitieve omschrijving van dit deelproject zal dan in gezamenlijk overleg en in consultatie met de Wetenschappelijke Adviescommissie worden vastgesteld.

Een van de grote problemen van de bestaande historiografie van de dekolonisatieoorlog en de Indonesische Revolutie is het gebrek aan onderlinge verbinding tussen de onderzoekstradities in beide velden en in het bijzonder het gebrek aan dialoog tussen Indonesische en Nederlandse historici. In dit deelproject 'Regionale studies' en *bersiap*' wordt getracht juist die verbinding te leggen. Indonesische en Nederlandse historici beogen, op basis van archieven, publicaties en getuigenissen verzameld en onderzocht in beide landen en voor zover relevant ook elders, in intensief onderling overleg nieuw licht te werpen op deze episode. Het onderzoeken en onderling vergelijken van deze bronnen zal, zo is de veronderstelling, niet alleen nieuw empirisch materiaal beschikbaar doen komen, maar ook duidelijker maken wat de onderlinge dynamiek was, hoe partijen van elkaar leerden (of niet), en hoe indertijd de perspectieven op de gebeurtenissen verschilden en hoe dit achteraf werd vertaald in uiteenlopende historiografische tradities en sterk uiteenlopende processen van canonisering, die tot op heden doorwerken.

2. Beschrijving opzet van de deelstudie

a. Beschrijving thema en eventuele subthema's

De leidende vraag in dit project betreft het verband tussen (in)stabiliteit van lokaal gezag en vormen en omvang van geweldsuitoefening gedurende de gehele periode 1945-1950. Uitgangspunt daarbij is dat het gezag in sommige perioden en in specifieke delen van de archipel fluïde was. Grote delen van de archipel stonden, althans tot de twee "Politionele acties", onder Republikeins gezag. Weliswaar breidde Nederland zijn nominale gezag gestaag uit, maar gezien het beperkte reële bereik van de eigen troepen en het bestuurlijke gezag was er vaak sprake van een min of meer schaduwgezag, uitgeoefend door de Republiek Indonesië en/of andere antikoloniale groeperingen die soms wel, soms juist niet onderling samenwerkten. Militaire en civiele gezagsuitoefening was daarom vaak omstreden en fragiel, maar in verschillende gebieden en verschillende periodes telkens op andere manieren; de vraag is welke gevolgen dit had voor aard en niveau van geweldsuitoefening over en weer en voor het beleid hieromtrent bij alle betrokken partijen. Werd op regionaal niveau serieus gestreefd naar beteugeling van massageweld, werd dit geaccepteerd als gezien de omstandigheden onvermijdelijk, of zelfs aangemoedigd als doeltreffende strategie? Was het lokale gezag – Nederlands, Republikeins of anderszins – überhaupt in staat zulke keuzes te maken?

Vanzelfsprekend is het onmogelijk deze ambitieuze benadering toe te passen op alle regio's in de archipel waar het gezag fluide was; daarom zal een aantal regio's worden geselecteerd. In deze regionale studies zal de nadruk liggen op een vergelijking van Indonesische en Nederlandse bronnen en perspectieven op de algehele situatie in de regio, om zo een beter inzicht te verwerven in zowel historische gebeurtenissen en processen als in het uiteenlopen van toenmalige en hedendaagse perspectieven. Primair worden bestuur, dekolonisatie en oorlog gedurende de volledige periode 1945-1950 onderzocht – met waar relevant ook aandacht voor wat bekend is over de voor- en na-geschiedenis.

Waar relevant zal in dit deelonderzoek ook aansluiting worden gezocht bij het gelijktijdig door Indonesische en Nederlandse historici te verrichten deelonderzoek 'Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946'. Hoewel dit onderzoek zowel in tijd als regionaal bereik een veel sterkere focus heeft, kan er over en weer worden samengewerkt en zullen bronnen en inzichten kunnen worden uitgewisseld. Ook in het onderzoek naar de transitie 1945-1946 speelt immers de vraag naar de legitimiteit, kracht en beleid van het lokale gezag een essentiële rol. Vanzelfsprekend wordt waar relevant ook samengewerkt met de onderzoekers in andere deelprojecten.

b. Historiografie

De historiografie over wat tegenwoordig veelal wordt aangeduid als 'de dekolonisatieoorlog' en die van de Indonesische Revolutie zijn tot op heden minder op elkaar betrokken dan mogelijk en wenselijk zou zijn. In het eerste domein lag de nadruk sterker op de politieke en diplomatieke dimensie en op vragen over strategie en praktijk van het Nederlandse militaire optreden, waarbij de vragen steeds meer zijn verengd tot vragen over de frequentie en al dan niet stilzwijgende legitimering van massageweld. De recente historiografie problematiseert de nooit herroepen stellingname van het kabinet-De Jong (1969), dat zich weliswaar excessen hebben voorgedaan, maar dat de Nederlandse krijgsmacht als geheel zich correct zou hebben gedragen. Diezelfde historiografie geeft wel veel inzicht in de vraag onder welke condities Nederlandse militairen zich individueel of collectief schuldig maakten aan oorlogsmisdaden c.q. massageweld, maar kan cruciale bredere vragen niet beantwoorden: wat was de intensiteit van dit Nederlandse massageweld, en in welke regionale contexten maakte de Nederlandse krijgsmacht zich hier wel, of juist niet, schuldig aan?

In de historiografie van de Indonesische Revolutie wordt relatief weinig aandacht besteed aan het militaire of diplomatieke optreden van Nederland. Veruit de meeste aandacht gaat uit naar de dynamiek aan Indonesische zijde, waarbij al naar gelang het perspectief van de onderzoekers meer of minder aandacht wordt besteed aan de grote diversiteit van de strijdende partijen. Ook hier geldt dat de vraag naar het verband tussen de (in)stabiliteit en beleidskeuzen van lokaal gezag en de omvang van massageweld nog weinig systematisch is onderzocht.

Een goed voorbeeld van het ontbreken van dit verband is de klassieke studie van Audrey Kahin (ed.), *The Regional Dynamics of the Indonesian Revolution. Unity from Diversity* (Honolulu: University of Hawai'i, 1985). Hoewel geen andere studie zo veel verschillende regio's behandelt, zijn alle hoofdstukken – die elk een regio belichtten – puur gericht op de vestiging van het Republikeinse bestuur, de weerstand die dit al dan niet opriep en, als laatste, de oorzaken van de sociale revolutie welke voorafging aan de strijd

tegen de terugkeer van het ongewenste Nederlandse gezag. Dit laatste en het geweld dat daarmee gepaard ging – waardoor lokale omstandigheden nog verder op scherp werden gezet – wordt nagenoeg niet behandeld. Het is duidelijk dat een dergelijke eenzijdige interpretatie van de gebeurtenissen na augustus 1945 afbreuk doet aan het feit dat de periode 1945-1950, naast een sociale revolutie, eveneens een onafhankelijkheidsstrijd betrof. De Nederlandse herbezetting van Indonesië kan niet worden veronachtzaamd.

Een andere school, begonnen met Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van Geweld* (Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam, 1970) en waartoe ook IJzereef, *De Zuid-Celebes Affaire* (Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1984) en Limpach (*De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam: Book, 2016) behoren, neemt weliswaar de Nederlandse hernieuwde gezagsvestiging en het daarop volgende geweld als vertrekpunt, maar veronachtzaamt de Indonesisch-Republikeinse tegengetzten om hernieuwde kolonisatie te voorkomen. Het spanningsveld veroorzaakt door Nederlandse en Republikeinse pogingen hun gezag te vestigen en de geweldsspiralen die hieruit ontsprongen dienen in onderlinge samenhang te worden bestudeerd. Vanuit dit oogpunt bezien kunnen ook regio's die eerder al uitvoerig beschreven opnieuw worden geanalyseerd. Hierbij kan men denken aan Cribb's werk over Jakarta en omgeving, *Gangsters and Revolutionaries* (Sydney: Allen and Unwin, 1991) of IJzereefs beperkte analyse van de Nederlandse excessen in Zuid-Sulawesi.

Zodra de onderzoeksteams aan het werk zijn gegaan zullen een uitvoeriger historiografische analyse en vergelijking van de relevante Indonesische, Nederlandse en internationale historiografie worden toegevoegd.

c. Hoofd- en deelvragen

De brede hoofdvraag luidt: *Wat was, gedurende de gehele periode 1945-1950, in een aantal specifieke delen van de archipel het verband tussen (in)stabiliteit en kracht van lokaal gezag en vormen en omvang van geweldsuitoefening?* Hieruit vloeien verschillende deelvragen voort, die in de loop van het onderzoek verder zullen worden ontwikkeld. Een cruciale factor daarbij, zo is het uitgangspunt, is de mate en wijze waarop het gezag lokaal gevestigd en geaccepteerd, dan wel omstreden was. Allereerst dient te worden vastgesteld hoe en in welke mate het (Nederlandse of Indonesische) gezag zich onder verschillende omstandigheden effectief wist te vestigen. Vervolgens, of er sprake is van een duidelijk verband tussen verschillende vormen van gezag(sverdeling) en de omvang van geweldsuitoefening aan beide kanten. Tenslotte, of het geconstateerde gebruik van (buitensporig) geweld tegen gewapende tegenstanders en burgerbevolking al dan niet moet worden toegeschreven aan bewust ingezette strategieën van gebiedsbeheersing. In de keuze van te bestuderen regio's zal worden gestreefd naar een brede dekking van variabelen, in het bijzonder inzake de vraag welke partij(en) een al dan niet langdurig gezag wisten te vestigen.

d. Theoretische en conceptuele benadering

In het onderzoek zal mede gebruik worden gemaakt van recente inzichten uit de bredere historiografie en politicologische en sociologische studies over oorlogsgeweld, en voorts ook het onderzoeksveld van

counterinsurgency studies, en in het bijzonder de resultaten van de in het kader van het brede onderzoeksprogramma georganiseerde themagroep op het NIAS.

Tot op zekere hoogte afhankelijk van de te nemen besluiten ten aanzien van de regiokeuzes, zullen verschillende theoretische concepten worden gehanteerd. Aangezien veel geweld als functie had het Nederlands gezag wederom te doen gelden en dit een eveneens gewelddadige reactie ontlokte aan een zich ontwikkelend Republieks overheidsapparaat gesteund door een leger-in-wording, zal één van de hoofdthema's/concepten gericht zijn op legitimiteit, c.q. de vestiging en/of het afdwingen van legitimiteit.

Daaraan kunnen worden verbonden de noties van *borderlands* en uitwisseling: van *intelligence*, mensen, voedsel, en uiteenlopende manieren van oorlogsvoering. Een *borderlands*-concept helpt bij de conceptualisering van de regio's als gebieden waar legitimiteit niet verzekerd is, waar grenzen poreus zijn en geweld een 'logisch' instrument wordt om legitimiteit te vestigen. Zie in dit verband Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) and 'Rivalry and Revenge: Violence against Civilians in Conventional Civil Wars', *International Studies Quarterly*, 54, 2 (June 2010), pp. 291–313).

Dergelijke betwiste *borderlands* worden doorgaans gekenmerkt door het samenkomen van de invloedssferen van verschillende *power brokers* – in dit geval Nederlandse, Republikeinse en steeds wisselende constellaties van paramilitairen en/of politieke partijen. Juist omdat het regionale onderzoek tracht een scala aan bronnen van weerszijden samen te brengen om zo tot gedegen en nieuwe inzichten te komen ten aanzien van de onafhankelijkheidsstrijd, wordt in dit onderzoek de focus gericht op concurrerende sferen van invloed.

Een andere wetenschappelijke discussie waarbij een dergelijke conceptualisatie aansluit, is die van *rebel governance*. Dit is een jong onderzoeksveld waarin centraal staat hoe *non-incumbent* groeperingen/organisaties – hieronder kunnen ook de Nederlandse civiele en militaire autoriteiten in Indonesië worden geschaard – trachten een bepaald grondgebied te beheersen. Dit is in feite een herinterpretatie van enkele principes van *counterinsurgency*-theorie, maar dan gezien vanuit een politicologisch, internationale betrekkingen of sociologische oogpunt. Zie in dit verband Staniland, *Networks of Rebellion* (Ithaca, Cornell University Press, 2014), Mampilli, *Rebel Rulers* (Ithaca: Cornell University Press, 2011) en Hazen, *What Rebels Want* (Ithaca, Cornell University Press, 2013).

Een volgend bruikbaar concept – waarop ook de Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC) wees – is de interpretatie dat Nederlandse activiteiten en geweld voortvloeiden uit de noodzaak de koloniale economie van Nederlands-Indië in stand te houden. Plantages en mijnen waren territoria waar het Nederlands gezag de bevolking sterk beïnvloedde. De Indonesische reactie in deze gebieden was overeenkomstig sterk. Nasution zelf gaf zijn troepen de opdracht zich op de plantages te richten: dit waren relatief 'zachte' doelen waar geweld een directe impact kon hebben op het Nederlandse volharding. 'Plantagegeweld' heeft een genealogie in het Nederlands-Indië van voor de Tweede Wereldoorlog. Met andere woorden: door plantagegeweld een centrale plek te geven kunnen met elkaar interacterende facetten worden onderzocht die niet enkel dienden om of Nederlands gezag of Republikeins gezag te verdrijven. Geweld kon immers eveneens dienen om meer persoonlijke of lokale

problemen het hoofd te bieden, bestaande interactievormen opnieuw vorm te geven of een heroriëntatie van sociale (omgangs)normen te bewerkstelligen. Het is ook denkbaar dat op bepaalde plantages geweld slechts een kleine rol speelde en werd veroorzaakt door buitenstaanders, daar planters en de lokale bevolking beiden baat hadden bij een voortzetting van vreedzame co-existentie.

Deze laatstgenoemde notie hangt nauw samen met nog een ander bruikbaar concept: *Alltagsgeschichte* of de geschiedenis van alledag. Geweld werd niet overal en altijd werd gebezigd. Beter is het om geweld te zien als een serie golven die variëren in intensiteit. Achter het geweld – ook al was de dreiging altijd aanwezig – een rustiger dagelijks leven schuilging. Door rekenschap te geven van het feit dat niet elk dorp altijd aan geweld werd blootgesteld, maar dat sociale netwerken (hetzij families, dorpen of regio's) desondanks werden aangetast (door vluchtelingen, voedseltekorten, ziekte, geweld elders), kunnen de regiostudies bijdragen aan een beter begrip van hoe dekolonisatie werd ervaren door de (plattelands) bevolking die *niet* direct betrokken waren als strijder of sympathisant. *Alltagsgeschichte* biedt ook ruimte voor meer *culturele* interpretaties van (de gevolgen van) geweld; dit is een welkome aanvulling op een militair-bestuurlijke benadering.

e. Methode van onderzoek

In het kader van dit onderzoek zullen de gebruikelijke bronnen worden bestudeerd en deels gecreëerd: naast archieven, gedrukte primaire bronnen en secundaire literatuur ook de *oral history* (bestaande alsmede nieuw te vormen collecties). Het vernieuwende van dit onderzoek zal bestaan uit het systematisch met elkaar vergelijken van Indonesische en Nederlandse bronnen, niet alleen ten dienste van 'waarheidsvinding', maar ook om de vaak sterk uiteenlopende toenmalige en hedendaagse perspectieven met elkaar in dialoog te brengen.

Het geografische gebied – de gehele Indonesische archipel – is overweldigend, de tijdspanne van de periode 1945-1950 relatief groot; er moeten dus duidelijke keuzes worden gemaakt over de te onderzoeken regio's. In eerste instantie betekent dit dat zowel moet worden gelet op representativiteit als diversiteit van de gekozen regio's. In tweede instantie kan worden gekozen voor specifieke periodes in specifieke regio's om daarmee een beter inzicht te krijgen in specifieke vragen rond de kernvragen van dit deelproject, die immers niet draaien om volledigheid, maar om het identificeren van verklarende factoren voor het ontstaan of uitblijven van bepaalde vormen van geweldsuitoefening.

De huidige onderzoekopzet biedt slechts een eerste opzet en identificeert een te groot aantal mogelijke onderzoeksregio's. Er is voor gekozen om niet al in dit vroege stadium verdere keuzes te maken, omdat deze onderdelen in nauw overleg met Indonesische collega's moeten worden bedacht, uitgewerkt en uitgevoerd. Vandaar de terughoudendheid waarmee onderstaande eerste selectie wordt gepresenteerd.

In de eerste, verkennende selectie van regio's laten wij ons leiden door verschillende criteria, afgezien van het streven naar een balans tussen representativiteit en diversiteit. Allereerst is van belang of onderzoek in de gekozen regio's kan bijdragen aan het vinden van een antwoord op de kernvragen van het onderzoek. Daarnaast zijn er overwegingen van praktische aard: is er naar verwachting voldoende Nederlands en Indonesisch bronnenmateriaal, is er zicht op goede samenwerking met een lokale

universiteit en lokale historici? Op basis van deze criteria en een eerste ronde van overleg met onze Indonesische collega's is dit de voorlopige, in een later stadium te verkleinen selectie:

- Zuid-Sulawesi: Makassar e.o.
- Bali
- West-Java: Jakarta e.o. Bandung e.o.
- Midden-Java: Republikeinse gebieden, zoals Solo, Yogyakarta of Madiun
- Oost-Java: Surabaya/Malang
- Oost-Java: Oosthoek, ten Oosten van Bromo
- Noord-Sumatra: Medan e.o. (zeker)
- West-Sumatra: Padang e.o.
- Zuid-Sumatra, Palembang (tin- en koolmijnengebied)
- Kalimantan

Op basis van literatuuronderzoek enerzijds, een eerste verkenning met Indonesische collega's van lokale deskundigheid en bronnen anderzijds, zal in de loop van 2017 een steviger basis worden gelegd voor een verantwoorde verdere selectie van regio's en concretisering van de onderzoeksvragen.

De selectie van regio's zal mede beïnvloed worden door de noodzaak regio's niet te groot te laten worden, om zo de haalbaarheid van het project verder te garanderen. In dit opzicht kan er worden nagedacht over het selecteren van gebieden waar invloedssferen zeer geconcentreerd botsten. Hierbij kan worden gedacht aan Sukabumi of Tasikmalaya (al dan niet binnen de Bandung-regiostudie). Deze plaatsen lagen niet alleen op de grens van Nederlands en Republikeins territorium; plantages bepaalden eveneens de sociale stratificatie en daarmee goeddeels de vormen van (tegenstand tegen) Nederlands geweld.

Hoewel de regiostudies niet een direct vergelijkend perspectief kennen – zie punt 5. Producten hieronder – maakt een vergelijkende methodologie wel een integraal onderdeel uit van de regiostudies. Om uniformiteit te bevorderen en, belangrijker nog, om uitspraken te kunnen doen ten aanzien van het verloop en de karakteristieken van de dekolonisatieoorlog die de individuele regio's ontstijgen, is zo'n vergelijkend perspectief onontbeerlijk. Mede daarom zullen de regiostudies niet alleen (enkele) onderzoeksvragen, maar ook theoretische concepten delen, waarvan enkele reeds onder punt 4d zijn genoemd.

f. Bronnen en literatuur

Archieven, gedrukte primaire bronnen, secundaire literatuur, *oral history*: zowel Indonesisch als Nederlands. Zodra de onderzoeksteams zijn geformeerd wordt begonnen met het samenstellen van uitputtende overzichten van de meest relevante archiefcollecties.

g. Afbakening en beperkingen

Zowel de geografische en temporele afbakening van het onderzoek zal moeten worden vastgesteld in gezamenlijk overleg van de Indonesische en Nederlandse onderzoekers.

3. Relevantie voor totale onderzoek en synthese

Juist in dit deelproject kan de belofte worden waargemaakt dat het onderzoek niet beperkt is tot Nederlandse bronnen en perspectieven. Er zal bovendien worden gestreefd naar maximale samenwerking met de andere deelprojecten, om waar mogelijk ook daar Indonesische bronnen en perspectieven beschikbaar te maken en hiervan te leren. Dit alles zal ook in de synthese doorwerken.

4. Producten

Gezien de te verwachten complexe dynamiek binnen de bilaterale onderzoeksgroep lijkt het niet realistisch te verwachten dat al tijdens de looptijd van het onderzoek een samenvattende monografie kan worden geschreven. Realistisch – en ook met het oog op de synthese bevredigend – zou het zijn als het onderzoek per gekozen regio tenminste een *edited volume* met artikelen oplevert, voorts Indonesisch-talige artikelen en monografieën. Daarnaast zullen vergelijkende artikelen voor internationale vaktijdschriften worden geschreven.

In concreto wordt ingezet op een Engelstalig *edited volume*, waarop een Indonesische vertaling kan volgen. De indeling van hoofdstukken echoot Kahin's *Regional Dynamics*: elk hoofdstuk vertegenwoordigt een regio. In tegenstelling tot *Regional Dynamics* zullen de verschillende regionale studies echter een synthese van verschillende perspectieven vormen. De plaatselijke dynamieken zullen in de introductie en conclusie worden samengebracht in een vergelijkend kader in historiografische/theoretische zin, zodat de processen die in meerdere locaties speelden, verbonden en uitgelicht kunnen worden.

Andere producten hebben een minder tastbaar karakter. Eind november 2017 zal er aan de Universitas Gadjadara (UGM) te Yogyakarta een workshop worden georganiseerd: deze bijeenkomst geldt als de Indonesische *launch* van het project. In de loop van 2018 zal in Medan een workshop plaatsvinden waar plaatselijke historici aan deelnemen; in het najaar van 2018 wordt een volgende bijeenkomst gepland. Het doel is om twee keer per jaar workshops te organiseren, in Nederland of in Indonesië. De locatie zal worden bepaald door de voortgang van het project: workshops dienen niet enkel om onderzoeksresultaten te delen, maar eveneens als ijkpunten voor de voortgang van het gehele project. Tijdens verkennende discussies over de verschillende regio's werd duidelijk dat de mogelijkheden groter zijn dan het project zelf. Regio's die als zeer interessant werden aangemerkt maar die niet binnen het huidige project en het beoogde tijdpad passen, zouden onderwerp kunnen worden van projecten (in de vorm van artikelen, bijvoorbeeld) die op een meer individuele of indirecte basis kunnen worden gerealiseerd. Hierbij wordt gedacht aan Aceh of Banten en een project dat de huidige Indonesische opvattingen, *state narratives* en historiografie vis-à-vis de onafhankelijkheidsoorlog in kaart brengt; daarbij is ook *oral history* van belang.

5. Tijdpad

De Nederlandse onderzoekers zullen in de (na)zomer van 2017 aan het werk gaan en hun werk per 1 september 2020 voltooien. De samenstelling van het Indonesische team wordt in bijeenkomsten in mei en november 2017 voorbereid; vervolgens dient de planning zo te worden ingericht dat ook zij hun onderzoek en schrijfwerk per 1 september 2020 kunnen voltooien. De manuscripten voor de onder 5 genoemde producten zullen op die datum voltooid dienen te zijn; de Engelstalige synthese-bundel zal uiterlijk op 1 januari 2021 gereed moeten zijn.

Gedurende het project zullen er verschillende gezamenlijke workshops van het bilaterale onderzoeksteam worden georganiseerd, zowel in Indonesië als in Nederland. Het ligt voor de hand dit zoveel mogelijk te combineren met de bijeenkomsten van het deelproject 'Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946Bersiap'. De planning hiervan wordt in nader overleg vastgelegd.

6. Onderzoekers

Aan Nederlandse zijde werken vier postdocs in dit project, te weten Martijn Eickhoff (0,5 fte), Roel Frakking (1,0 fte) en Hans Meijer (0,5 fte); Frakking zal als inhoudelijk projectcoördinator fungeren. De onderzoekers aan Indonesische zijde zullen in de loop van 2017 aan het onderzoek worden verbonden. Een centrale rol in de selectie, organisatie en begeleiding van het Indonesische team zal worden vervuld door het Instituut voor Geschiedenis van de Gadjah Mada universiteit in Yogyakarta.

De praktische organisatie en de samenwerking met Indonesië zal bij de deelprojecten 'Geweld, bersiap, berdaulat. Transitie 1945-1946' en 'Regionale studies' worden gecoördineerd door Ireen Hoogenboom. Op het KITLV zijn voorts Gert Oostindie, Harry Poeze en Henk Schulte Nordholt als adviseurs betrokken. Aan het UGM zullen Bambang Purwanto en Abdul Wahid betrokken zijn bij het project; er wordt tevens werk gemaakt van het aanstellen van een coördinator aan het UGM die de praktische ondersteuning en samenwerking verzorgt.

Kort cv en belangrijkste publicaties:

P.M.: Indonesische onderzoekers

Dr. Martijn Eickhoff studeerde Nieuwe en Theoretische Geschiedenis aan de UvA (1986-1992), Ur- und Frühgeschichte aan de Freie Universität te Berlin (1993) en promoveerde aan de UvA (2003) op een onderzoek naar de Nederlandse pre- en protohistorische archeologie en de confrontatie met het nationaal-socialisme: *De Oorsprong van het 'Eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam; Uitgeverij Boom 2003). Hij is senior onderzoeker bij het NIOD en gespecialiseerd in historische cultuur (erfgoed en herinnering) en de gevolgen van regime change en grootschalig geweld in Europa en Azië. Momenteel verricht hij onderzoek naar de transnationale

herinnering aan het massale geweld in Indonesië in de jaren 1965-68, zie:

<http://www.niod.nl/nl/medewerker/martijn-eickhoff>

- Eickhoff, Martijn, Gerry van Klinken en Geoffrey Robinson red. 2017. *1965 Today: Living with the Indonesian Massacres*, special Issue, *Journal of Genocide Research*, 19:3 forthcoming.
- Bloembergen, Marieke en Martijn Eickhoff. 2014. 'Een klein land dat de wereld bestormd. Het nieuwe Rijksmuseum en het Nederlandse koloniale verleden'. *BMGN - The Low Countries Historical Review* 129-1: 156-169.
- Bloembergen, Marieke en Martijn Eickhoff. 2015. 'Re-embarking for Banten; The Sultanate that never really surrendered', in: Marjet Derks, Martijn Eickhoff, Remco Ensel en Floris Meens red., *What's left behind; The Lieux de Mémoire of Europe beyond Europe* (Nijmegen Uitgeverij Vantilt) 140-148.
- Bloembergen, Marieke en Martijn Eickhoff. 2011, 'Conserving the past, mobilizing the Indonesian future. Archaeological sites, regime change and heritage politics in Indonesia in the 1950s', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* (BKI) 167-4: 405-436.
- Eickhoff, Martijn. 2013. 'Weggestreept Verleden? Nederlandse historici en het Rawagededebat', *Groniek Historisch Tijdschrift* 194: 53-67
- Ribbens, Kees, Joep Schenk en Martijn Eickhoff. 2008 *Oorlog op vijf continenten. Nieuwe Nederlanders & de geschiedenissen van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Uitgeverij Boom).

Dr. Roel Frakking studeerde Internationale betrekkingen aan de Universiteit van Utrecht en promoveerde begin mei bij het European University Institute met "Collaboration is a Very Delicate Concept": Alliance-Formation and the Wars of Independence in Indonesia and Malaysia, 1945-1957'.

- Frakking, Roel. 2017. 'The Plantation as Counterinsurgency Tool: Indonesia 1900-1950', in Martin Thomas and Gareth Curless (eds.), *Counterinsurgency in Comparative Perspective*, pp. 57-78. London: Bloomsbury.
- Frakking, Roel. 2017. "Gathered on the Point of a Bayonet": The Negara Pasundan and the Colonial Defence of Indonesia', *European History Review*, 39-1: 30-47.
- Frakking, Roel. 2014. "Who Wants to Cover Everything, Covers Nothing": The Organisation of Indigenous Security Forces in Indonesia, 1945-1950,' in Bart Luttikhuis and A. Dirk Moses, *Colonial Counterinsurgency and Mass Violence. The Dutch Empire in Indonesia*. London: Routledge.
- Frakking, Roel. 2012. "Who Wants to Cover Everything, Covers Nothing": The Organisation of Indigenous Security Forces in Indonesia, 1945-1950,' *Journal of Genocide Research*, 14, 3-4: 337-358.

Anne-Lot Hoek, M.A. studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en studeerde af op de rol van de Nederlandse solidariteitsbeweging tijdens de onafhankelijkheidsstrijd van Namibië. Ze participeerde in een tweejarig onderzoeksproject naar de geschiedenis van een ontwikkelingsorganisatie voor het Afrika Studie Centrum in Leiden, waarvoor ze onderzoek deed in Zambia, Kameroen, Mali en Bolivia. Sinds 2011 is Anne-Lot journalist/zelfstandig onderzoeker en werkt ze aan een boek over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd op het eiland Bali. Ze publiceerde verschillende artikelen rond dekolonisatie in de media en deed in het kader van haar onderzoek in 2016 een fellowship aan onderzoeksinstituut KITLV, als ook aan het NIAS in Amsterdam.

- Work in progress: artikel voor de Militaire Spectator over de militaire actie in Palembang 1-5 januari 1947 en een Engelstalige bijdrage voor Bridging Humanities, Voices4thoughts
- 'We gaan het hier nog moeilijk krijgen,' *NRC Handelsblad*, februari 2016
- 'Een vuil oorlogje op Bali', *NRC Handelsblad*, november 2014
- 'Bloedbaden op Bali', *Vrij Nederland*, november 2013

Ireen Hoogenboom, M.A., studeerde culturele antropologie aan de Universiteit van Amsterdam en talen en culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië aan de Universiteit Leiden. Voorheen werkte ze onder meer als projectmanager bij Azië Studies in Amsterdam en als redacteur voor de KITLV Uitgeverij en de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde. De afgelopen vier jaar was zij projectcoördinator van het KITLV project 'Nederlands militair optreden in Indonesië 1945-1950', waarbij zij verantwoordelijk was voor organisatie en communicatie en samen met projectleden en stagiairs werkte aan een inventarisatie en onderzoek van bronnen over dit onderwerp. Daarnaast werkte zij mee aan het boek *Soldaat in Indonesië* (Gert Oostindie, 2015) en de Indonesische vertaling daarvan (2016).

- *Serdadu Belanda di Indonesia 1945-1950: Kesaksian perang pada sisi sejarah yang salah*. 2016. Gert Oostindie kerja sama dengan Ireen Hoogenboom dan Jonathan Verwey. Jakarta: Obor.
- *Soldaat in Indonesië 1945-1950: Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*. 2015. Gert Oostindie met medewerking van Ireen Hoogenboom en Jonathan Verwey. Amsterdam: Prometheus.
- *Bali; Benteng terbuka 1995-2005; Otonomi daerah, demokrasi elektoral, dan identitas-identitas defensif*. 2010. Henk Schulte Nordholt. Denpasar: Pustaka Larasan [Ireen Hoogenboom (ed.), Arif B. Prasetyo (trans.)].

Dr. Hans Meijer studeerde geschiedenis in Groningen. Hij promoveerde in 1994 aan de universiteit van Utrecht met het proefschrift *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962*. Hans is als senior onderzoeker werkzaam geweest bij o.a. het KITLV, de Stichting Opvang en Terugkeer Oorlogsslachtoffers (SOTO), het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), de Stichting Dienstverlening Veteranen te Doorn en het Onderzoekscentrum voor Geschiedenis en Cultuur (OGC) Universiteit Utrecht. Hij is sinds 2002 als universitair docent Internationale Betrekkingen en Internationale Organisatie verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

- Meijer, Hans met Rimko van der Maar. 2013. *Herman van Roijen (1905-1991). Een diplomaat van klasse*. Amsterdam: Boom.
- Meijer, Hans. 2005. *Indische rekening. Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005*. Amsterdam: Boom.
- Meijer, Hans. 2004. *In Indië geworteld. De twintigste eeuw. De geschiedenis van de Indische Nederlanders*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Meijer, Hans. 2004. 'Zo snel mogelijk gedumpt'? De opvang van de uit Indië teruggekeerde KL-militairen 1948-1951' in M. Elands (red.), *Oost west, thuis best? De opvang van uit Indië teruggekeerde militairen 1948-1951*, 9-53. Doorn: Veteraneninstituut.

- Meijer, Hans met Thijs Brocades Zaalberg. 2001. 'De verloren slag om het moederland. De ervaringen van de KNIL-militairen 1944-1951' in H. Piersma (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang van de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen*, 229-256. Amsterdam:
- Boom.

Anne van der Veer, M.A. (zal medio 2018 bij het project starten) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en zal naar verwachting voorjaar 2018 bij de Universiteit Leiden promoveren op de rol van Chinese migranten tijdens de Indonesische revolutie in Noord-Sumatra, 1942-1950.

8. De maatschappelijke nasleep⁵⁸

Dit onderzoek begint met de terugkeer c.q. overkomst en maatschappelijke integratie van de militairen en andere repatrianten respectievelijk inwoners van de voormalige kolonie in Nederland. Hierbij zal enerzijds worden ingegaan op de zelforganisatie van veteranen en de relatie tussen herdenkingscultuur en veteranenbeleid, anderzijds op de ervaringen van de honderdduizenden mensen die in vier grote migratiegolven tussen 1945 tot 1967 naar Nederland kwamen – ervaringen die toen en later aanleiding gaven tot onvrede over de opvang en begeleiding en tot gevoelens van miskenning en verdriet. Tot de maatschappelijke nasleep behoren ook thema's als de ontwikkeling van het naoorlogse debat over de oorlog in politiek, media en maatschappij, de veranderende opvattingen over de legitimatie van de oorlog en de wijze van oorlogvoering, en de gevoelens hierover in de gemeenschappen van veteranen, repatrianten en andere inwoners van de voormalige kolonies die zich Nederland vestigden. Hierbij kan worden voortgebouwd op de rijke literatuur die hierover reeds is verschenen. Ook zal aandacht worden besteed aan de consequenties van deze processen voor de bilaterale relaties met Indonesië.

---

⁵⁸ Voor dit project is nog geen uitgewerkt voorstel opgesteld. Dat zal eerst gebeuren nadat de hiervoor aangestelde onderzoeker – historicus en (*Trouw*-)journalist Meindert van der Kaaij – een verkennend onderzoek heeft uitgevoerd. Daarom wordt hier volstaan met de projectbeschrijving uit het Onderzoeksprogramma van 9 februari 2017.

9. Getuigen & Tijdgenoten

Fridus Steijlen & Eveline Buchheim, juli 2017

Binnen het onderzoeksprogramma neemt het project getuigen/tijdgenoten een eigen positie in. Het is geen onderzoeksproject, maar een project dat een brug moet slaan naar mensen die de periode 1945-1950 of de nasleep daarvan intensief hebben meegemaakt. Het uitgangspunt van het project is ruimte te geven aan de stem van die getuigen/tijdgenoten, zowel burgers als veteranen, in de richting van het onderzoeksprogramma. Het project getuigen/tijdgenoten is al van start gegaan terwijl de laatste hand werd gelegd aan de voorstellen van de verschillende onderzoeksprojecten.

Het project getuigen/tijdgenoten is opgezet als een eenvoudig toegankelijk loket dat als toegangspoort dient voor het verzamelen van persoonlijke documenten, het inzamelen van uitgebreide op papier gestelde levensverhalen en het afnemen van interviews met relevante getuigen. Het resulteert in een publiek toegankelijk, dynamisch archief van getuigenissen van veteranen en andere betrokkenen over de oorlog en de nasleep daarvan.

Het project dient een tweeledig doel: In de eerste plaats kan een nationaal en internationaal toegankelijk platform er toe bijdragen de direct betrokkenen bij het onderzoek te betrekken. In dit project wordt uitdrukkelijk de samenwerking gezocht met Indische- en veteranen organisaties en met instellingen die al collecties hebben op dit terrein. (Waaronder het Veteraneninstituut, het IHC, Pelita, Moluks Historisch Museum etc). Daarnaast worden via crowdsourcing ook individuele betrokkenen benaderd. Ten tweede kunnen in het nieuwe materiaal mogelijk antwoorden worden gevonden op onderzoeksvragen waarvoor het bestaande archiefmateriaal onvoldoende basis biedt. De op schrift gestelde levensverhalen, de interviews en de egodocumenten kunnen nieuwe vragen oproepen en andere perspectieven toevoegen.

1. Het loket en het Levensverhaal-document

Het 'loket' is het centrale punt waar de reacties van getuigen/tijdgenoten binnenkomen. Dat gebeurt op verschillende manieren: op de website <http://www.ind45-50.org/nl/home> kan via het email-adres getuigen@ind45-50.nl een bericht worden gestuurd. Gezien de leeftijd van veel direct betrokkenen is ook een telefoonnummer aangegeven op de website. Daarnaast wordt in overleg met de afdeling communicatie ook op andere manieren dan via de website ruchtbaarheid gegeven aan de mogelijkheid via het loket in contact te komen met het project, onder andere via flyers.

Het is binnen de looptijd van het project onmogelijk iedereen te interviewen die dat zou willen en er zijn in het verleden al verschillende interviewprojecten geweest, waarbij ook interviews over de periode 1945-1950 bewaard zijn gebleven. Om in dit project zoveel mogelijk ervaringen te verzamelen, worden betrokkenen opgeroepen een uitgebreide brief aan het project te sturen. Gevraagd wordt in die brief zoveel mogelijk anekdotes en ervaringen op te schrijven waarvan de betrokkene vindt dat de onderzoekers die moeten weten. Pas nadat deze brief is ontvangen zal de briefschrijver worden gevraagd om familie- en achtergrondgegevens om daarmee de ervaringen in een bredere context te kunnen plaatsen en om verbanden te kunnen leggen met ervaringen van anderen. Ook worden na ontvangst van de brief afspraken met de betrokkene gemaakt over het gebruik van de informatie. Met instemming van de getuigen zullen de brieven en andere informatie door het project getuigen/tijdgenoten onder de aandacht van de onderzoekers worden gebracht en worden ondergebracht in een aparte collectie, voor verder onderzoek en voor bijvoorbeeld educatieve projecten. De oproep voor de brieven en de formulieren voor gegevens betreffende de familieachtergrond zullen eerst in het Nederlands beschikbaar zijn. In de loop van de eerste maanden zullen de oproep en de formulieren ook in het Engels en Indonesisch beschikbaar komen. Op basis van de informatie in de brief kan worden besloten of een additioneel interview een toevoeging is op bestaande interviews en bestaande inzichten.

2. Egodocumenten

Bij egodocumenten denken we aan contemporaine documenten (brieven, dagboeken, verslagen) of documenten die later zijn opgesteld (memoires, recent opgetekende herinneringen). Deze egodocumenten kunnen via verschillende kanalen bij het project getuigen/tijdgenoten binnenkomen. In eerste instantie maken de schenkers een keuze voor de collectie waarin ze hun materiaal opgenomen willen zien. Indien zij geen voorkeur uitspreken, beslissen de coördinatoren op basis van het criterium of het al dan niet expliciet militair materiaal betreft, waar het opgenomen wordt. Indien het materiaal voor meer dan 80 % betrekking heeft op militaire ervaringen lijkt de aangewezen plaats de collectie van het NIMH, niet-militair materiaal kan worden opgenomen in de collectie van het NIOD. Voor objecten die worden aangeboden zal een passende collectie worden gezocht. De assistent van het project kent, ondersteund door medewerkers van de reguliere acquisitie, vervolgens metadata toe. Deze worden aan de onderzoekers doorgegeven. Deze kunnen op basis van deze metadata besluiten of ze inzage in het materiaal willen hebben. De coördinatoren monitoren dit proces en beoordelen zelf eveneens op basis

van de metadata voor wie het materiaal van belang kan zijn. Hierna worden de schenkingen opgenomen in de reguliere collecties. Voor de schenkingen is een aangepaste schenkingsovereenkomst opgesteld met de mededeling dat deze schenking is binnengekomen via het project getuigen/tijdgenoten.

3. Interviews

Binnen het project worden op verschillende manieren interviews verzameld. Twee categorieën vallen onder de verantwoordelijkheid van het project getuigen/tijdgenoten. Ten eerste interviews die speciaal binnen het project worden afgenomen, na selectie op basis van de binnen gekomen brieven. Voor het afnemen van deze interviews zal vooral worden gewerkt met studenten en vrijwilligers (via crowdsourcing). Om studenten in te schakelen wordt samenwerking gezocht met universiteiten en HBO-opleidingen waar het vak oral history wordt gegeven. Bekeken zal worden of het mogelijk is dat de studenten in het kader van die vakken interviews voor het project doen. Ook wordt samenwerking gezocht met regionale en nationale erfgoedinstellingen, zoals de IJsselacademie, die op regionaal of nationaal niveau actief bezig zijn met mondelinge geschiedenis. Deze samenwerkingen zullen het bereik van het project getuigen/tijdgenoten vergroten. Daar waar nodig zullen de coördinatoren een oral history training geven of lessen verzorgen over de periode waarop het project betrekking heeft. De selectie van te interviewen personen wordt gedaan door de coördinatoren, al dan niet in samenwerking met de erfgoedinstellingen. De tweede categorie die direct onder de verantwoordelijkheid van het project vallen zijn groepsinterviews die worden afgenomen in het kader van getuigenseminars (hierin worden een aantal mensen bij elkaar gebracht die onder leiding van een gespreksleider een bepaald thema bespreken, ervaringen uitwisselen etc.). Bij het houden van getuigenseminars zal worden samengewerkt met instellingen die actief zijn binnen de Indische en de veteranengemeenschap. Het streven is om twee getuigenseminars per jaar te houden en gedurende de looptijd van het project één in Indonesië. Mogelijk worden daarnaast ook getuigensweepings georganiseerd gericht op specifieke groepen getuigen/tijdgenoten.

Naast de interviews waarvan de uitvoering onder de verantwoordelijkheid van het project getuigen/tijdgenoten valt, kunnen interviews die door onderzoekers worden afgenomen in het kader van hun deelonderzoek via het project getuigen/tijdgenoten met andere onderzoekers worden gedeeld. Daarnaast zal het project getuigen/tijdgenoten onderzoekers attent maken op relevante bestaande interviewcollecties door deze collecties op te nemen in een onderzoek gids die via de website toegankelijk is.

4. Interactie met de doelgroep/stakeholders en strategische partners

Om getuigen en tijdgenoten zoveel mogelijk bij het project te betrekken onderhoudt het project continu contact met stakeholders die direct contact hebben met de doelgroep van getuigen en tijdgenoten. De contacten met de stakeholders gaan over de 'dagelijkse praktijk' van het project.

Naast de stakeholders heeft het project intensief contact met instellingen waarmee projecten kunnen worden opgezet als getuigenseminars, of projecten waarin mensen worden opgeroepen ook in hun persoonlijke omgeving interviews te doen en levensverhalen op te schrijven. De verwachting is dat op deze manier de tweede en derde generatie wordt betrokken bij de ervaringen van hun ouders en grootouders. Deze interviews en levensverhalen zijn toegankelijk voor onderzoekers en, indien van toepassing, ook voor het grotere publiek. Om dit proces te stroomlijnen worden handleidingen opgesteld die via de website gedownload kunnen worden.

5. Communicatie/producten

Een goede, zorgvuldige en effectieve communicatie is van primair belang binnen dit project. Immers, het project Getuigen/Tijdgenoten is vanaf het begin de belangrijkste schakel met het publiek in het onderzoeksprogramma 'Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950'. Om het publiek zo breed mogelijk te informeren is een kick-off van het project getuigen/tijdgenoten georganiseerd op de Tong Tong Fair (TTF) op vrijdag 26 mei 2017. Tijdens de kick-off werd uitleg gegeven over het project, daarna werd met enkele korte interviews met getuigen het belang van de getuigen verhalen voor het onderzoekprogramma gevisualiseerd. Vanaf de kick-off is het Levensverhaal-document beschikbaar, evenals een flyer met uitleg over de aanpak van het project (zowel digitaal als hard-copy).

Op dit moment ontwikkelen we een aantal ideeën om de exposure van het project te vergroten, als ook contactmomenten te creëren met de betrokkenen. Idealiter zal elke zes maanden zo'n rally moment plaatsvinden. We zijn de mogelijkheden aan het onderzoeken van een fotogalerij, productie van video's met updates van het project, een lezingencyclus. Daarnaast bekijken we hoe we social media op de meest effectieve manier in kunnen zetten, of er mogelijkheden zijn voor het onderhouden van een blog met updates.

Het project Getuigen/Tijdgenoten is binnen het onderzoeksprogramma expliciet gericht op de brede doelgroep van betrokkenen. Het is belangrijk dat het project niet alleen de verhalen van getuigen verzameld, maar deze ook aan de betrokkenen terug geeft. Twee concrete producten willen we uitwerken en op haalbaarheid toetsen. Ten eerste een serie publicaties waarin verslag wordt gedaan van de getuigen seminars. Gedacht wordt aan boekjes waarin alle getuigen die bij een seminar betrokken waren worden geportretteerd met een foto en een korte bio en waarin uitgebreid verslag wordt gedaan van het seminar. Ten tweede een of twee 'brievenboeken aan het project', waarin delen van de brieven die we hopen te krijgen bij elkaar worden gebracht.

6. Taken binnen het project Getuigen/Tijdgenoten

In het getuigenproject zijn verschillende soorten werkzaamheden te onderscheiden:

1. Op het gebied van coördinatie: overleg met onderzoekers en stakeholders; beoordeling relevantie ingestuurd materiaal; training voor en supervisie van interviews en de interactie met het publiek. Dit vereist specifieke kennis van de methodologie, de doelgroepen en sociale vaardigheid vanwege de sensitiviteit van het thema, deze taken vallen direct onder de coördinatoren.
2. Op het gebied van uitvoerende taken: interviews afnemen en ontsluiten; het beschrijven van materiaal; het bijhouden en vullen van de website (het moet een zeer dynamische website zijn om de publieksfunctie optimaal te kunnen vervullen) en het bijhouden van de database (interne onderzoekgids).

7. Opbouw team

Op dit moment is nog niet duidelijk hoeveel materiaal er binnen zal komen en hoeveel mensen geïnterviewd kunnen worden. Daarom is besloten voor een gefaseerde inzet. Van 1 april tot 1 oktober, opbouw en start van het project met inzet van elk 1,5 dag per week voor de beide coördinatoren. Met ingang van 1 september 3 dagen inzet assistentie.

8. Protocollen en metadata

Voor al het materiaal dat tijdens het project verzameld wordt, worden protocollen opgesteld. In deze protocollen worden de volgende zaken geregeld: Toestemmingen, privacy en openbaarheid; waar en onder welke voorwaarden worden fysieke objecten bewaard die binnenkomen; metadata voor de beschrijving van de egodocumenten en interviews; technische voorwaarden waaraan egodocumenten en interviewopnames moeten voldoen.

Heldere protocollen voor metadata en formats zijn mede van belang om het corpus dat ontstaat geschikt te maken voor (toekomstig) digital humanities onderzoek. Ook komt er een dataparagraaf waarin wordt aangegeven hoe en waar de data na afloop van het project worden bewaard. Dit kan aansluiten bij een algemene dataparagraaf voor het hele project. [In overleg met de archivaris]

9. Onderzoekers/coördinatoren/assistent

Coördinatoren:

Dr. Eveline Buchheim is onderzoeker bij het NIOD. Haar onderzoeksinteresse ligt op het gebied van oorlog & gender en oorlog & herinnering. Zij publiceerde over de rol van vrouwen in de kolonie, de gevolgen van de oorlog in de Pacific op bestaande gender verhoudingen en over WO II gerelateerd herinneringstourisme. Buchheim werkte als interviewer o.a. voor de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI). Zij adviseerde over oral history projecten en gaf trainingen over het gebruik van egodocumenten en oral history voor onderzoek. Zij werkt momenteel aan een boek over connecties tussen Japanners en Nederlanders tijdens de Japanse bezetting op Java.

Dr. Fridus Steijlen is senior onderzoeker bij het KITLV. Hij doet onderzoek naar het dagelijkse leven in het huidige Indonesië en naar Molukkers en Indische Nederlanders in Nederland. Hij schreef samen met Henk Smeets het naslagwerk over de geschiedenis van Molukkers in Nederland en in het najaar zal van hem een boek over Indische organisaties verschijnen. Steijlen was verder coördinator van de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI). De SMGI interviewde 724 mensen over hun leven in

Nederlands Indië. Steijlen was adviseur in meerdere oral history projecten en gaf oral history trainingen in onder andere Nederland en Indonesië.

Assistent:

Eind mei eindigde de deadline voor een vacature van assistent. De vereisten voor de assistent waren: een WO werk- en denkniveau en een afgeronde masteropleiding, het liefst in geschiedenis óf met een grote affiniteit hiervoor. Bovendien moest de kandidaat op de hoogte zijn van de dekolonisatie-geschiedenis van Indonesië en kennis hebben van de Indische- en de veteranengemeenschap.